

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н.В. Шибаєва, Т.О. Бабан

ДЕРЖАВНЕ
РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник
для студентів закладів вищої освіти

Харків
2022

УДК 338.24
Д 36

Затверджено Вченою радою Державного біотехнологічного
університету

Протокол № 1 від 04.09.2022 р.

Рецензенти:

Шкодїна І. В., д-р екон. наук, професор кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Шиян Д.В., д-р екон. наук, професор кафедри економіки підприємства та організації бізнесу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця.

Шibaєва Н. В., Бабан Т. О.

Д 36 Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. –
Х.: ДБТУ, 2022. – 272 с.
ISBN 966–574–338–4

Навчальний посібник «Державне регулювання економіки» охоплює весь комплекс навчально-методичного забезпечення, необхідного для самостійного вивчення дисципліни.

Навчальний посібник налічує 12 тем, кожна з яких містить базові навчально-методичні елементи: лекційний та ілюстративний матеріал, перелік питань для обговорення та перевірки знань, тестові завдання, рекомендовану літературу.

Призначений для підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр» економічних спеціальностей

УДК 338.24

© Шibaєва Н.В., Бабан Т.О., 2022
© ДБТУ, 2022

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	5
ТЕМА 1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК СПОСІБ КООРДИНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки	7
1.2. Методи державного регулювання економіки.....	12
1.3. Теорії державного регулювання економіки	13
1.4. Еволюція ролі і умов державного регулювання економіки	16
ТЕМА 2. СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ	27
2.1. Сутність, етапи розроблення та реалізації соціально-економічної стратегії	27
2.2. Соціально-економічне прогнозування	31
2.3. Макроекономічне планування	36
2.4. Державне програмно-цільове планування	44
ТЕМА 3. ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	50
3.1. Державний бюджет як інструмент ДРЕ.....	50
3.2. Фінансова політика держави	59
3.3. Державний сектор в економіці	61
3.4. Державні закупівлі як інструмент ДРЕ та спосіб задоволення державних потреб.....	65
ТЕМА 4. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ	72
4.1. Функції НБУ та комерційних банків	72
4.2. Цілі та інструменти грошово-кредитної політики	76
4.3. Трансмісійний механізм грошово-кредитної політики.....	79
4.4. Макропруденційна політика	82
ТЕМА 5. СТРУКТУРНА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА.....	88
5.1. Структура та структурні зрушення в розвитку економіки. Структурний ефект і його вимір.	88
5.2. Державне регулювання структурних зрушень в економіці.....	97
5.3. Державне регулювання інвестиційної діяльності	100
ТЕМА 6. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ТА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА.....	109
6.1. Науково-технічний прогрес та економічне зростання.....	109
6.2. Необхідність і сутність науково-технічної політики.....	116
6.3. Інновації	121
6.4. Сутність і моделі державної інноваційної політики	125
ТЕМА 7. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА	134
7.1. Підприємництво як об'єкт державного регулювання.	134
7.2. Роль держави у формуванні підприємницького середовища в Україні.....	138

7.3. Державна підтримка розвитку підприємництва	147
ТЕМА 8. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ	
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	153
8.1. Основи зовнішньоекономічної політики	153
8.2. Регулювання зовнішньоторговельної діяльності	158
8.3. Державне регулювання іноземного інвестування та кредитування	166
ТЕМА 9. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ІНФЛЯЦІЇ.....	178
9.1. Необхідність державного регулювання цін	178
9.2. Цілі і методи державного регулювання цін	182
9.3. Антиінфляційна політика	185
ТЕМА 10. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА.....	191
10.1. Регіональна економічна політика: сутність і завдання.....	191
10.2. Теорії регіональної політики.....	198
10.3. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави	204
10.4. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону.....	211
ТЕМА 11. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА	219
11.1. Сутність і мета соціальної політики	219
11.2. Основні завдання та показники ефективності соціальної політики. Боротьба з бідністю.....	226
11.3. Регулювання доходів та обсягу споживання благ.....	233
11.4. Регулювання ринку праці та зайнятості населення	237
ТЕМА 12. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ	
ДІЯЛЬНОСТІ.....	245
12.1. Необхідність охорони навколишнього природного середовища	245
12.2. Зміст, мета, інструменти державної екологічної політики.....	246
12.3. Державне екологічне регулювання охорони навколишнього природного середовища.....	252
Література.....	265

ПЕРЕДМОВА

«Ефективна держава життєво необхідна
для надання товарів і послуг,
а також для створення правил і інститутів, що дозволяють
ринкам процвітати,
а людям – вести більш здорове і щасливе життя.
Без цього неможливі стійкий розвиток, як в економічній, так і
в соціальній сфері»
звіт Світового банку «Держава у світі, що змінюється»

Світова спільнота у сучасних умовах знаходиться на етапі формування та удосконалення правових, економічних, соціальних основ суспільства постіндустріального типу на основі принципів сталого розвитку. Сталий розвиток об'єднує три складові: економічну, екологічну, соціальну та передбачає заходи, спрямовані на оптимальне використання обмежених ресурсів, застосування екологічних – природо-, енерго-, матеріалоощадливих технологій, на збереження стабільності соціальних і культурних систем. Важлива роль в цих процесах належить державному регулюванню економіки, сучасна концепція якого є однією з найважливіших проблем, що пов'язана зі специфікою національної економіки, традиціями та психологією людей.

З одного боку, державне регулювання економіки – це складова теоретичної економічної науки, в якій досліджуються та обґрунтовуються необхідність, цілі, методи, інструменти регулювання економіки як цілісної соціально-економічної системи. З іншого боку, державне регулювання економіки має прикладну спрямованість тому, що містить набір конкретних форм та методів, які враховують макро- та мікроекономічні закономірності та дозволяють вирішувати проблеми функціонування і розвитку економіки.

«Державне регулювання економіки» як навчальна дисципліна узагальнює систематичний вплив держави на перебіг економічних процесів, що дає змогу зрозуміти зміст та види

елементів регулювання, підходи до їх використання, а також прогнозувати очікувані наслідки такого впливу.

Метою навчальної дисципліни «Державне регулювання економіки» є формування знань про роль і місце держави в сучасній системі економічних відносин, цілі, напрями, методи, інструменти державного регулювання, використання яких забезпечує оптимальне поєднання ринкового та державного механізмів координації економічної діяльності.

Вивчення дисципліни «Державне регулювання економіки» забезпечує формування у здобувачів вищої освіти загальних компетентностей: здатність до абстрактного мислення; аналізу, синтезу та встановлення взаємозв'язків між явищами та процесами; здатність визначати ключові тренди соціально-економічного та людського розвитку; здатність оцінювати можливі ризики, соціально-економічні наслідки управлінських рішень; здатність до розробки сценаріїв і стратегій розвитку соціально-економічних систем.

В результаті вивчення дисципліни «Державне регулювання економіки» здобувачі вищої освіти можуть оперувати базовими категоріями, новітніми теоріями, технологіями у сфері державного регулювання економіки, застосовувати отримані знання в галузі науково-дослідної та професійної діяльності.

Навчальний посібник налічує 12 тем, кожна з яких містить базові навчально-методичні елементи: лекційний та ілюстративний матеріал, перелік питань для обговорення та перевірки знань, тестові завдання, рекомендовану літературу. Особливістю навчального посібника є наявність аналітичних матеріалів, які висвітлюють закордонний та вітчизняний досвід державного регулювання економіки і допомагають скласти уявлення у про стан та його особливості в Україні й провідних країнах світу.

Навчальний посібник «Державне регулювання економіки» призначено для здобувачів вищої освіти та всіх, хто цікавиться питаннями взаємодії держави та економіки.

Автори сподіваються, що такий навчальний посібник буде гарною основою для отримання теоретичних знань у сфері державного регулювання економіки, сприятиме формуванню умінь та навичок щодо їх застосування на практиці.

ТЕМА 1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК СПОСІБ КООРДИНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки.

1.2. Методи державного регулювання економіки.

1.3. Теорії державного регулювання економіки.

1.4. Еволюція ролі держави в економіці.

1.1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки

Економічна діяльність обумовлена існуванням потреб окремих людей і суспільства в цілому. Тому одним з критеріїв ефективності економічної діяльності є ступінь задоволення цих потреб. Загальною для всіх економічних систем (традиційної, адміністративно-командної, ринкової, змішаної) є проблема безмежності потреб і обмеженості ресурсів: неможливо повністю і одночасно задовольнити всі потреби, тому що виробничі ресурси завжди обмежені. На сьогоднішній день найбільш успішно вирішує цю проблему змішана економічна система, що заснована на ринкових принципах господарювання. Перевагою ринкової економіки є здатність ефективно використовувати обмежені ресурси (забезпечувати Парето-оптимум, згідно якого розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує добробут хоча б одного суб'єкта). Але можуть виникати ситуації, коли ринок не забезпечує координації процесів економічного вибору таким чином, щоб забезпечити Парето-оптимум. Такі ситуації можуть виникати внаслідок недосконалої конкуренції, неможливості виробляти суспільні блага у необхідній кількості, існування позитивних та негативних зовнішніх ефектів (екстерналій), неповноти інформації, економічної нестабільності. Ситуації за яких ринок не забезпечує Парето-оптимум – це «провали» (фіаско) ринку. Тому механізм державного регулювання доповнює ринковий механізм, шляхом попередження, згладжування «провалів ринку».

Стратегічна мета держави в економічній сфері – максимізація суспільного добробуту. Категорія добробуту є відносною, тому на практиці використовується набір **конкретних цілей економічної політики держави**, спрямованих на досягнення стратегічної мети: стійкі темпи економічного зростання, повна зайнятість ресурсів, стабільний рівень цін, справедливий розподіл доходів.

Сучасна економічна політика держав має враховувати цілі сталого розвитку. «**Цілі сталого розвитку**» (ЦСР або Глобальні цілі) – ключові напрямки розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. 17 цілей (рис. 1.1) і 169 завдань ЦСР набули чинності у січні 2016 року, і вони мають становити основу державної політики у 170 країнах до 2030 року.

Сталий розвиток – це розвиток, що відповідає потребам сучасності, не впливаючи на здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Для досягнення сталого розвитку важливо гармонізувати такі елементи: економічне зростання, соціальну інтеграцію та охорону навколишнього середовища. Ці елементи взаємопов'язані, і мають вирішальне значення для добробуту окремих людей та суспільства.

Рис. 1.1. Глобальні цілі сталого розвитку

Основні задачі держави у розвинутих змішаних економіках ринкового типу: забезпечення інституційно-правового фундаменту господарської діяльності і згладжування «провалів» ринку. Для цього держава виконує наступні функції:

- здійснює законодавчу і правоохоронну діяльність по захисту свободи особи і приватної власності;

- фінансує виробництво суспільних, тобто неподільних при споживанні благ (оборона, забезпечення правопорядку, будівництво доріг, водогонів, каналізації та інших споруд, необхідних для нормальної життєдіяльності суспільства);

- сприяє розвитку освіти, охорони здоров'я, науки і культури (змішаних суспільних благ), які знаходяться на периферії інтересів суб'єктів ринку й у той же час мають велике значення для розвитку людського капіталу;

- захищає суспільство від негативних зовнішніх ефектів господарської діяльності, таких як наприклад, забруднення навколишнього середовища;

- забезпечує умови для ринкової конкуренції, а також регулює діяльність природних монополій у виробництві і розподілі енергетичних, транспортних та інших комунікаційних послуг;

- зменшує майнову нерівність, що закріплюється ринком;

- здійснює антиінфляційне та антициклічне регулювання.

Окремо зупинимось на зовнішніх ефектах (екстерналіях), які досліджував А. Пігу. Зовнішні ефекти супроводжуються різницею між приватними і суспільними витратами або виграшами, які є причиною неефективного розподілу ресурсів. Негативні зовнішні ефекти усуваються за допомогою коригувального податку T , а позитивні – за допомогою субсидії S . Податок повинен дорівнювати граничному збитку сторонніх суб'єктів, а субсидія – їх граничному виграшу. Таке рішення проблеми вимагає участі держави, яка має повноваження щодо оподаткування та субсидування. Податок в теорії А. Пігу – це податок, що стягується з кожної одиниці випуску фірми, що дорівнює граничному збитку від забруднення при суспільно оптимальному обсязі випуску. Податок T , який дорівнює

граничним зовнішнім витратам, наближає ринкову рівновагу до оптимальної (рис. 1.2).

Введення такого податку веде до зрушення вгору на величину T кривої граничних приватних витрат MPC , так що тепер їм буде відповідати лінія граничних суспільних витрат MSC . Вона перетне лінію граничних соціальних витрат MSC в точці E_2 . Тепер витрати підприємства, що створює негативний зовнішній ефект, будуть складатися з витрат на оплату факторів виробництва та податкових виплат, що змусить підприємство враховувати зовнішні ефекти і обмежити виробництво суспільно оптимальним рівнем Q_2 .

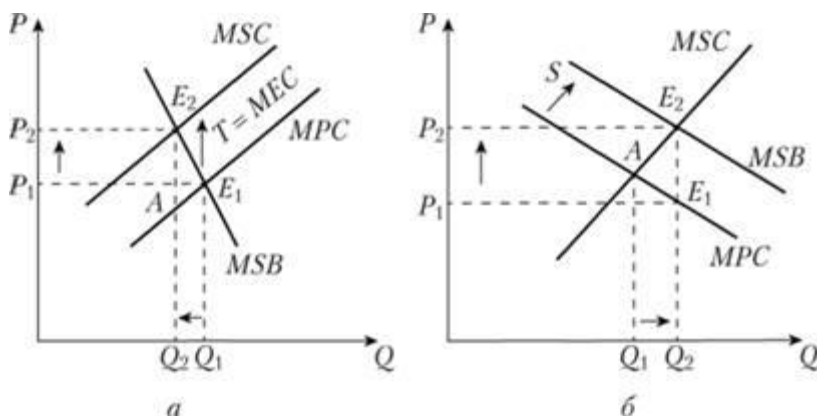

Рис. 1.2. Коригувальні податки (а) і субсидії (б)

Державне регулювання економіки (ДРЕ) – це систематичний вплив держави на економічну поведінку суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою створення конкурентних умов для їх функціонування і вирішення соціально-економічних проблем суспільства.

Фактори, що впливають на розвиток ДРЕ можна розділити на ендогенні й екзогенні. Ендогенні фактори: рівень розвитку продуктивних сил; рівень розвитку виробничих відносин; рівень розвитку й ефективність дії ринкових механізмів; ефективність державного регулювання.

Екзогенні фактори: зовнішньополітичні, внутрішньополітичні, зовнішньоекономічні, історичні, етносоціальні, етноментальні тощо.

Поряд із «провалами» (фіаско) ринку існують «провали» (фіаско) держави – ситуації, коли політика уряду призводить до неефективного використання ресурсів.

Фактори, що обумовлюють існування «провалів держави»:

- 1) обмеженість інформації;
- 2) неможливість держави повністю контролювати реакцію суб'єктів на державні заходи;
- 3) недосконалість політичного процесу. Під впливом виборців, груп спеціальних інтересів, політичних маніпуляцій державні органи здатні застосовувати неадекватні методи регулювання і тим самим проводити неефективну політику;
- 4) обмеженість контролю над державним апаратом. Особливості стану і поведінки бюрократії здатні посилювати неефективність функціонування економіки, зокрема приводить до надмірного зростання управлінського апарата і невиправданого збільшення бюджетних видатків.

Для змішаної економіки ринкового типу властиві ситуації, коли одночасно мають місце і «провали ринку», і «провали держави».

Первинним суб'єктом державного регулювання є людина (громадянин), тому що в демократичному суспільстві громадянин виражає свої інтереси як виборець шляхом голосування. Але виборці обирають склад органів державної влади, тому безпосереднім суб'єктом державного регулювання економіки стає держава в особі державних органів (Президента, парламенту, уряду, державних адміністрацій).

У демократичному правовому суспільстві державна влада базується на основах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. В Україні розподіл повноважень між гілками влади визначається Конституцією України (1996).

Агрегованим об'єктом ДРЕ є національна економіка (об'єкт державного регулювання економіки і об'єкт

макроекономіки збігаються, тому методологічною основою державного регулювання економіки є макроекономіка).

Об'єкти ДРЕ: національна економіка та її підсистеми (економіка регіонів, народногосподарських комплексів, областей; сектори економіки; стадії відтворення; соціально-економічні процеси).

Складність втілення зазначених об'єктів у чіткі організаційні форми визначає, як правило, опосередкований вплив держави на функціонування і розвиток підсистем, процесів, відносин, ринків.

Безпосереднім об'єктом державного регулювання виступає діяльність підприємств (установ, організацій), державних органів, домогосподарств.

1.2. Методи державного регулювання економіки

Результати впливу держави на поведінку суб'єктів господарювання та економічну кон'юнктуру залежать не тільки від масштабів, але і від методів регулювання. Методи державного регулювання економіки за формами впливу поділяються на прямі і непрямі. Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. Основними інструментами прямого державного регулювання є нормативно-правові акти, директивні макроекономічні плани, цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлювані ціни, нормативи, ліцензії, квоти, ліміти, штрафи.

Методи непрямого впливу регламентують економічну поведінку суб'єктів ринку опосередковано, через створення певного економічного та інституційного середовища, що змушує їх діяти в потрібному державі напрямку. До методів непрямого впливу державного регулювання економіки належать інструменти фіскального, бюджетного, грошово-кредитного, інвестиційного, амортизаційного, інноваційного напрямків економічної політики, а також методи морального умовляння (виховні заходи, роз'яснення і популяризація цілей і змісту економічної політики держави).

У розвинутих країнах держава зменшує питому вагу прямих, адміністративно-командних методів регулювання та збільшує питому вагу непрямих методів. Але залишаються сфери (наприклад, антимонопольне регулювання, природоохоронна діяльність), де перевага надається прямим адміністративним методам регулювання (екологічні нормативи, обмеження рівня рентабельності).

1.3. Теорії державного регулювання економіки

У процесі ДРЕ важливого значення набуває нормативний і позитивний аналіз. Нормативний аналіз вивчає те, як мало би бути. Щодо регулювання цей аналіз відповідає на запитання: за яких обставин держава має здійснювати регулювання економіки. Позитивний аналіз навпаки, досліджує, як є насправді, тобто, у яких випадках держава вдається до регулювання і чому застосовує саме таке регулювання.

Розуміння потреби ДРЕ формувалося в суспільній свідомості поступово. Представники класичної політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо та ін.) виступали за мінімальне державне регулювання: держава повинна забезпечувати підтримку законності, правопорядку (гарантувати права власності), оборону країни, організацію грошового обігу. Економісти-класики вважали, що надмірне регулювання економіки з боку держави завдає шкоди господарській діяльності і стримує економічне зростання.

Погляди Д. Кейнса створили теоретичний фундамент для розширення економічної ролі держави. Кейнсіанська концепція припускала, що для стабілізації економіки потрібно підтримувати доходи громадян у періоди циклічних коливань шляхом проведення програм суспільних робіт і виплат безробітним, розширення державного сектора, використання гнучких податкових схем. На практиці такі теоретичні погляди сприяли запровадженню державних пенсійних систем та різних форм допомоги особам з доходом, нижче визначеного рівня.

Марксистські і соціалістичні концепції ХІХ ст., які робили акцент на вирівнюванні доходів, істотно вплинули на те, що у

XX ст. у країнах з ринковою економікою уряди почали брати активну участь у перерозподілі доходів. Досвід СРСР і східноєвропейських країн, а також привабливість ідеї централізованого планування сприяли тому, що й у країнах з ринковою економікою активізувалося державне регулювання соціальної сфери. Перерозподіл доходів, тобто зниження доходів багатих і підвищення добробуту бідних, став розглядатися як один з основних напрямів економічної політики. Посиленню ролі держави також сприяли технологічні зміни в економіці, які активізувалися після Другої світової війни.

В умовах посилення ДРЕ і визначення його стратегічної мети – зростання суспільного добробуту, важливого значення набуло вивчення критеріїв добробуту і тих суб'єктів, які приймають рішення, що впливають на добробут. Дані обставини сприяли формуванню Теорії добробуту, яку відносять до нормативної економіки, так як положення цієї теорії складно перевірити емпіричними методами. Оскільки головна мета «політики добробуту» – це поліпшення якості життя населення, то фундаментом суспільного добробуту є соціальна захищеність громадян. Саме якість життя є головним показником суспільного добробуту.

З інтенсифікацією державного регулювання економіки пов'язані соціально-економічні і політичні досягнення сучасних країн-лідерів світової економіки. У 50-70 рр. XX ст. країни з ринковою економікою змішаного типу мали найвищі за всю історію темпи економічного зростання, рівень зайнятості, що сприяло підвищенню рівня і якості життя людей.

Водночас у 50-60-і рр. XX ст. одержало поширення уявлення, що уряд може краще усіх визначити, які товари є «життєво важливими», а отже замінити ринковий механізм.

Але початок 70-х рр. XX ст. у низці країн був відзначений зростанням бюджетних дефіцитів, прискоренням інфляції (в першу чергу із-за підвищення цін на нафту), що призвело практично всі розвинуті країни до рецесії. В умовах, що змінилися, держава змушена була переключитися з підтримки економічного зростання та зайнятості на забезпечення цінової

стабільності, зовнішнього балансу, конкурентоздатності та ефективності. На зміну кейнсіанській теорії, як основи державного регулювання економіки, прийшли погляди прихильників неокласичного напрямку.

До концепцій, що належать до неокласичного напрямку і обґрунтовують форми і методи впливу держави на економіку належать:

–Монетаризм (засновник нобелівський лауреат М. Фрідмен) – економічна школа, що пропагує відмову від широкого втручання держави в економіку, віддає перевагу непрямим методам, а саме – регулюванню грошового обігу.

–Теорія «економіки пропозиції» (засновник А. Лаффер) обґрунтовує необхідність стимулювання сукупної пропозиції, зростання ефективності виробництва на основі зниження витрат, скорочення прибуткових податків, стимулювання інноваційного підприємництва, скорочення соціальних витрат тощо.

–Теорія раціональних очікувань (засновник нобелівський лауреат Р. Лукас) стверджує, що заходи держави по стабілізації економіки можуть бути неефективними, так як господарючі суб'єкти (фірми, домогосподарства) мають такий самий обсяг інформації як і державні органи, вміють її добре аналізувати. Якщо, на думку господарючих суб'єктів, економічна політика держави суперечить їх інтересам, то вони будуть вдаватися до заходів, спрямованих на захист власних інтересів (зменшувати пропозицію праці, мінімізувати обсяг сплачених податків). Тому активна економічна політика втрачає сенс.

–Теорія суспільного вибору (засновник – лауреат Нобелівської премії американський економіст Дж. Бьюкенен) виходить з того, що займаючись політичною діяльністю, беручи участь у розробці та реалізації заходів в економічній сфері, людина, що обіймає державну посаду (державний службовець), не обов'язково буде керуватися інтересами суспільного добробуту. Використовуючи політичні (бюрократичні) інститути, вона буде намагатися досягти власних цілей, одержати політичну або економічну ренту. Для цього застосовується лобізм (діяльність, спрямована на забезпечення

прийняття суспільних рішень в інтересах групи людей), логроллінг (взаємна підтримка рішень певними групами: «ти мені – я тобі»), торгівля голосами (купівля голосів). Ціль пошуку «ренти» – одержання привілеїв, преференцій, державних кредитів, інформації, обмеження конкуренції тощо.

Представник неоінституційного напрямку економічної думки нобелівський лауреат Р. Коуз у праці «Проблема соціальних витрат» запропонував нове бачення проблеми зовнішніх ефектів. Якщо піонерна робота у цьому напрямі А. Пігу «Теорія добробуту» (1920) визначала зовнішні ефекти як «провали ринку», а «провали ринку» в свою чергу були для Пігу теоретичним обґрунтуванням необхідності державного регулювання економіки. То позиція Коуза заперечувала таке теоретичне підґрунтя. Теорема Коуза: «Якщо права власності чітко визначені й трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розміщення ресурсів (структура виробництва) буде залишатися незмінною й ефективною незалежно від змін у розподілі прав власності».

Шляхом до подолання екстерналій є специфікація нових прав власності у тих сферах, де вони нечітко визначені. На думку Р. Коуза, основна функція держави – чітке визначення прав власності (екстерналії та їхні негативні наслідки породжуються недосконалістю чинного законодавства).

Сучасну наукову парадигму ДРЕ формують положення, які обґрунтовують участь держави у ринкових процесах. Інтегральну тенденцію розвитку сучасних досліджень економічної політики становить поєднання неокласичної та нової інституційної теорій.

1.4. Еволюція ролі і умов державного регулювання економіки

Сучасна роль держави в економіці формувалася історично. На уявлення про роль держави впливають:

1) рівень економічного розвитку країни, що в залежності від розвиненості ринкових відносин і приватного сектора, визначає потребу в більшому або меншому обсязі державного регулювання;

- 2) ступінь відкритості економіки;
- 3) рівень технологічного розвитку, що визначає наявність чи відсутність природних монополій, а також необхідність у регулюванні деяких нових видів діяльності (наприклад, фінансових ринків, зв'язку, транспорту);
- 4) якість апарата державного управління, що визначає межі ефективного втручання урядів в економіку;
- 5) менталітет суспільства, обумовлений культурною спадщиною, традиціями, релігійними поглядами.

Кількісним показником ролі держави в економіці є питома вага податків або видатків у ВВП. У XIX ст. у більшості розвинутих країн державні видатки складали близько 10% ВВП. Протягом XX ст. вони збільшилися в середньому з 12% у 1913 р. до 50% у 2016 р. (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Питома вага державних видатків у ВВП окремих країн

Країна	Роки					
	1970	1980	2000	2010	2015	2016
Австрія	38,0	47,2	48,8	49,8	51,6	50,9
Бельгія	39,7	53,4	46,7	50,2	55,8	53,8
Данія	40,1	55,0	51,3	56,6	54,7	53,6
Фінляндія	29,7	37,1	44,8	54,7	57,1	55,9
Франція	37,6	45,4	51,2	56,4	56,6	56,3
Німеччина	37,2	46,5	43,0	47,2	43,8	44,2
Греція	23,3	29,6	43,7	52,5	53,8	49,8
Ірландія	37,7	47,6	27,7	65,1	28,8	27,0
Італія	32,7	41,8	46,7	49,9	50,2	49,4
Нідерланди	37,0	50,9	41,5	48,1	44,9	43,4
Норвегія	34,9	43,9	40,6	44,9	48,8	50,8
Португалія	18,0	28,1	42,1	51,8	48,2	44,9
Іспанія	21,7	31,3	38,4	45,6	43,7	42,2
Швеція	41,7	56,9	53,9	50,8	49,6	44,9
Великобританія	36,7	43,0	38,4	46,1	42,5	41,5
США	29,6	31,3	29,3	42,9	37,6	37,8
Україна	-	-	35,5	49,2	43,0	40,7

Джерело: Світовий банк

Економічна роль держави змінювалася під впливом різних факторів. Наприклад, у багатьох розвинутих країнах це необхідність подолання економічних і соціальних наслідків Великої депресії 30-х років ХХ ст., війни і змагання із соціалізмом. У країнах, що розвиваються, на економічній ролі держави відбилася їхнє колоніальне минуле: націоналізація промисловості (а отже і розмір державного сектора в економіці) частково пояснювалася тим, що на момент одержання незалежності багато підприємств належали іноземцям.

Наприкінці ХХ - поч. ХХІ ст. змінилися умови, у яких функціонує держава. За висловом Мойзеса Наїма, радника Світового економічного форуму, головного редактора Foreign Policy, екс виконавчого директора Світового банку, у ХХІ ст. владу куди простіше отримати (і втратити), а ось користуватися нею стало набагато важче. Причини цього Наїм вбачає у трьох революційних трансформаціях, що визначають наш час: зростання кількості країн, чисельності населення, рівня життя, рівня грамотності; мобільності людей, товарів, грошей, ідей, цінностей; зрушеннях у світогляді, очікуваннях і надіях людей [38].

Значна кількість досліджень визначає таку тенденцію у країнах з розвинутими демократичними традиціями, як зменшення довіри до державних інституцій. Так починаючи з 90-х рр. ХХ ст., рівень схвалення дій урядів коливається у межах 20-35 %. Експерти різних країн дійшли висновку, що невдоволення діями урядів – загальносвітова тенденція [6].

За сучасних умов дії урядів окремих країн знаходяться у залежності від дій урядів інших країн, а також від дій міжнародних організацій. Як наслідок, зросла необхідність уніфікації й узгодження регулюючих заходів урядів окремих країн. Це призводить до обмеження суверенних функцій держави і передачі деяких повноважень на рівень наднаціонального регулювання, як це відбувається, наприклад у ЄС.

Процеси глобалізації породжують нові проблеми, вирішення яких вимагає участі держав: регулювання імміграції, нелегального проникнення наркотиків, поширення міжнародного тероризму, проблем біженців. Підсилюється

необхідність контролю за діяльністю фінансової сфери, з метою пом'якшення впливу на неї світових фінансових криз. Виникають проблеми податкового регулювання, пов'язані з тим, щоб запобігти витoku податкових платежів від транснаціональних корпорацій, що прагнуть перевести свої капітали в країни з менш високим оподаткуванням. Отже, глобалізація вплинула на характер державного регулювання економіки, але роль держави не зменшилася: змінилися пріоритети і механізми цього регулювання.

Досвід подолання наслідків Великої рецесії 2008-2010 рр. актуалізував і довів важливість застосування попереджувальних заходів, в першу чергу через інструменти макропруденційної політики.

Четверта науково-технічна революція прискорила темпи змін у суспільстві та економіці, і в такий спосіб, поставила перед державами, як суб'єктами законодавчої діяльності, нові виклики. Державні органи змушені швидко реагувати на події, приймати рішення, давати коментарі, в результаті чого у них виявляється менше часу на те, щоб відреагувати продуманим і ретельно прорахованим чином. Інтернет та інші засоби комунікації змінюють умови ДРЕ, значна кількість державних функцій, соціальні комунікації перейшли у цифровий формат. За таких умов державі потрібно не стільки забезпечити більший обсяг прийнятих рішень або більшу швидкість їх прийняття, скільки створити нормативну і законодавчу систему, яка дозволить виробляти стійкі правила, які будуть підтримувати дотримання законів, і створювати умови сталого розвитку [71].

***Електронне урядування** — спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій. Е-урядування передбачає, що будь-яка особа через інформаційно-комунікаційні технології може звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування для*

отримання необхідної інформації, і для отримання адміністративних послуг.

Е-урядування є природною моделлю для тих країн, у яких держава сприймається як обслуговуюча, сервісна структура. Так у грудні 1999 року була створена «Електронна Європа» (eEurope) — ініціатива, започаткована Європейською Комісією та підтримана Європейською Радою в березні 2000 року. Пізніше був Ухвалений документ — «Електронна Європа — інформаційне суспільство для всіх», який передбачав зокрема, Впровадження електронного уряду. Система електронного урядування розроблена у США, Великобританії, Естонії, ін. країнах. Першим у світі ідею урядового порталу реалізував Сінгапур.

Досвід розвинутих країн показує, що електронна взаємодія громадян з органами влади може коштувати удвічі дешевше, ніж те, що здійснюється за допомогою реального офісу.

Метою впровадження електронного урядування в Україні є досягнення європейських стандартів якості електронних адміністративних послуг, відкритості та прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій.

Нормативно-правова база електронного урядування в Україні:

Конституція України;

Стратегія розвитку інформаційного суспільства;

Середньострокова програма розвитку інформаційного суспільства;

Короткострокова програма розвитку інформаційного суспільства;

Державний бюджет України;

Основні засади (концепція) розвитку інформаційного суспільства;

Національна стратегія сталого розвитку України;

Закон «Про персональні дані»,

Закон «Про електронну торгівлю»,

Закон «Про адміністративні послуги».

В Україні запроваджено портал Дія (Держава і я) який забезпечує:

Доступ до таких документів:

– цифровий паспорт громадянина України у формі ID-картки та цифровий паспорт громадянина України для виїзду за кордон;

– цифрове водійське посвідчення (10 країна у світі);

– цифрове свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу та обов'язковий поліс страхування на авто;

– цифровий студентський квиток;

– можливість отримання нотифікацій.

Отримання інформації з 5 реєстрів:

– єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань;

– державний реєстр речових прав на нерухоме майно;

– єдиний державний реєстр зареєстрованих транспортних засобів та їх власників Міністерства внутрішніх справ;

– державний земельний кадастр;

– державний реєстр обтяжень рухомого майна.

доступ 33 електронних послуг.

Планується Цифровізація таких сфер:

– містобудування;

– митниця;

– соціальний захист;

– судова;

– податкова;

– охорона здоров'я;

– державна реєстрація та нотаріат;

– земельні відносини.

***Над реформою працює** Міністерство цифрової трансформації за підтримки проєкту USAID/UK aid «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах / TAPAS», Програми EGAP, що фінансується Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва та*

реалізується Фондом Східна Європа та Innovabridge, проєкту USAID “Взаємодія!” (SACCI) та проєкту EGOV4UKRAINE [68].

Тож є слушною позиція фахівців Світового банку: для того щоб держава могла реалізувати свою стратегічну мету – підвищити рівень добробуту людей, необхідно:

1) привести функції держави у відповідність з її потенціалом. Велика кількість обов’язків, що бере на себе держава при обмеженості ресурсів знижує якість державної діяльності. Держава повинна зосередити ресурси на тих задачах, які вона може і повинна вирішувати. І вже після цього, держава може зайнятися створенням додаткового потенціалу;

2) зміцнювати потенціал держави. Для підвищення ефективності державні інститути повинні функціонувати в умовах конкуренції; поліпшення діяльності державних інститутів повинне відбуватися шляхом удосконалювання систем оплати і стимулювання праці державних службовців; держава повинна більш чуйно реагувати на потреби населення, сприяючи його участі в управлінні і надаючи більше влади місцевим органам [14].

Питання

1. Проаналізуйте переваги ринкової економіки і умови за яких порушується Парето-оптимум.

2. Порівняйте стратегічну мету держави в економічній сфері і цілі сталого розвитку. Чи узгоджується дані цілі або є суперечливими?

3. Які функції виконує держава у змішаних економіках ринкового типу для забезпечення інституційно-правового фундаменту господарської діяльності і згладжування «провалів» ринку. Назвіть найбільш значущі з них та наведіть докази власної позиції.

4. Поясніть економічний зміст зовнішніх ефектів та способи їх усунення.

5. Проаналізуйте фактори, які впливають на ДРЕ.

6. Чим обумовлено існування провалів держави?

7. Надайте характеристику методам ДРЕ.
8. Наведіть приклади теорій державного регулювання економіки.
9. Як теорія добробуту обґрунтовує необхідність ДРЕ?
10. Під впливом яких факторів змінювалися погляди на роль держави в економіці?

Тести

1. За формою організації сучасна економіка є:

- а) економікою суспільного сектора;
- б) ринковою економікою;
- в) державною економікою;
- г) змішаною економікою.

2. Яке із тверджень є помилковим: «Вади ринку виникають внаслідок...

- а) нездатності ринкового механізму забезпечити оптимальний за Парето розподіл ресурсів»;
- б) нездатності ринку забезпечити людей суспільними товарами»;
- в) економічної нестабільності»;
- г) державного регулювання економіки».

3. Стратегічною метою держави в економічній сфері є:

- а) максимізація добробуту всіх членів суспільства;
- б) збільшення державного сектору в економіці;
- в) створення оптимальної структури органів державного управління;
- г) поглиблення демократизації суспільного життя.

4. Провали (вади) ринку виникають унаслідок:

- а) недосконалої конкуренції;
- б) неможливості надавати суспільні товари у необхідній кількості;
- в) існування зовнішніх ефектів;
- г) усі попередні відповіді вірні.

5. Загально визнаними функціями держави в ринковій економіці є:

- а) законодавча і правоохоронна діяльність;

- б) виробництво суспільних благ та захист суспільства від негативних побічних ефектів господарської діяльності;
- в) забезпечення умов для ринкової конкуренції та пом'якшення соціальної нерівності, що закріплюється ринком;
- г) усі попередні відповіді вірні.

6. Суспільні блага відрізняються від приватних:

- а) колективним характером споживання;
- б) неконкурентністю;
- в) неможливістю виключення за споживання;
- г) всі відповіді вірні.

7. До методів ДРЕ прямого впливу не відносяться:

- а) нормативно-правові акти;
- б) директивні макроекономічні плани;
- в) централізовано встановлювані ціни;
- г) виховні заходи, роз'яснення і популяризація змісту державної економічної політики.

8. Недоліки (провали) держави – це:

- а) ситуація за якої політика держави приводить до неефективного використання ресурсів;
- б) використання прямих методів регулювання економіки;
- в) поділ гілок влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- г) нездатність здійснювати економічну політику.

9. Що з перерахованого не належить до факторів, що обумовлюють існування «провалів держави»:

- а) обмеженість інформації;
- б) неможливість держави цілком контролювати реакцію контрагентів на свої дії;
- в) недосконалість політичного процесу та обмеженість контролю над державним апаратом;
- г) недосконала конкуренція.

10. Підприємство, яке породжує позитивні екстерналії:

- а) бере на себе частку витрат з реалізації інтересів інших суб'єктів ринку;
- б) функціонує на ринку з низькою ефективністю;
- в) використовує ресурси, повністю відшкодовуючи витрати;

г) одержує еквівалентний прибуток від своєї діяльності.

11. Прикладом чистого суспільного блага є:

- а) вища освіта;
- б) національна оборона;
- в) послуги дошкільного дитячого закладу;
- г) хліб та молоко.

12. Що з перерахованого не є суспільним благом:

- а) електроенергія;
- б) вуличне освітлення;
- в) забезпечення правопорядку;
- г) оборона країни.

13. Представники класичної економічної теорії вважали, що:

- а) ринкова економіка здатна автоматично досягти і підтримувати обсяг виробництва на рівні повної зайнятості;
- б) ринкова економіка не здатна автоматично досягти і підтримувати обсяг виробництва на рівні повної зайнятості;
- в) ринковій економіці властиві циклічні коливання, які можуть бути дуже тривалими;
- г) держава повинна брати активну участь у перерозподілі доходів.

14. Згідно з кейнсіанською теорією для стабілізації економіки в період економічної кризи держава повинна:

- а) скоротити грошову масу;
- б) підтримувати рівень сукупних видатків;
- в) балансувати державний бюджет;
- г) обмежити регулювання економіки.

15. Кейнсіанський напрям економічної науки може бути охарактеризований як:

- а) економіка пропозиції;
- б) теорія економіки вільного підприємництва;
- в) економіка попиту;
- г) всі відповіді вірні.

16. Теорія «економіки пропозиції», на відміну від кейнсіанства, передбачає для стимулювання економіки:

а) державну підтримку збиткових і низькорентабельних галузей економіки;

б) лібералізацію економіки;

в) збільшення об'ємів державних замовлень;

г) зниження податків на прибуток.

17. Об'єктами державного регулювання економіки є:

а) національна економіка;

б) соціально-економічні системи та процеси;

в) економічні відносини між суб'єктами господарювання;

г) всі відповіді вірні.

18. Безпосереднім об'єктом державного регулювання економіки є діяльність:

а) підприємств (установ, організацій);

б) державних органів;

в) домашніх господарств;

г) усі попередні відповіді вірні.

19. На уявлення про роль держави в економіці впливають:

а) менталітет населення;

б) рівень економічного та технологічного розвитку країни;

в) якість апарата державного управління;

г) усі попередні відповіді вірні.

20. На думку фахівців Світового банку, для того щоб держава могла реалізувати свою стратегічну мету необхідно:

а) збільшити державний сектор в економіці;

б) протистояти глобалізації;

в) привести функції держави у відповідність з її потенціалом та збільшувати цей потенціал;

г) відмовитися від державного регулювання економіки.

ТЕМА 2. СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

2.1. Сутність, етапи розроблення та реалізації соціально-економічної стратегії.

2.2. Соціально-економічне прогнозування.

2.3. Макроекономічне планування.

2.4. Державне програмно-цільове планування.

2.1. Сутність, етапи розроблення та реалізації соціально-економічної стратегії

Стаття 9 Господарського кодексу України визначає **економічну стратегію** як «обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей економіки, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання» [13].

Етапи розроблення та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку:

- визначення суспільних потреб та інтересів;
- ранжирування цілей;
- формування концепції соціально-економічної політики;
- соціально-економічне прогнозування;
- макроекономічне планування.

Потреби є джерелом цілей, визначення суспільних потреб та інтересів здійснюється через об'єднання особистих, колективних і державних інтересів. Потреби та інтереси людей узагальнюються політичними партіями, об'єднаннями, громадськими організаціями. Консенсус і компроміс між різними політичними силами із приводу базових суспільних цінностей досягаються через референдуми, вибори, переговори.

Обґрунтування цілей необхідно для їх чіткого визначення. Ранжування (ієрархія) цілей будується за принципом пріоритетності потреб та інтересів суспільства. Стосовно стратегії соціально-економічного розвитку, під пріоритетами розуміють найважливіші напрями соціально-економічної політики. Визначення пріоритетних напрямів здійснюється експертними методами на підставі таких критеріїв: соціально-економічна ефективність; швидкість одержання планових результатів; мінімум необхідних ресурсів для досягнення цілі. Ранжирування цілей здійснюється шляхом розміщення їх у порядку зниження пріоритетності. Для упорядкування цілей різних ієрархічних рівнів використовується дерево цілей (рис. 2.1).

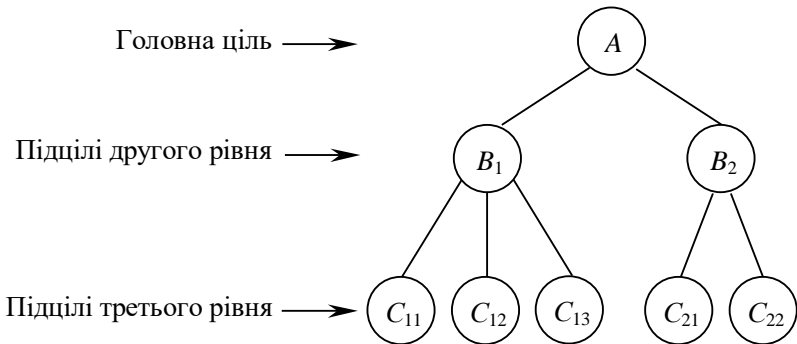

Рис. 2.1. Дерево цілей

Вершиною дерева цілей є стратегічна мета, що визначає якість самого суспільства, забезпечує збереження й удосконалення його. Стратегічні цілі розгортаються у тактичні. Тактичні цілі визначають засоби, форми й способи діяльності, які найбільше відповідають конкретним обставинам і забезпечують досягнення стратегічної мети. Оперативні цілі пов'язані з необхідністю запобігання загрози виникнення негативних явищ і подолання наслідків форс-мажорних обставин (стихійних лих, природних катаклізмів, техногенних катастроф) [70].

З метою втілення стратегічних, тактичних, оперативних цілей, а також визначення шляхів і способів їхньої реалізації формується **концепція соціально-економічного розвитку**.

Концепція – система поглядів на певні явища, спосіб розуміння їх, тлумачення, інтерпретації. Концепція ґрунтується на трьох основних елементах: аналіз стану економіки, аналіз цілей, вибір інструментів ДРЕ.

Аналіз стану економіки здійснюється з використанням показників динаміки, структури, ефективності, міжнародних порівнянь. Аналіз цілей здійснюється для зіставлення стратегічних, тактичних і оперативних цілей з можливостями економіки. Цілі повинні бути конкретними, визначеними у часі, реальними. Конкретність досягається встановленням кількісних і якісних орієнтирів (нормативів). Визначеність у часі передбачає формулювання спочатку головної мети, потім – цілей другого, третього та інших рівнів із зазначенням строків їх досягнення. Реальність передбачає установаження цілей, які відповідають можливостям економіки.

Вибір інструментів державного регулювання здійснюється з метою з'ясування необхідності й можливості застосування їх для досягнення відповідних цілей.

Довідково

Історію розроблення стратегії соціально-економічного розвитку в Україні розпочато у 1994 році із послання Президента України Л. Кучми до Верховної Ради. Уточнення ролі та місця послання в системі стратегічного державного управління здійснив Указ «Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України», який набув чинності 09.04.1997 р. Указ визначив щорічні послання Президента до Верховної Ради «офіційними документами, у яких визначаються найважливіші напрями економічного, політичного і соціального розвитку, передбачаються заходи щодо неухильного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, вдосконалення нормативних механізмів регулювання суспільних відносин» [66].

Згодом стало зрозуміло, що президентських звернень недостатньо, потрібно було створити більш деталізовані документи та залучати до процесу планування Верховну Раду та Кабінет Міністрів. Проте і цього виявилось недостатньо.

Прикладом того, коли найкращі стратегічні документи не виконуються через відсутність системи стратегічного планування та залучення громадськості є Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 роки «Шляхом європейської інтеграції». Документ визначив стратегічні пріоритети: створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі, забезпечення сталого економічного розвитку, утвердження інноваційної моделі розвитку, соціальна переорієнтація економіки. Але стратегія не спрацювала – держава продовжувала вирішувати економічні питання без огляду на довгострокову перспективу. Після Революції Гідності влада зробила певні висновки з попередніх дій і задекларувала новий стратегічний документ – Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», який був створений орієнтуючись на стратегію «Європа – 2020». «Україна-2020» повинна була стати програмою проведення загальнонаціональних реформ (загалом у документі згадується про 62 реформи, 25 показників, за якими оцінюють хід виконання реформ, наприклад: рівень корупції, рівень довіри до поліції, кількість іноземних інвестицій), орієнтиром для місцевої влади, що обґрунтовувала б регіональні стратегічні плани, спираючись на загальнодержавну стратегію. А суспільству дозволила би оцінювати ефективність влади.

Велика кількість показників «розмиває» Стратегію. Замість концентрації сил на найважливіших напрямках, влада повернулася до моделі «зусюди потрошки». До прикладу, у європейській стратегії «Європа - 2020» індикаторів 5 і вони чітко скеровують європейців до однієї цілі запланованої на десятиліття – розвитку людського капіталу.

Велика кількість показників не єдина проблема «України-2020», фактично всі 25 індикаторів, вказані у Стратегії, завищені і досягнення їх до 2020 р., і за найбільш сприятливих умов було неможливим.

Якщо Стратегія «Україна-2020» стала орієнтиром для пріоритетів розвитку країни, то конкретним документом для впровадження цих пріоритетів стала Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року («ДСРР-2020»), яка з'явилася 06.08. 2014 р. Уряд оголосив про проведення децентралізації влади та формування нової регіональної політики, що базується на європейських традиціях і партнерстві у регіональному розвитку між державою, регіонами та громадами. У цьому документі вперше згадується європейська ідея – розвиток та єдність, орієнтовані на Людину. Пов'язаний з ДСРР-2020, Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР), мета якого – прозорий розподіл коштів на регіональний розвиток та досягнення цілей, вказаних у ДСРР-2020. У 2015 р. кошти почали розподілятися між регіонами враховуючи кількість населення та ВРП (валовий регіональний продукт). Незважаючи на удосконалення, процес розподілу коштів ДФРР продовжує відбуватися недостатньо прозоро. В свою чергу, області виявились не готовими до подання стратегічних проєктів.

В цілому українська влада почала приділяти більше уваги стратегії соціально-економічного розвитку. Так розроблено проєкт стратегії «Україна – 2030», який враховує оновлену стратегію сталого розвитку ЄС «Європа – 2030» та Цілі Сталого Розвитку 2030. Вектор розвитку України збережено – інтеграція в Європейський Союз. Проєкт стратегії «Україна – 2030» містить стратегічні цілі, опис шляхів їх досягнення, процес моніторингу [65].

2.2. Соціально-економічне прогнозування

Правову основу державного прогнозування та планування в Україні становить Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (2000) [21]. Прогнози економічного і соціального розвитку України розроблюються на середньо- та короткостроковий періоди. У разі необхідності документи економічного і соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період.

Прогноз – науково обґрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому, а також про альтернативні шляхи й строки досягнення такого стану.

Державне прогнозування економічного і соціального розвитку – науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом прийняття конкретних рішень органами законодавчої (державний бюджет, основні засади грошово-кредитної політики) та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

За допомогою прогнозування здійснюється аналіз фактів і причинно-наслідкових зв'язків, оцінка й опис можливих і бажаних перспектив розвитку об'єкта. Прогнозування формує рекомендації відносно ДРЕ на відповідну перспективу.

Прогнози мають імовірнісний та альтернативний характер. Процес розробки плану (програми) теж повинен мати варіантний характер, але, на відміну від прогнозу, план (програма) – це вже обраний варіант розвитку, що підлягає практичній реалізації.

Мета прогнозування – створення наукових передумов для прийняття регуляторних рішень.

Основні функції прогнозування:

- науковий аналіз процесів і тенденцій;
- дослідження об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ;
- оцінювання об'єкта прогнозування;
- виявлення альтернатив розвитку.

Для виконання цих функцій соціально-економічне прогнозування повинне ґрунтуватися на певних принципах.

Основні принципи соціально-економічного прогнозування:

- цілеспрямованість (опис об'єкта здійснюється під кутом зору поставлених перед дослідником завдань);

- системність (економіка розглядається як єдиний об'єкт прогнозування, який, по-перше, є підсистемою більш широкої системи, по-друге, є цілісним явищем, по-третє, певна складна структура, що, складається з елементів);

- наукова обґрунтованість (по-перше, прогнозування вимагає всебічного урахування дії об'єктивних економічних законів і законів розвитку суспільства; по-друге, прогнозування має використовувати сучасні прогностичні методи; по-третє, прогнозування має враховувати позитивний світовий і вітчизняний досвід розроблення прогнозів);

- адекватність (максимальне наближення теоретичної моделі до постійних, суттєвих закономірностей і тенденцій розвитку; врахування імовірнісного характеру розвитку процесів);

- альтернативність (можливість розвитку економіки за різними напрямками (траєкторіями).

Класифікація прогнозів

За масштабами об'єкта: глобальні, макроекономічні, секторів економіки, галузеві (міжгалузеві), регіональні (міжрегіональні).

За часом випередження (прогнозним обрієм): короткострокові (до 1 року), середньострокові (1-5 років), довгострокові (5-10 років).

За елементами і напрямками відтворення: первинних факторів виробництва (природних ресурсів), матеріальних ресурсів, трудових ресурсів, фінансових ресурсів, суспільних потреб особистих, виробничих, споживчих і т.п.

За функціями прогнозування: дослідницькі, цільові (нормативні).

Методи прогнозування

Залежно від ***ступеня формалізації*** методи прогнозування поділяються ***на інтуїтивні та формалізовані***.

Інтуїтивні методи – розроблення прогнозу на основі індивідуального або колективного опитування фахівців. Ці методи дозволяють визначити мету у соціально-економічній стратегії.

Інтуїтивні методи поділяються на ***методи індивідуальної експертної оцінки і методи колективної експертної оцінки***.

Методи індивідуальної експертної оцінки передбачають одержання інформації від окремих фахівців. До індивідуальних методів належать:

Анкетний метод (інтерв'ю) – опитування за допомогою спеціально складеного переліку питань відносно об'єкта прогнозування.

Аналітичний метод (аналітична записка) – логічний аналіз ситуації, що склалася та підготовка аналітичної записки.

Метод написання сценарію – визначення логіки розвитку процесу й побудова алгоритму вирішення проблеми.

Методи колективної експертної оцінки передбачають розробку прогнозу на основі колективного обговорення проблеми. До методів колективної експертної оцінки відносяться:

Метод «комісій» – обговорення проблеми й складання прогнозу групою фахівців.

Матричний метод – опитування фахівців, спеціальна обробка отриманої інформації й складання експертної матриці.

Мозкова атака – обговорення проблеми й оперативна розробка шляхів рішення проблеми.

Метод «Делфі» – систематичний збір інформації про об'єкт шляхом опитування експертів і узагальнення даних. При цьому експерти не знають один одного, відображується точка зору більшості.

Формалізовані методи прогнозування припускають складання прогнозу на основі використання математичних моделей. Ці методи дозволяють визначити кількісні параметри (кількість ресурсів, необхідних для досягнення поставленої мети). Формалізовані методи поділяються на:

Методи екстраполяції – вивчення минулого й сучасного стану розвитку об'єкта й перенос закономірностей минулого й сучасного розвитку на майбутнє.

Екстраполяція математично має такий вигляд:

$$Y_{i+L} = F(Y_i^* \cdot L),$$

Де Y_{i+L} – прогноз, Y_i^ – база екстраполяції, L – період випередження.*

Методи моделювання. Моделі, які використовуються у процесі прогнозування, поділяються на:

Факторні, які описують залежність, рівень і динаміку певного економічного показника від рівня й динаміки інших показників – аргументів. Моделі можуть бути одно- і багатфакторними.

Структурні, які описують зв'язки між окремими елементами, що становлять єдине ціле, наприклад, модель міжгалузевого балансу.

Моделі по рівнях агрегування показників поділяються на макроекономічні, міжгалузеві, міжрегіональні.

Використання математичних моделей дозволяє прогнозувати розміщення виробництва, темпи розвитку галузі, кількість необхідних ресурсів, попит споживачів [19].

Таблиця 2.1

Основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки

Показник	2021 рік	2022 рік	2023 рік
	(прогноз)		
Валовий внутрішній продукт:			
номінальний, млрд гривень	4505,9	5089,4	5689,7
відсотків до попереднього року	104,6	104,3	104,7
Індекс споживчих цін:			
грудень до грудня попереднього року, %	107,3	106,2	105,3
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків до робочої сили відповідного віку	9,2	8,5	8
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн. доларів США	-10416	-13643	-16996

Джерело: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 р. № 671 «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки»

Довідково

У 1920-і роки у СРСР сформувалася школа технологічного прогнозування (В.О. Базаров (Руднєв)). Головне досягнення цього напрямку досліджень – увага на виявленні проблем (пошукове прогнозування) і знаходження їх оптимального вирішення (нормативне прогнозування). У період розробки першого п'ятирічного плану в СРСР (1928-1932) використовувався такий прогноз. Незважаючи на те, що в СРСР економіка була плановою, технологія прогнозування соціально-економічного розвитку країни (за винятком ідеологічних прогнозів типу «наздогнати й перегнати») з початку 30-х років і до 50-х років у СРСР не розвивалася. Праці закордонних вчених заперечувалися з ідеологічних міркувань. Основу п'ятирічних планів становив не прогноз, а амбіційні задуми лідерів партії, що вимагали перевищення планових показників над досягнутими у попередньому періоді. Уповільнення темпів економічного розвитку СРСР змусило науку шукати нові підходи до керування народногосподарськими процесами. Тема народногосподарського прогнозування актуалізувалася наприкінці 60-х початку 70-х років ХХ ст. Народногосподарське прогнозування розглядалося як інструмент і засіб підвищення наукової обґрунтованості п'ятирічних планів.

З початку 90-х років ХХ ст. у зв'язку з економічними умовами, що змінилися, відпала необхідність у директивному народногосподарському плануванні. Одночасно перед державою виникли нові завдання в сфері прогнозування: вона повинна була сконцентруватися не на виробленні директив суб'єктам господарювання, а на оцінці їх конкурентоспроможності на ринках товарів, послуг і факторів виробництва [9].

2.3. Макроекономічне планування

План – це сукупність обґрунтованих цілей та рішень, необхідних для їх досягнення. **Макроекономічне планування** – діяльність держави щодо визначення стратегічних, тактичних і оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей. Особливість макроекономічного

планування полягає в тому, що його об'єктом є національна економіка, а суб'єктом – держава.

Макроекономічне планування використовується в країнах, економіка яких функціонує на ринкових принципах, з метою соціально-економічної стабілізації, формування макропропорцій і забезпечення динамічності розвитку економіки.

З погляду *обов'язковості* виконання суб'єктами господарювання планових завдань розрізняють *директивні та індикативні плани*.

Директивний план має силу юридичного закону, адресний і обов'язковий для виконання характер. Директивне планування притаманне адміністративно командній економіці. Прикладами директивних макроекономічних планів можна вважати п'ятирічні плани, прийняті в СРСР. Завдання першого п'ятирічного плану були виконані за 4 роки 3 місяці, зростання промислового виробництва склало 23,5% на рік.

Індикативний план – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави, що передбачає створення таких умов функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань.

Індикативні плани мають особливості, які істотно відрізняють їх від планів директивних. По-перше, індикативний план – це комплекс рекомендацій; по-друге, рекомендації не мають обов'язкового характеру; по-третє, показники плану призначені інформувати суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети, наміри держави; по-четверте, реалізація цілей індикативного плану здійснюється через систему економічних регуляторів.

Використання індикативного (інтерактивного) планування – риса економік, яким за останні 70 років вдалося з тих, що розвиваються стати розвинутими. Це Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, які зуміли за два десятиліття скоротити відставання від США по душевому ВВП на 30 в.п.

Довідково

Програмування (планування) як форма державного впливу на економіку було вперше використане в США на поч. XX ст. – це Програма долини ріки Теннессі (Tennessee Valley Authority, TVA). Великий регіональний проект був розроблений за часів президента Ф. Рузвельта у 30-і роки XX ст., коли душевий дохід у долині ріки Теннессі був удвічі нижче середнього по країні. Для здійснення проекту TVA була запропонована програма, розрахована на десятиліття. Вона передбачала розвиток судноплавства на Теннессі, боротьбу з наводками, будівництво ГЕС, електрифікацію сільських районів, раціональне землекористування, налагодження водопостачання. Одним з основних програмних пунктів діяльності TVA були соціально-економічні зміни: підвищення зайнятості, доходів і рівня життя. Вже в перший рік існування TVA роботу одержало 28 тис осіб, у другий - 98 тис, у наступний – до 200 тис. У 90-і роки XX ст. дохід на душу населення досяг середнього по країні.

Необхідність і важливість довгострокових програм розвитку визнавали й у СРСР. У СРСР необхідність стратегічного планування обумовила виникнення укрупнених планів-прогнозів, в першу чергу розроблений у 1920 р. план ГОЕРЛО. Спрямований на перехід країни до великомасштабної електрифікації, цей план по будівництву і реконструкції електростанцій став комплексним народногосподарським планом, оскільки в нього увійшли балансові розрахунки виробництва й споживання електроенергії, прогнози розвитку 17 галузей економіки у тому числі ЖКГ.

У 20-ті роки XX ст. у СРСР існували різні теоретичні підходи до макроекономічного планування. Так представники телеологічного підходу вбачали у макроекономічному плані, насамперед цільові настанови, обумовлені класовим підходом. Господарський план – втілення партійної програми (Г. Струмилін), виходячи з цього, треба йти від мети до засобів. Такому підходу відповідали директивні методи регулювання, які і визначили сутність даної системи.

Представники генетичного підходу відстоювали ідею плану, цільові настанови якого визначаються виходячи з ймовірних і, у той же час, бажаних тенденцій розвитку галузі, економіки в цілому. Отже, відправна точка такого плану – прогноз. Плани повинні бути реалістичними й обґрунтованими (виражати бажані результати у межах можливого). З такого погляду, М. Кондратьєв критикував проект п'ятирічного плану: план є нереалістичним через закладені в ньому структурні невідповідності, які стосувалися орієнтирів щодо динаміки споживання, нагромадження, експорту, зростання обсягів продукції промисловості, а також непогодженості між динамікою промисловості й сільського господарства. М. Кондратьєв вважав, що індустріалізація припускає високу норму нагромадження. Джерелом нагромадження в тих умовах було сільське господарство. Звідси необхідність проведення політики відносно сільгоспвиробників не директивними, а непрямими методами з урахуванням реальних можливостей галузі сільського господарства. Для підвищення продуктивності сільського господарства необхідно розвивати легку промисловість, зменшити розрив цін між промисловою й сільськогосподарською продукцією, розширити національний сільськогосподарський ринок і включити його у світовий. До загальноекономічних завдань М. Кондратьєв відносив: збалансованість платоспроможного попиту й виробництва предметів споживання, взаємозв'язок заробітної плати з підвищенням продуктивності праці.

На практиці перемогла точка зору представників телеологічного підходу. Наприкінці 20-х років ХХ ст. погляд на економіку країни як на єдину фабрику, що працює по загальній програмі, призвів до появи планів, головним призначенням яких стала розробка завдань підприємствам і організаціям по виробництву і розподілу конкретних видів продукції. Вертикаль жорсткого керування економікою виявилася ефективною в роки війни, післявоєнної відбудови народного господарства, але в той же час вона сприяла посиленню адміністративно-командної системи господарювання.

Розвинута система індикативного планування функціонувала у післявоєнній Франції. Основне значення системи індикативного планування складалося не у формуванні орієнтовних показників або державних інвестицій, а в тому, що вона являла собою регулярний механізм для взаємодії уряду, асоціацій бізнесу, профспілок, об'єднань споживачів, сприяла зміцненню взаємної довіри й, у підсумку, досягненню консенсусу й координації зусиль. Саме в цьому полягала основна ідея творця індикативного планування П. Масі, який у 1965 р. відзначив: «План розроблюється державою за допомогою злагоджених зусиль представників економічних і суспільних сил: цивільних службовців, менеджменту (сільськогосподарського, промислового, комерційного), профспілок, працівників. Це співробітництво забезпечує більше когерентні прогнози й рішення та створює відчуття єдності, що сприяє виконанню плану».

Високий рівень освіти, завершеність процесів індустріалізації при різкому спаді виробництва зближують ситуацію в цій країні із сучасною українською. Спочатку індикативне планування було селективним: кілька базових галузей були обрані в якості пріоритетних. Ціль першого п'ятирічного плану (1947-1953) полягала у модернізації 6 галузей: вугільної промисловості, енергетики, транспорту, виробництва сталі й сільськогосподарського устаткування. Галузеві пріоритети залишалися центральними й у другому плані (1954-1957). У третьому плані (1957-1961) ставилося завдання поліпшити торговельний баланс, тому що на той момент імпорт ріс швидше за експорт. Франк (національна грошова одиниця) був девальвований і в результаті експорт виріс у півтора рази, а імпорт менш ніж на 20%. Зі зміцненням підприємницького сектора планування поступово втрачає своє значення. У середині 70-х років з посиленням ролі світової кон'юнктури у національній економіці, виявилось, що можливості впливу планування на економічну динаміку й структуру обмежені. У результаті до кінця зазначеного десятиліття влада почала відмовлятися від даного інструмента регулювання. Після 1984 року плани вже не

містили ані спроб структурного регулювання, ані кількісних макропоказників на середньострокову перспективу. Планові цілі почали формулюватися як певні макрозавдання без кількісних параметрів (наприклад, 11 план, 1993-1997 роки – боротьба з безробіттям і підготовка до переходу до єдиної євровалюти; 12 план, 1998 - 2002 роки – прискорення темпів економічного зростання). Держава відмовилася від цього інструмента економічної політики. Від великого планування залишилися деякі регіональні і цільові середньострокові програми. Наприклад, Програма наукових досліджень, Програма допомоги малому бізнесу. Із середини 70-х років з ростом економічної невизначеності функції плану як джерела ділової інформації для бізнесу й держави стала переходити до державного бюджету.

У країнах Східної Азії консолідація зусиль у процесах планування й реалізації планів опиралася на злиття державного апарата та бізнесу. Незвичайне для Заходу, але як виявилось плідне при поганому інституціональному кліматі.

Необхідно відзначити, що індикативне планування – проміжний (перехідний) інститут і у розвинутій економіці його роль знижується. Проте, у країнах ЄС, щоб підвищити точність прогнозів, керування металургійним ринком здійснюється через систему розподілу квот. Про всі інвестиції в металургію корпорації повідомляють відповідну комісію ЄС.

У США, ЄС планування здійснюється і в аграрному секторі (укладаються контракти на певні обсяги виробництва окремих культур).

Макроекономічне планування спирається на певні закономірності – принципи. Основними принципами, що визначені Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (2000), є: цілісність, об'єктивність, науковість, гласність, самостійність, рівність, дотримання загальнодержавних інтересів.

Принцип цілісності: взаємопогоджуваність прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку,

окремих галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць на короткостроковий і середньостроковий періоди.

Принцип об'єктивності: прогностні й програмні документи розробляються на основі даних органів державної статистики, офіційних видань Національного банку.

Принцип науковості: розроблення прогностичних і програмних документів повинно здійснюватися на науковій основі, з постійним удосконаленням методології й використанням світового досвіду.

Принцип гласності: прогностні й програмні документи є доступними для громадськості.

Принцип самостійності: місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування у межах повноважень відповідають за розробку, затвердження й виконання прогностичних і програмних документів економічного й соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Принцип рівності: дотримання прав і врахування інтересів місцевого самоврядування й суб'єктів господарювання всіх форм власності.

Принцип дотримання загальнодержавних інтересів: органи виконавчої влади й місцевого самоврядування повинні здійснювати розробку прогностичних і програмних документів виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики й економічної безпеки держави.

Розробка макроекономічних планів передбачає використання системи показників, які дають кількісну і якісну характеристику соціально-економічним явищам і процесам. Показники макроекономічних планів класифікуються за такими групами: натуральні і вартісні; кількісні і якісні; об'ємні і мережеві; абсолютні і відносні; обов'язкові, розрахункові і інформаційні.

Основними методами планово-економічних розрахунків є *балансовий і нормативний*.

Сутність балансового методу в макроекономічному плануванні полягає у застосуванні прийомів і розрахунків, які узгоджують потреби й засоби їх забезпечення. Завданням розробки балансу є досягнення оптимальної відповідності (рівності) між сукупністю потреб і загальною сумою джерел їх задоволення:

$$P_i = \Pi_i$$

де: P - ресурси і-го виду; Π - потреби і-го виду.

Баланс являє собою дві взаємозалежні групи показників. Залежно від виду балансу ресурсна частина й частина, що характеризує потреби, можуть мати назви: «доходи – витрати», «пропозиція – попит», «надходження – розподіл» тощо.

Класифікація балансів здійснюється за багатьма ознаками. За масштабами об'єкта планування виділяють народногосподарські, галузеві, регіональні баланси; за часовою ознакою – статичні й динамічні баланси; за одиницями виміру – натуральні, вартісні (фінансові).

Якщо визначаються як натуральні показники економіки, так і відповідні їм фінансові показники, то це комплексне планування. Прикладом є діяльність МОН, МОЗ, які визначають фінансові й натуральні показники. Якщо планується тільки частина натуральних і фінансових показників, то це фрагментарне планування, прикладом якого є Державний та місцеві бюджети.

Балансові розрахунки в макроекономічному плануванні передбачають широке використання соціально-економічних норм і нормативів.

Нормативний (техніко-економічних розрахунків) метод заснований на використанні науково обґрунтованої системи нормативів. За допомогою нормативів визначають потреби у виробництві продукції (робіт, послуг), обґрунтовують можливості задоволення цих потреб, здійснюють контроль за ефективністю використання ресурсів під час реалізації планових завдань. Нормативи за сутністю є якісними, відносними показниками. Вони побудовані здебільшого як показники ємності й віддачі.

Показники ємності (H_e) характеризують нормативні витрати ресурсів для одержання певного результату (ефекту).

Нормативні показники віддачі (Нв) є показниками зворотними показникам ємності.

У планово-економічних обґрунтуваннях нормативи є константою, яка уможливорює здійснення розрахунків двох типів. По-перше, можна визначити очікуваний результат виходячи з наявних ресурсів, по-друге, можна визначити потреби у ресурсах для досягнення певного цільового результату.

Система норм і нормативів складається з таких основних груп: норми й нормативи витрат праці; норми й нормативи витрат сировини, матеріалів, палива, енергії; норми й нормативи капітальних вкладень і капітального будівництва; фінансові норми й нормативи; соціальні норми й нормативи; екологічні норми й нормативи.

2.4. Державне програмно-цільове планування

В умовах обмеженості ресурсів постає питання ефективного використання бюджетних коштів. Для цього необхідним стає визначення пріоритетів при розподілі бюджетних ресурсів, виявлення джерел фінансування витрат та контроль за цільовим й ефективним використанням коштів. Досягнення цих завдань можливо при застосуванні програмно-цільового методу формування бюджету.

Програмно-цільовий метод формування бюджету вперше був застосований у 60-ті рр. ХХ ст. Міністерством оборони США. Практика програмно-цільового методу планування згодом поширилася на інші країни.

В Україні програмно-цільовий метод був запроваджений при складанні проекту Державного бюджету на 2002 р. Законодавчо застосування програмно-цільового методу при формуванні бюджету закріплює стаття 20 Бюджетного кодексу України, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 538-р від 14.09.2002 р.

Мета запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі – встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання.

Зміст програмно-цільового методу складання бюджету полягає у тому, що акцент переноситься з потреби в коштах, необхідних для виконання державою своїх функцій, на результати, які очікуються від використання коштів бюджету.

Застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі змінило його ідеологію: при розробці бюджетної політики в першу чергу враховується те, що одержить суспільство за ті гроші, що воно витрачає. Програмно-цільовий метод також дозволив підвищити ефективність бюджетного процесу, тому що процес формування бюджету починається з зосередження уваги на результатах, які необхідно досягти.

Програмно-цільовий метод – це формування бюджету не за функціями, а за програмами.

Складовими програмно-цільового методу у бюджетному процесі є бюджетні програми, відповідальні виконавці бюджетних програм, паспорти бюджетних програм, результативні показники бюджетних програм.

Програма – комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення мети, виконання якої пропонується і здійснюється розпорядником бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Основні риси бюджетної програми:

- не обмежується у часі;
- виконується одним розпорядником бюджетних коштів і не має аналогів;
- назва бюджетної програми повинна відображати напрям використання коштів бюджету;
- за змістом повинна відноситися до одного розділу функціональної класифікації.

Програмно-цільовий метод сприяє стратегічному підходу, тобто плануванню видатків бюджету на кілька років. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі передбачає складання прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до статті 21 Бюджетного кодексу України.

Завдяки цьому методу стало можливе впровадження середньострокового планування бюджету і забезпечення прозорості витрачання бюджетних коштів у порівнянні з постатейним методом, який не давав змогу зрозуміти, що саме фінансується під тією чи іншою функцією.

Таблиця 2.2

Відмінності між традиційним (постатейним) методом формування та виконання бюджетів та програмно-цільовим методом

Постатейний метод	Програмно-цільовий метод
планування бюджету на короткострокову перспективу;	планування бюджету на середньострокову перспективу;
утримання бюджетних установ;	перехід від утримання бюджетних установ до надання якісних державних послуг;
постатейний аналіз стану виконання бюджету	посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів за кінцевий результат; оптимальне використання бюджетних коштів, досягнення економічного і соціального ефекту;

Питання

1. Визначте зміст та основні етапи стратегії соціально-економічного розвитку країни.
2. Надайте визначення концепції, її складових.
3. Наведіть приклади застосування концепцій у практиці вітчизняної системи ДРЕ.
4. Охарактеризуйте процес соціально-економічного прогнозування.
5. Які методи використовуються у процесі соціально-економічного прогнозування?
6. Яку роль виконує макроекономічне планування?
7. Охарактеризуйте принципи макроекономічного планування.
8. Порівняйте директивне і індикативне макроекономічне планування.

9. У чому зміст програмно-цільового методу у бюджетному процесі?

10. Наведіть аргументи на користь застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі.

Тести

1. Яке визначення найбільш повно характеризує економічну стратегію держави:

- а) це курс економічної політики;
- б) це план, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних завдань;
- в) це обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку;
- г) заходи держави щодо реалізації внутрішньої та зовнішньої політики.

2. За часовою ознакою цілі класифікуються на:

- а) стратегічні, тактичні, оперативні;
- б) головні, забезпечувальні;
- в) загальні (для системи), часткові (для підсистем, елементів);
- г) кінцеві, проміжні.

3. Який з принципів соціально-економічного прогнозування означає, що економіка розглядається як єдиний об'єкт прогнозування і водночас як сукупність відносно самостійних складових?

- а) цілеспрямованості;
- б) системності;
- в) наукової обґрунтованості;
- г) альтернативності.

4. До класифікаційних ознак прогнозів не належать:

- а) масштаби об'єкта;
- б) час випередження;
- в) функції прогнозу;

г) обов'язковість виконання.

5. За ступенем формалізації методи прогнозування поділяються на:

- а) інтуїтивні та формалізовані;
- б) колективні та індивідуальні експертні оцінки;
- в) адаптивні та аналітичні;
- г) методи на основі одиничних і системи рівнянь регресії.

6. Індикативне макроекономічне планування властиве:

- а) традиційній економіці;
- б) командній економіці;
- в) змішаній економіці;
- г) монополізованій економіці.

7. Директивне макроекономічне планування властиве:

- а) ринковій економіці;
- б) командній економіці;
- в) традиційній економіці;
- г) монополізованій економіці.

8. Методами макроекономічного планування є:

- а) балансовий і нормативний;
- б) методи індивідуальної і колективної експертної оцінки;
- в) формалізовані методи;
- г) інтуїтивні методи.

9. Державні плани є обов'язковими для виконання при:

- а) довгостроковому плануванні;
- б) короткостроковому плануванні;
- в) директивному плануванні;
- г) індикативному плануванні.

10. Макроекономічне планування в країнах зі змішаною економікою ринкового типу має переважно:

- а) дедуктивний характер;
- б) індикативний характер;
- в) інтуїтивний характер;
- г) прогнозний характер.

11. Якщо у формулі: $X = N_m * E_c$

N_m – норматив місткості (ємності) ресурсів; E_c – цільовий результат від використання ресурсів, то X – це:

- а) потреба у ресурсах для досягнення певного ефекту;
- б) норматив віддачі ресурсів;
- в) коефіцієнт зростання наявних ресурсів;
- г) очікуваний результат (ефект) від використання ресурсів.

12. Програмно-цільовий метод здійснюється у такій послідовності...

а) вихідне завдання → відбір проблем, що підлягають програмному розв'язанню → розроблення проекту → затвердження проекту → реалізація → звіт про виконання;

б) вихідне завдання → розроблення проекту → відбір проблем, що підлягають програмному розв'язанню → затвердження проекту → реалізація програми → звіт про виконання;

в) відбір проблем, що підлягають програмному розв'язанню → розроблення проекту → затвердження → вихідне завдання на розроблення проекту → реалізація проекту → звіт про виконання;

г) відбір проблем, що підлягають програмному розв'язанню → вихідне завдання на розроблення проекту → розроблення проекту → затвердження програми → реалізація програми → звіт про виконання.

13. Мета запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі:

а) надання у необхідній кількості коштів на утримання бюджетних установ;

б) обґрунтування доцільності фінансування державних органів;

в) встановлення безпосереднього зв'язку між бюджетними коштами та результатами їх використання;

г) планування бюджету на короткострокову перспективу.

14. Програмно-цільовий метод сприяє:

а) плануванню видатків бюджету на кілька років;

б) забезпеченню прозорості витрачання бюджетних коштів;

в) затвердженню постатейного аналізу стану виконання бюджету;

г) правильні відповіді а), б).

15. У бюджетному процесі в Україні програмно-цільовий метод:

- а) останніми роками не використовується;
- б) змінив ідеологію бюджетної політики;
- в) законодавчо закріплений Бюджетним кодексом та ін. нормативно-правовими актами;
- г) правильні відповіді б), в).

ТЕМА 3. ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

3.1. Державний бюджет як інструмент ДРЕ.

3.2. Фінансова політика держави.

3.3. Державний сектор в економіці.

3.4. Державні закупівлі як інструмент ДРЕ та спосіб задоволення державних потреб.

3.1. Державний бюджет як інструмент ДРЕ

Фінанси – це система економічних відносин між суб'єктами з приводу розподілу й перерозподілу фондів їх грошових коштів. За суб'єктами фінансових відносин виділяють фінанси домогосподарств, фірм, некомерційних організацій, держави. Ланками фінансової системи країни є бюджети різних рівнів, фонди соціального, майнового страхування, валютні резерви держави, грошові фонди юридичних осіб. Державні фінанси формують центральну частину всієї фінансової системи країни, а провідною ланкою фінансів держави є державний бюджет. Через державний бюджет перерозподіляється близько 30% ВВП. Роль і місце держбюджету (рівень бюджетної централізації) є одним із критеріїв для класифікації моделей ДРЕ:

1. Американська модель – низький рівень бюджетної централізації до 30% ВВП. Модель створює максимальні фінансові стимули: з одного боку, вона дає можливість заробляти, з іншого – вимагає цього.

2. Західноєвропейська модель – помірний рівень бюджетної централізації 35-45% ВВП у бюджеті. За рахунок вищого рівня централізації ВВП більш розгалуженою є державна соціальна сфера. Сутність моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

3. Скандинавська модель – високий рівень бюджетної централізації 50-60 % ВВП. Скандинавська модель характеризується розгалуженою державною соціальною сферою, яка створює впевненість і соціальну стабільність. Однак така модель можлива за умов, по-перше, високого рівня ВВП на душу населення, і, по-друге, відповідного ставлення суспільства до перерозподілу значної частини ВВП через державні фонди.

Високий рівень державних видатків у скандинавських країнах, у країнах Західної Європи є наслідком розвинутих систем соціального забезпечення. У скандинавських країнах нерівність доходів (відношення доходів 20% найбагатших громадян до доходів 20% найбідніших) становить 3,8, а у країнах Західної Європи – не перевищує 5,5. У США питома вага державних видатків є нижчою (32,8% ВВП нерівність доходів є однією з найвищих серед розвинутих країн – 8,9).

Відповідно до Бюджетного кодексу України (2010): «Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади АР Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду».

Бюджетна політика – це ідеологія формування бюджету, визначення джерел, сум надходження засобів у нього, державних видатків, способи покриття дефіциту.

Бюджетна резолюція – це перший етап формування щорічного бюджету. В різних країнах він називається по-різному – Бюджетна стратегія (the Budget Strategy Statement), Фіскальна стратегія (the Fiscal Strategy Paper), Попередній бюджетний план (the Pre-Budget Statement), Бюджетна методологія (the Budgetary Framework Paper) – але незалежно від

назви бюджетна резолюція є документом, який визначає пріоритети бюджетної політики на наступний період чи декілька наступних періодів.

В Україні бюджетна резолюція не має затвердженої структури, законодавчо оформлюється як Постанова Кабінету Міністрів України. Бюджетна резолюція враховує основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України: номінальний і реальний ВВП, темпи їх зростання; індекс споживчих цін, індекс цін виробників, рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці, обмінний курс гривні до долара США.

Бюджетна резолюція окреслює реальні економічні можливості держави та узгоджує їх з нагальними потребами держави та планами уряду.

Державний бюджет виконує такі функції:

- збільшує або зменшує сукупний попит;
- перерозподіляє кошти;
- стимулює або стримує виробництво шляхом вибору певної системи оподаткування;
- забезпечує покриття касових збитків підприємств, які внаслідок певних об'єктивних причин є збитковими, однак функціонування яких зумовлене суспільними потребами;
- забезпечує фінансову допомогу у розвитку окремих галузей і сфер діяльності;
- збалансовує бюджети нижчих рівнів.

Нормативно-правові акти, що регулюють бюджетні відносини в Україні: 1) Конституція України; 2) Бюджетний кодекс; 3) Закон про Державний бюджет України; 4) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини, передбачені Бюджетним кодексом; 5) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі Бюджетного кодексу та інших законів України.

Відповідно до державного устрою країни формують і структуру бюджетної системи: у країнах з федеративним устроєм, крім державного, є федеральний бюджет штатів

(США), земель (Німеччина) тощо, в унітарних державах (у тому числі в Україні) є лише державний і місцеві бюджети.

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіального устрою і врегульована нормами права. Місцевими бюджетами визнаються бюджет АР Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. Державний і місцеві бюджети є фінансовою основою для поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів.

Сукупність усіх бюджетів бюджетної системи є **зведеним бюджетом України**. Цей бюджет використовують для аналізу і визначення засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України.

Бюджетний період всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить **один календарний рік**, який починається 1 січня і закінчується 31 грудня того ж року.

Міністерство фінансів України відповідає за складання проекту Державного бюджету України. На підставі основних макрпоказників економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період та аналізу виконання бюджету у поточному бюджетному періоді визначається загальний рівень доходів та видатків бюджету, оцінюється обсяг фінансування бюджету для складання пропозицій проекту Державного бюджету України. Бюджет може складатися із загального та спеціального фондів. Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України.

Постанову про схвалення проекту закону про Державний бюджет України приймає Кабінет Міністрів України та подає його Верховній Раді України та Президенту України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому. Розгляд та затвердження Державного бюджету України відбувається у Верховній Раді України.

Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності Закон «Про Державний бюджет України», Кабінет

Міністрів України має право здійснювати витрати Державного бюджету України лише на бюджетні програми, бюджетні призначення щодо яких встановлені Законом «Про Державний бюджет України» на попередній бюджетний період та одночасно передбачені у проекті Закону «Про Державний бюджет України» на наступний бюджетний період, та в обсязі не більше 1/12 обсягу бюджетних призначень, визначених Законом «Про Державний бюджет України» на попередній бюджетний період.

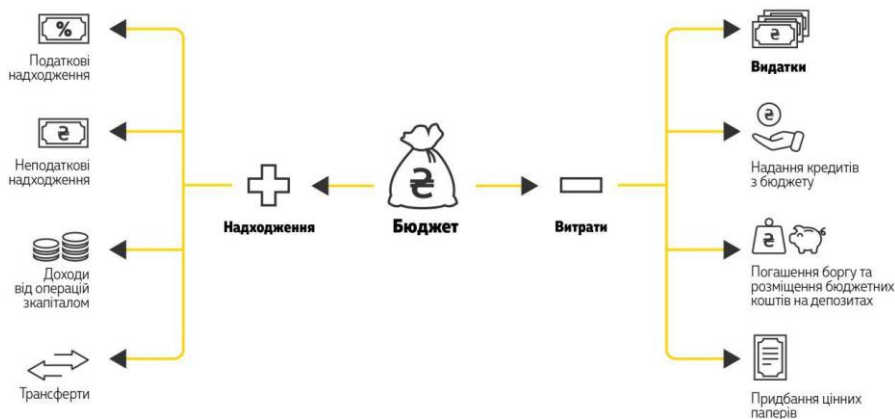

Рис. 3.1. Структура Державного бюджету України

Доходи бюджету – усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансфери, дарунки, гранти).

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- податкові надходження;
- неподаткові надходження (доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі; доходи від некомерційного та побічного продажу; надходження від штрафів та фінансових санкцій);
- доходи від операцій з капіталом;
- трансфери (міжбюджетні трансфери поділяються на: 1) дотацію вирівнювання; 2) субвенцію; 3) кошти, що передаються

до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; 4) інші дотації).

Стаття 29 Бюджетного кодексу розмежовує розподіл податків між бюджетами різних рівнів. До основних податків, що формують доходи державного бюджету належать 15% податку на доходи фізичних осіб, військовий збір; 90% податку на прибуток підприємств; 50% рентної плати за спеціальне використання ресурсів, податок на додану вартість; акцизний податок, ввізне та вивізне мито; 20% екологічного податку та деякі інші.

Видатки бюджету – це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Кошти державного бюджету витрачають лише на цілі та в межах, затверджених Законом «Про державний бюджет України».

В Україні видатки бюджетів класифікують за декількома критеріями.

Рис. 3.2. Класифікація видатків бюджетів України

Поточні видатки (споживання) – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій, які діють на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення.

Капітальні видатки (розвитку) – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови галузей економіки; субвенції та інші видатки пов'язані з розширеним відтворенням.

Кошти державного бюджету витрачають на загальнодержавні програми підвищення життєвого рівня, заходів соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища, ресурсозбереження, на державне управління, оборону, фінансування бюджетних галузей народного господарства (освіти, науки, культури та ін.).

У державному бюджеті існують захищені статті видатків, обсяг яких не може змінюватися у випадку проведення скорочення бюджетних призначень. Перелік захищених статей видатків містить **Стаття 55**. Бюджетного кодексу України.

У державному бюджеті передбачено також резервні кошти (% від обсягів видатків загального фонду державного бюджету) для ліквідації наслідків стихійних явищ, аварій і катастроф.

Дефіцит державного бюджету – перевищення видаткової частини **державного бюджету** над дохідною. Профіцит (надлишок) державного бюджету перевищення дохідної частини **державного бюджету** над видатковою.

Одним з головних напрямів бюджетної політики більшості країн світу є прагнення до бездефіцитного бюджету або підтримування дефіциту на мінімальному рівні. Дефіцит державного бюджету вимірюють в абсолютних показниках та у відсотках до ВВП. В Україні згідно з Бюджетним кодексом дефіцит державного бюджету на кожен рік середньострокового періоду не може перевищувати 3% прогнозного номінального ВВП України на відповідний рік.

Дефіцит державного бюджету можна покривати за рахунок:

- продажу державних облігацій на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- продажу державного майна;
- емісії.

Таблиця 3.1
Виконання Державного бюджету України за 2008-2019 рр.

Роки	Доходи		Видатки		Сальдо	
	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	дефіцит бюджету	% ВВП
2008	231686,3	24,44	241454,5	25,47	-12500,7	-1,32
2009	209700,3	22,96	242437,2	26,54	-35517,2	-3,89
2010	240615,2	22,23	303588,7	28,04	-64265,5	-5,94
2011	314616,9	23,90	333459,5	25,33	-23557,6	-1,79
2012	346054,0	24,56	395681,5	28,08	-53445,2	-3,79
2013	339180,3	23,31	403403,2	27,73	-64707,6	-4,45
2014	357084,2	22,79	430217,8	27,46	-78052,8	-4,98
2015	534694,8	27,01	576911,4	29,14	-45167,5	-2,28
2016	616274,8	25,86	684743,4	28,73	-70130,2	-2,94
2017	793265,0	26,59	839243,7	28,13	-47849,6	-1,60
2018	928108,3	26,08	985842,0	27,70	-59247,9	-1,66
2019	998278,9	25,12	1072891,5	26,99	-78049,5	-1,96

Довідково

Дефіцит державного бюджету є одним із важливіших макроекономічних показників, які характеризують стійкість економічної системи країни. Рекордного рівня профіцит державного бюджету досяг у Кувейті на початку 80-х років – понад 60% ВВП.

Єдиної думки про збалансованість державного бюджету немає. Зокрема, Нобелівський лауреат Р. Солоу наполягає на тому, що уряд зобов'язаний вживати заходів щодо збалансування бюджету (збільшуючи податки і зменшуючи бюджетні витрати) не в роки кризи, оскільки економічні труднощі, які виникли, можуть лише поглибитися, а тільки в сприятливі для економіки періоди. Інший Нобелівський лауреат К. Ерроу, навпаки, вважає, що недоцільно прагнути бездефіцитного бюджету. Якщо, наприклад, економічне

зростання становить 3% за рік, то і дефіцит бюджету в розмірі 3% ВВП є абсолютно прийнятним.

Скорочення дефіциту за рахунок зменшення видатків на соціальну сферу є недоцільним, оскільки може спричинити зниження життєвого рівня найбільш вразливих верств населення. Тому важливими є пошуки шляхів збільшення доходів державного бюджету, зокрема, розширення бази оподаткування за рахунок розвитку підприємництва, впровадження податку на нерухомість, повної сплати податків суб'єктами підприємницької діяльності, а також за рахунок продажу частини державного майна.

Нагромадження сум бюджетного дефіциту формують державний борг.

Державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо отриманих та непогашених на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Рис. 3.2. Класифікація державного та гарантованого державного боргу

Зовнішній державний борг – борг іноземним державам, організаціям і окремим особам; внутрішній борг – борг держави своєму населенню. У більшості країн, які мають державну заборгованість, існує контроль за її розмірами, запроваджуються певні обмеження державного боргу. Відповідно до Бюджетного кодексу України, загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального ВВП України.

Управління державним боргом та гарантованим державою боргом здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну бюджетну політику у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом – Боргове агентство України. Діяльність Боргового агентства України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

3.2. *Фінансова політика держави*

Фінансова політика складається із двох взаємозалежних напрямків діяльності держави: в сфері оподаткування й регулювання структури державних витрат з метою впливу на економіку (фіскальна політика) і в області регулювання бюджету (бюджетна політика).

Бюджетно-податкова (фіскальна) політика - міри уряду по зміні державних витрат, оподаткування й стану державного бюджету, спрямовані на забезпечення повної зайнятості, рівноваги платіжного балансу й економічного зростання при виробництві неінфляційного ВВП.

Напрями фінансової політики залежать від економічного стану країни. **Стимулююча бюджетно-податкова політика** (фіскальна експансія) у короткостроковій перспективі має своєю метою подолання циклічного спаду економіки й припускає збільшення державних видатків G , зниження податків T або комбінування цих мір. У довгостроковій перспективі

політика зниження податків може привести до розширення пропозиції факторів виробництва й росту економічного потенціалу. **Стримуюча бюджетно-податкова політика** (фіскальна рестрикція) має своєю метою обмеження циклічного підйому економіки й припускає зниження державних видатків G , збільшення податків T або комбінування цих заходів. У короткостроковій перспективі ці заходи дозволяють знизити інфляцію попитомою ціною росту безробіття й спаду виробництва. У довгостроковому періоді зростаючий податковий клин може стати основою для спаду сукупної пропозиції й розгортання механізму стагфляції (спад виробництва, що супроводжується інфляцією).

Уявлення про те, що фіскальні дії уряду можуть мати важливий стабілізуючий вплив на економіку, стало здобувати широке визнання в США часів Великої депресії 30-х років ХХ ст. Кейнсіанська теорія зайнятості відіграла ключову роль в тому, що фіскальним заходам надавалося таке значення.

В залежності від механізму, під впливом якого змінюються величини державних витрат і податкових надходжень, розрізняють дискреційну і недискреційну фіскальну політику.

Дискреційна фіскальна політика – цілеспрямована зміна величин державних витрат, податків і сальдо державного бюджету в результаті спеціальних рішень уряду, спрямованих на зміну рівня зайнятості, обсягу виробництва й темпів інфляції.

При дискреційній фіскальній політиці з метою стимулювання сукупного попиту в період спаду цілеспрямовано створюється дефіцит держбюджету внаслідок збільшення державних видатків (наприклад, на фінансування програм по створенню нових робочих місць) або зниження податків. У період підйому цілеспрямовано створюється бюджетний надлишок.

Недискреційна фіскальна політика – автоматична зміна названих величин у результаті циклічних коливань

сукупного доходу (ВВП). Недискреційна фіскальна політика припускає автоматичне збільшення (зменшення) чистих податкових надходжень у держбюджет у періоди росту (зменшення) ВВП, що впливає на економіку.

Чисті податкові надходження – це різниця між величиною загальних податкових надходжень у бюджет і сумою виплачених урядом трансфертів.

При недискреційній фіскальній політиці бюджетний дефіцит і надлишок виникають автоматично, у результаті дії автоматичних стабілізаторів економіки.

Автоматичний стабілізатор – економічний механізм, що дозволяє знизити амплітуду циклічних коливань рівнів зайнятості й випуску, без частих змін економічної політики уряду. Це прогресивна система оподаткування, система державних трансфертів (у тому числі страхування по безробіттю) і система участі у прибутках. Автоматичні стабілізатори економіки пом'якшують проблему тривалих тимчасових лагів дискреційної фіскальної політики, тому що ці механізми спрацьовують без безпосереднього втручання парламенту. Автоматичні стабілізатори не здатні повністю усунути небажані зміни рівноважного ВВП, тому для корегування спаду у значних масштабах потрібні дискреційні фіскальні заходи з боку уряду.

3.3. Державний сектор в економіці

Управління державною власністю і державним сектором – один з основних напрямів державного регулювання економіки. Держава бере на себе зобов'язання надавати чисті та змішані суспільні товари та послуги, які приватний сектор не продукує або виробляє в недостатній кількості.

Підприємства державної форми власності на початку 90-х років складали основу економіки України. Відповідно до ст. 326 Цивільного кодексу України до державної власності віднесено майно, яке належить державі Україна і право власності на яке від імені та в інтересах держави

Україна здійснюють органи державної влади. Об'єктами державної власності є підприємства, що виявляються економічно неефективними для цілей приватного бізнесу (наприклад, науково-дослідницькі структури). Іншим джерелом державної власності є галузі, продукція яких задовольняє стратегічні потреби всього народного господарства (наприклад, транспорт, зв'язок, оборона). Державними є підприємства, результат діяльності яких призначається для суспільного споживання так звані «суспільні блага»: дороги, екологія, вуличне освітлення, тощо.

Державний сектор економіки – це комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково перебувають у власності центральних або місцевих органів державної влади і використовуються державою для виконання нею економічних соціально-культурних та політичних функцій. Згідно зі ст. 22 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання державного сектора економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

70-90-х роках ХХ століття у найрозвинутіших країнах світу державі належало понад 75% власності у сфері поштових послуг, вона була власником залізниць, телекомунікацій, контролювала шляхом володіння авіалінії, газопостачання, електроенергетику, суднобудування.

Приватизація та розвиток недержавних форм господарювання суттєво зменшили частку державного сектора в українській економіці.

Таблиця 3.2

Частка державного сектору в економіці України станом на 2019? 2020? р.

Вид економічної діяльності	Питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки, %	Питома вага чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктів господарювання державного сектору економіки, %	Питома вага середньої вартості необоротних та оборотних активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки, %	Питома вага середньої кількості працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, %	Питома вага капітальних інвестицій суб'єктів господарювання державного сектору економіки, %	* Питома вага державного сектору економіки, %
Усього	0,5	7,6	13,8	11,9	7,6	8,3
у тому числі:						
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1,2	3,7	1,5	11,4	1,2	3,8
Промисловість	0,9	9,9	14,0	11,6	11,8	9,6
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2,5	3,8	3,8	23,6	2,8	7,3
Переробна промисловість	0,9	1,9	3,9	7,0	1,0	2,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1,2	35,1	43,3	28,3	35,3	28,6

Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,4	0,9	4,6	2,6	6,7	3,0
Будівництво	0,1	0,1	1,1	0,5	1,5	0,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів	0,1	0,8	1,1	0,3	0,1	0,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,4	26,7	38,4	49,3	32,0	29,4
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,3	1,2	4,5	1,8	1,1	1,8
Інформація та телекомунікації	0,5	1,9	6,0	8,8	2,8	4,0
Фінансова та страхова діяльність	0,2	0,2	0,2	0,3	0	0,2
Операції з нерухомим майном	0,2	0,5	2,6	1,5	0,2	1,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	1,5	60,3	62,2	21,7	7,5	30,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,2	0,4	1,7	0,7	0,2	0,6
Освіта	0,6	1,4	0,9	1,9	0	1,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,3	0,6	1,3	0,3	0,2	0,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,7	6,5	33,3	24,0	6,0	14,3

Дані таблиці 3.2. свідчать, що найбільша частка державної власності в основних та оборотних фондах – у професійній, науковій та технічній діяльності (62,2%), на транспорті(43,3%), електро- та газопостачанні (38,4%), промисловості (14,0%), а найменша – в оптовій і роздрібній торгівлі (1,1%), сільському господарстві (1,1%), будівництві (1,1%), освіті (0,9%), фінансовій та страховій діяльності (0,2%).

3.4. Державні закупівлі як інструмент ДРЕ та спосіб задоволення державних потреб.

Державні закупівлі є інструментом задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах). Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад визначає Закон України «Про публічні закупівлі» (2015) [29].

Замовниками, які здійснюють закупівлі є:

1) органи державної влади та правоохоронні органи держави, органи влади АР Крим, органи місцевого самоврядування, об'єднання територіальних громад;

2) Пенсійний фонд України, цільові страхові фонди зі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування та страхування на випадок безробіття (далі – органи соціального страхування);

3) юридичні особи, які є підприємствами, установами, організаціями та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади.

Планування закупівель здійснюється на підставі наявної потреби у закупівлі товарів, робіт і послуг. Заплановані закупівлі включаються до річного плану закупівель.

Принципи здійснення публічних закупівель:

1) добросовісна конкуренція серед учасників;

2) максимальна економія, ефективність та пропорційність;

3) відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель;

- 4) недискримінація учасників та рівне ставлення до них;
- 5) об'єктивне та неупереджене визначення переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі;
- 6) запобігання корупційним діям і зловживанням.

Для забезпечення загальнодоступності та недискримінаційності в Україні запроваджено електронну систему публічних закупівель.

Закупівлі можуть здійснюватися шляхом застосування однієї з таких конкурентних процедур:

- відкриті торги;
- торги з обмеженою участю;
- конкурентний діалог.

До 2016 р. в Україні Інформацію про закупівлі для державних потреб друкувало ДП «Зовнішторгвидав» в газеті «Вісник державних закупівель» у кілька сотень примірників. Пропозиції на торги можна було подати лише в паперовому вигляді.

Реформування сектору закупівель було спрямовано на створення прозорих та ефективних умов його функціонування. Назва Prozorro з'явилася у коментарях на Facebook. А сама електронна система закупівель була розроблена у співпраці громадської організації Transparency International Ukraine, приватних електронних майданчиків, ІТ-компанії Quintagroup та Міністерства економічного розвитку і торгівлі. У 2016 р. Quintagroup передала систему Prozorro державному підприємству «Прозорро», яке було створено на базі ДП «Зовнішторгвидав».

З 1 квітня 2016 р. система Prozorro стала обов'язковою для центральних органів влади та монополістів, а з 1 серпня 2016 р. – для решти публічних замовників.

Основним уповноваженим органом у сфері публічних закупівель є Департамент сфери публічних закупівель, який входить до Міністерства розвитку економіки, торгівлі, сільського господарства. ДП «Прозорро» разом з електронною системою Prozorro належать державі та підпорядковуються Кабміну [72].

Питання

1. Надайте визначення показника «рівень бюджетної централізації» та охарактеризуйте моделі ДРЕ, що класифікуються за означеним показником.
2. Проаналізуйте зміст бюджетної резолюції.
3. Охарактеризуйте бюджетну систему України.
4. Проаналізуйте етапи бюджетного процесу в Україні.
5. Які надходження формують доходну частину державного бюджету України.
6. За якими напрямками здійснюються видатки державного бюджету України?
7. Який зв'язок існує між дефіцитом державного бюджету і державним боргом?
8. Які функції виконує державний сектор економіки?
9. Користуючись даними таблиці 3.2 поясніть, які показники характеризують масштаби державного сектора економіки?
10. Визначте структуру системи публічних закупівель в Україні.

Тести

1. Бюджетна резолюція визначає:

- а) порядок, терміни складання, розгляду і затвердження бюджетів та організацію їх виконання;
- б) основні напрями бюджетної політики держави на наступний бюджетний рік;
- в) перелік документів, які необхідні для бюджетного процесу;
- г) основні показники Державного бюджету України.

2. В Україні бюджетна система складається з:

- а) державного і місцевого бюджетів, бюджету АР Крим, фінансів підприємств, централізованих державних і інших фондів;
- б) сукупності підприємств (установ, організацій), що фінансуються з державного і місцевого бюджетів;

- в) державного бюджету, місцевих бюджетів;
- г) доходів і витрат державного і місцевого бюджетів.

3. Бюджетний період в Україні охоплює термін:

- а) календарний рік;
- б) період від початку розробки бюджету до затвердження звіту про його виконання;
- в) період із початку затвердження бюджету до кінця календарного року;
- г) період із початку розроблення проекту Закону України «Про державний бюджет» до прийняття цього Закону.

4. Проект Закону України «Про Державний бюджет України» розробляє:

- а) НБУ;
- б) Верховна Рада України;
- в) Міністерство економіки, торгівлі, сільського господарства України;
- г) Міністерство фінансів України.

5. Верховна Рада, як учасник бюджетного процесу:

- а) розробляє проект бюджету на відповідний рік;
- б) організує підготовку складання проекту державного бюджету;
- в) приймає Закон України «Про державний бюджет»;
- г) складає звіт про виконання державного бюджету.

6. Яка з перелічених функцій не входить до компетенції Верховної Ради України:

- а) створення правової основи регулювання економіки;
- б) формування стратегії і тактики соціально-економічної політики;
- в) парламентський контроль;
- г) розробка проекту «Закону про Державний бюджет України».

7. Якщо Закон «Про Державного бюджет» не затверджений до 31 грудня поточного року, то у наступному році:

а) видатки здійснюються на цілі, які визначені Законом «Про Державний бюджет України» на попередній рік і одночасно передбачені у проекті закону на наступний рік;

б) видатки здійснюються на цілі, які визначені у проекті Закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період;

в) щомісячні видатки не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених Законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період;

г) видатки не можуть здійснюватися.

8. До податкових надходжень державного бюджету належать:

а) ввізне мито;

б) надходження від штрафів і фінансових санкцій;

в) міжбюджетні трансферти;

г) надходження від фінансових санкцій.

9. Яка із перелічених статей не відноситься до доходної частини державного бюджету:

а) мито на товари, що ввозяться до країни;

б) трансферні платежі населенню;

в) податок на прибуток;

г) податок на додану вартість.

10. Видатки державного бюджету класифікуються за:

а) функціями, з якими пов'язані видатки;

б) економічною характеристикою видатків;

в) ознакою головного розпорядника коштів;

г) за всіма вищезазначеними ознаками.

11. Відповідно до бюджетної класифікації видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансування:

а) державних послуг, пов'язаних з економічною діяльністю;

б) суспільних послуг;

в) державних послуг загального призначення;

г) інвестиційної та інноваційної діяльності.

12. Збільшення державних видатків:

а) не змінює ВВП;

б) зменшує ВВП;

в) збільшує ВВП;

г) обов'язково змінює структуру особистого споживання.

13. Зменшення державних видатків:

а) зменшує сукупний попит;

б) зменшує сукупну пропозицію;

в) збільшує сукупний попит;

г) збільшує сукупну пропозицію.

14. Дефіцит державного бюджету може фінансуватися за рахунок:

а) продажу золотовалютних резервів країни;

б) емісії грошей і державних цінних паперів;

в) реструктуризації зовнішнього боргу;

г) купівлі іноземної валюти.

15. Профіцит державного бюджету – це:

а) перевищення видатків над доходами;

б) недонадходження коштів до бюджету;

в) процедура перерозподілу бюджетних ресурсів;

г) перевищення доходів над видатками.

16. Державний борг – це:

а) заборгованість населення, фірм, банків і закордонних держав уряду даної країни;

б) заборгованість уряду перед населенням країни;

в) заборгованість держави даної країни перед іноземними державами;

г) заборгованість держави господарюючим суб'єктам як даної країни, так і закордонних країн.

17. Недискреційна фіскальна політика заснована на:

а) дії вбудованих (автоматичних) стабілізаторів економіки;

б) обговоренні напрямків фіскальної політики в парламенті;

в) надходженнях від реалізації частини державної власності;

г) існуванні суспільних потреб.

18. Бюджетно-податкова (фіскальна) політика може бути:

а) стимулюючою;

б) стримуючою;

в) дискреційною та недискреційною;

г) всі відповіді вірні.

19. До інструментів бюджетно-податкового регулювання належить:

а) зміна норми банківського відсотка;

б) зміна ставки оподаткування;

в) зміна норми обов'язкових резервів Центральним банком;

г) зміна облікової ставки.

20. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика держави спрямована на:

а) збільшення або зменшення сукупного попиту;

б) виробництво неінфляційного ВВП;

в) створення фінансової бази для функціонування держави;

г) всі відповіді вірні.

21. Державна форма власності переважає у таких сферах:

а) роздрібна торгівля;

б) інфраструктура ринку;

в) оптова торгівля;

г) сільське господарство.

22. Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад визначає:

а) Департамент сфери публічних закупівель;

б) Податковий кодекс;

в) Закон України «Про публічні закупівлі»;

г) Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

23. Електронна система Prozorro:

- а) створена Верховною Радою України;
- б) забезпечує прозорість у системі публічних закупівель;
- в) підпорядкована Кабінету Міністрів України;
- г) функціонує на основі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

ТЕМА 4. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

4.1. Функції НБУ та комерційних банків.

4.2. Цілі та інструменти грошово-кредитної політики.

4.3. Трансмійсійний механізм грошово-кредитної політики.

4.4. Макропруденційна політика.

4.1. Функції НБУ та комерційних банків

В Україні банківська система створена у 1991 р., вона є дворівневою та складається з центрального банку – Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків. Банки у своїй діяльності керуються Конституцією України, Законами України «Про Національний банк України» (1999), «Про банки і банківську діяльність» (2001), іншими законодавчими та нормативними актами Національного банку України, своїми статутами.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України.

Національний банк має статутний капітал 10 млн грн, що є державною власністю. У Статті 5 Закону України «Про Національний банк України» зазначено, що одержання прибутку не є метою діяльності НБУ.

Вищим органом управління Національного банку є Рада Національного банку України. Керівним органом Національного банку є Правління Національного банку України (ст.100 Конституції України).

Рада Національного банку складається з дев'яти членів:

- чотири особи призначаються Верховною Радою України;
- чотири особи – Президентом України;
- Голова Національного банку входить до Ради за посадою.

Рада Національного банку відповідає за розроблення основних засад грошово-кредитної політики та здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики (ст.100 Конституції України). Рада здійснює нагляд за системою внутрішнього контролю Національного банку.

Голова Національного банку України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років.

Правління Національного банку забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій НБУ та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Функції НБУ

Стаття 99 Конституції України основною функцією Національного банку України визначає забезпечення стабільності грошової одиниці [39]. При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає підтримці цінової стабільності в державі.

Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню цінової та фінансової стабільності [27].

Інші функції НБУ (всього 35) містяться у статті 7 Закону України «Про НБУ», основні з них:

- проведення грошово-кредитної політики;
- емісія національної валюти України;
- організація кредитування для банків і організація системи рефінансування;
- встановлення для банків правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності;
- організація кредитної і банківської статистики та статистики платіжного балансу;
- регулювання діяльності платіжних систем та систем розрахунків в Україні;
- ведення Державного реєстру фінансових установ;
- представлення інтересів України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- здійснення відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютного регулювання, визначення порядку здійснення операцій в іноземній валюті, організація і здійснення валютного нагляду;
- забезпечення накопичення та зберігання золотовалютних резервів держави;
- аналіз та прогнозування динаміки макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складання платіжного балансу;
- здійснення інших функцій у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції;
- здійснення аналізу стану фінансової системи щодо фінансової стабільності.

Комерційні банки – фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб

та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб [13].

Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку.

В Україні існують і державні банки. Державний банк – це банк, 100 % статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства.

Іноземні банки мають право відкривати філії та представництва на території України.

Таблиця 4.1

Кількість комерційних банків в Україні у 2008 - 2020 рр.

Дата	Кількість діючих банків	з них з іноземним капіталом	у т. ч. зі 100% іноземним капіталом
на 1.01.2008	175	47	17
на 1.01.2009	184	53	17
на 1.01.2010	182	51	18
на 1.01.2011	176	55	20
на 1.01.2012	176	53	22
на 1.01.2013	176	53	22
на 1.01.2014	180	49	19
на 1.01.2015	163	51	19
на 1.01.2016	117	41	17
на 1.01.2017	96	38	17
на 1.01.2018	82	38	18
на 1.01.2019	77	37	23
на 1.01.2020	75	35	23
на 1.12.2020	74	33	22

4.2. Цілі та інструменти грошово-кредитної політики **Грошово-кредитна політика (монетарна)** – комплекс

заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на досягнення стратегічних і проміжних цілей через використання визначених законом засобів та методів.

Цілі монетарної політики можна згрупувати в такий спосіб: стратегічні (пріоритетні: економічне зростання, повна зайнятість, стабільність цін, стійкий платіжний баланс) і проміжні (операційні: грошова маса, ставка відсотка, обмінний курс).

Пріоритетом грошово-кредитної (монетарної) політики в Україні визначено досягнення цінової стабільності (індикатор вимірювання – індекс споживчих цін). Цінова стабільність передбачає незначне зростання цін, а не їх незмінність. Для досягнення своєї пріоритетної цілі Національний банк використовує монетарний режим інфляційного таргетування. **Інфляційне таргетування** полягає у публічному оголошенні кількісних цілей з інфляції та зобов'язанні центрального банку досягати цих цілей у середньостроковому періоді. Основним монетарним інструментом і операційним орієнтиром за такого монетарного режиму є облікова процентна ставка.

Друга за пріоритетністю ціль монетарної політики – сприяння фінансовій стабільності. Третя за пріоритетністю ціль монетарної політики – сприяння додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримка економічної політики Уряду.

Операційна ціль монетарної політики Національного банку полягає в утриманні гривневих міжбанківських ставок на рівні, близькому до рівня ключової ставки, у межах коридору процентних ставок за інструментами постійного доступу.

Коридор процентних ставок обмежує коливання процентних ставок навколо облікової ставки плюс 1 в. п. – для кредитів рефінансування, облікова ставка мінус 1 в. п. – для депозитних сертифікатів. За нормального функціонування банківської системи банки не мають економічного сенсу проводити операції поза межами коридору.

Інструменти постійного доступу – надання Національним банком можливості для банків отримати кредити овернайт або придбати депозитні сертифікати овернайт (процента ставка на 1 банківський день).

Стратегічні цілі досягаються монетарною політикою як одним з напрямків економічної політики держави в цілому, поряд з бюджетно-податковою, зовнішньоторговельною, структурною та іншими видами політики.

Проміжні цілі безпосередньо належать до компетенції Центрального банку та досягаються в основному за допомогою непрямих методів.

Методи грошово-кредитної політики визначені ст. 25-30 Закону України «Про НБУ».

Прямі методи: ліміти кредитування; пряме регулювання ставки відсотка; емісія, регулювання експорту/імпорту капіталу.

Непрямі методи: зміна облікової ставки (ставки рефінансування); зміна норми обов'язкових резервів; операції на відкритому ринку.

Облікова ставка – ставка, по якій Центральний банк видає кредити комерційним банкам. Якщо ставка підвищується, то обсяг запозичень у Центрального банку скорочується, а отже, зменшуються операції комерційних банків по наданню позик. Пропозиція грошей в економіці знижується з ефектом мультиплікатора. Зниження ставки діє у зворотному напрямку.

Обов'язкові резерви – частина суми депозитів, яку комерційні банки повинні зберігати у вигляді безвідсоткових вкладів у Центральному банку (форми зберігання можуть розрізнятися по країнах). Норми обов'язкових резервів встановлюються у відсотках від обсягів депозитів. Для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування.

Чим вище встановлює Центральний банк норму обов'язкових резервів, тим менша частка коштів може бути використана комерційними банками для активних операцій.

Операції на відкритому ринку – купівля-продаж Центральним банком державних цінних паперів. Цей метод широко використовується в країнах з розвиненим ринком цінних паперів і не поширений у країнах, де фондовий ринок перебуває у стадії формування. Коли Центральний банк купує цінні папери у комерційного банку, він збільшує суму на резервному рахунку цього банку (іноді на спеціальному рахунку комерційного банку в Центральному банку для подібних операцій), відповідно в банківську систему надходять додаткові «гроші підвищеної потужності» і починається процес мультиплікативного розширення грошової маси. Якщо Центральний банк продає цінні папери, процес протікає у зворотному напрямку.

Відносно новим методом монетарної політики є *кількісне пом'якшення*. Цей метод використовується Центральними банками для стимулювання економіки у випадку, коли традиційні монетарні методи не працюють. Це відбувається коли короткострокові відсоткові ставки близькі до нуля і, виникає пастка ліквідності. Пастка ліквідності може відбутися коли інфляція дуже низька і традиційна грошово-кредитна політика більше не може стимулювати зростання економіки.

Кількісне пом'якшення Центральний банк реалізує шляхом придбання фінансових активів як у банків, так і інших приватних підприємств, вливаючи ліквідність в дані структури. Це збільшує резерви банків, піднімає ціни фінансових активів, водночас прибутковість боргових цінних паперів знижується.

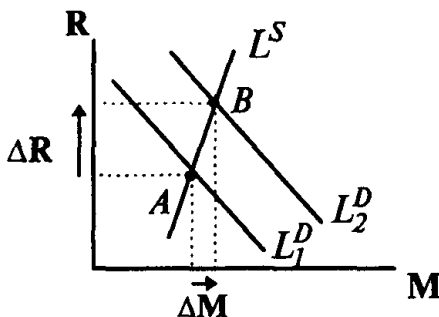
Мета використання кількісного пом'якшення полягає у збільшенні грошової маси, не зниженні міжбанківської процентної ставки, яку неможливо зменшувати далі. Кількісне пом'якшення як метод монетарної політик використовували у США, ЄС у 2009-2010 рр. Держави з ринками, що розвиваються, також використовували цей метод. Зокрема у 2020 р. Центральні банки Польщі, Чилі, Угорщини в умовах зниження облікових ставок до 0,1% та 0,5% до 0,6% відповідно і вичерпання потенціалу стимулювання економіки шляхом зниження ключової ставки [8].

Аналітики НБУ наголошують, що передумови для ефективного застосування кількісного пом'якшення в Україні поки відсутні:

- гривня не належить до резервних валют;
- довіра до гривні знаходиться у процесі формування;
- інфляційні очікування, хоча і покращуються, однак все ще не є надійно заякореними;
- невисокий суверенний кредитний рейтинг України підвищує ризик відпливу;
- наявні міжнародні резерви швидко вичерпаються у разі посилення девальваційного тиску;
- недостатньо розвинений вторинний ринок Облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) суттєво обмежує можливості для зниження довгострокових процентних ставок (які є ціллю кількісного пом'якшення). Але навіть якщо процентні ставки за довгостроковими ОВДП знизяться, то суб'єкти навряд це відчують, оскільки довгострокове кредитування, поступається в країні короткостроковому.

4.3. Трансмисійний механізм грошово-кредитної політики

Варіанти грошової політики по-різному інтерпретуються на графіку грошового ринку. **Жорстка монетарна політика** підтримки грошової маси відповідає вертикальній кривій пропозиції грошей на рівні цільового показника грошової маси.

R – ставка відсотка; M – грошова маса

Рис. 4.1. Відносно жорстка монетарна політика

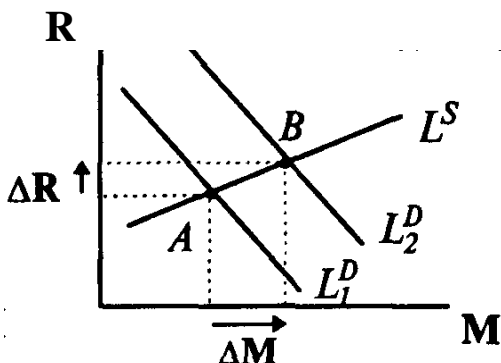

Рис. 4.2. Відносно гнучка монетарна політика

Ліберальна (гнучка) монетарна політика може бути представлена горизонтальною кривою пропозиції грошей на рівні цільового показника відсоткової ставки.

Центральний банк не в змозі одночасно підтримувати і грошову масу і ставку відсотка.

Трансмісійний механізм грошово-кредитної політики – процес передачі змін через інструменти **монетарної політики** Центрального банку на фінансовий сектор економіки, а згодом – на макроекономічні змінні на основі використання певних каналів прямої та зворотної дії.

Можна виділити чотири ланки трансмісійного механізму грошово-кредитної політики:

- 1) зміна величини реальної пропозиції грошей у результаті проведення Центральним банком відповідної політики;
- 2) зміна ставки відсотка на грошовому ринку;
- 3) реакція сукупних витрат (особливо інвестиційних витрат) на динаміку ставки відсотка;
- 4) зміна обсягу випуску у відповідь на зміну сукупного попиту (сукупних витрат).

Ефективність монетарної політики в сучасних умовах значною мірою визначається ступенем довіри до дій

Центрального банку, ступінь довіри визначають інфляційні очікування.

Інфляційні очікування є фактором формування динаміки цін. Наприклад, погіршення інфляційних очікувань може впливати на зростання попиту споживачів на товари, що зі свого боку стимулює зростання цін. Виробники, які очікують підвищення цін на сировину та обладнання, також можуть підвищити ціни на свою продукцію вже сьогодні, щоб компенсувати майбутні збитки. Отже, для впливу на інфляцію Центральний банк повинен впливати на інфляційні очікування. Центральному банку важливо, щоб інфляційні очікування були стабільними і перебували на рівні, близькому до його цілі.

Для зниження інфляційних очікувань центральні банки прагнуть підвищити розуміння суспільством своїх рішень з питань монетарної політики та довіру до них. Для цього цілі центрального банку мають бути зрозумілими, незмінними та чіткими. Це також передбачає прозору систему ухвалення рішень: хто і як вирішує, а також регулярне пояснення громадськості мотивів їх ухвалення.

Вагомі чинники впливу на ефективність монетарної політики належать до компетенції Уряду. Це стосується корекції адміністративно-регульованих цін та тарифів, особливостей проведення економічної і бюджетної політики. За таких умов лише тісна координація монетарної політики Національного банку та економічної і бюджетної політики Уряду дасть змогу забезпечити ефективне досягнення монетарних цілей.

Необхідна взаємодія Національного банку з Урядом у питаннях узгодження монетарної та фіскальної політики, у тому числі в частині впливу на стан грошово-кредитного ринку випуску внутрішніх зобов'язань та здійснення бюджетних видатків, а також активна співпраця в питаннях забезпечення стійкості фінансової системи. Взаємодія Уряду з Національним банком відбуватиметься за умов дотримання принципу незалежності останнього [58].

4.4.Макропруденційна політика

Досягнення інфляційних цілей забезпечується в основному за рахунок застосування монетарного інструментарію, тоді як цілі з фінансової стабільності – за рахунок інструментів мікрота макропруденційного регулювання.

Макропруденційна політика спрямована на усунення чи обмеження системних ризиків,

щоб запобігти кризам або зменшити втрати від них. Реалізуючи макропруденційну політику, Національний банк виявляє й оцінює ризики для фінансової стабільності та вживає заходів, щоб звести їх до мінімуму.

На відміну від монетарної політики, де існує основна ціль (цінова стабільність) та індикатор для вимірювання основної цілі (індекс споживчих цін), **макропруденційна політика, метою якої і є забезпечення фінансової стабільності**, значною мірою покладається на якісні (тобто не вимірювані кількісно) цілі і не має єдиних універсальних показників для їх оцінки.

Проте існують показники, які допомагають виміряти рівень фінансової стабільності (рівень непрацюючих кредитів в економіці, коефіцієнти боргового навантаження, співвідношення наданих кредитів до вартості застави тощо), а також комплексні індикатори, які дозволяють оцінити поточну ситуацію у фінансовому секторі (Індекс фінансового стресу, представлений у Звіті про фінансову стабільність НБУ).

Для оцінки фінансової стабільності Центральні банки також вимірюють стійкість системи за різних сценаріїв (зокрема шокових), вивчають фінансові зв'язки фінансових установ (з іншими фінансовими установами та клієнтами), проводять опитування банків та компаній.

Національний банк зменшує ризики фінансової системи, зобов'язуючи банки:

– накопичувати додаткові запаси капіталу в періоди стрімкого збільшення кредитування;

– обмежувати надмірне зростання кредиту в цілому чи його окремих видів;

- мати достатній запас ліквідності на випадок відтоку коштів;
- виконувати додаткові вимоги, коли банк стає системно важливим.

Довідково

За словами Дж. М. Кейнса, не існує і не може існувати «більш надійного засобу, здатного повністю розвалити не лише економіку, а й всю суспільну структуру держави, ніж зруйнована грошова система». Крім того, можна послатися на відомого фінансиста і державного діяча, автора грошової реформи 1895-1897 рр. графа С.Ю. Вітте, який стверджував, що сила будь-якої держави, її міжнародний авторитет визначаються не числом гармат і солдатів, а перш за все стійкістю її грошової одиниці. Ці слова набувають все більшої актуальності для України.

Питання

1. Визначте організаційну структуру Національного банку України.
2. Проаналізуйте функції і мету діяльності Центрального і комерційних банків.
3. Охарактеризуйте зміст і цілі монетарної політики.
4. Які методи належать до непрямих у проведенні монетарної політики?
5. Згрупуйте традиційні і новітні методи монетарної політики. Проаналізуйте їх і зробіть висновки.
6. В яких випадках доцільно вдаватися до жорсткої, а в яких – до ліберальної монетарної політики?
7. Розгляньте трансмісійний механізм монетарної політики.
8. Чи має бути монетарна політика узгодженою з іншими напрямками ДРЕ? Наведіть аргументи на користь власної позиції.
9. Який напрям діяльності Центрального банку забезпечує фінансову стабільність?

10. Які засоби використовує НБУ при проведенні макропруденційної політики?

Тести

1. В Україні банківська система:

- а) є дворівневою;
- б) складається з НБУ та інших банків, а також філій іноземних банків;
- в) складається з НБУ, комерційних банків, інших кредитних установ;
- г) вірні відповіді а), б).

2. Основним суб'єктом розроблення та реалізації грошово-кредитної політики в Україні є:

- а) Міністерство економіки, торгівлі та сільського господарства України;
- б) Міністерство фінансів України;
- в) Національний банк України;
- г) Державна казначейська служба України.

3. НБУ має:

- а) відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності;
- б) статутний капітал у розмірі 10 млн грн;
- в) статутний капітал, що є державною власністю;
- г) вірні відповіді а), б), в).

4. Рада НБУ – це:

- а) вищий орган управління;
- б) консультативний центр;
- в) дорадчий орган;
- г) комітет у справах банків і банківської діяльності.

5. Рада НБУ:

- а) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики;
- б) здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики;

в) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

г) виконує всі вищеназвані функції.

6. До функцій НБУ не належать:

а) порядок установаження облікової ставки;

б) банківське регулювання та нагляд;

в) складання платіжного балансу;

г) кредитування фізичних осіб.

7. Відповідно до Конституції України основна функція НБУ – це:

а) надання гарантій по внесках;

б) емісія національної грошової одиниці;

в) установаження правил проведення банківських операцій;

г) забезпечення стабільності грошової одиниці України.

8. Комерційні банки в Україні створюються:

а) тільки на акціонерних засадах;

б) тільки на пайових засадах;

в) на акціонерних і пайових засадах юридичними особами;

г) у формі акціонерного товариства або кооперативного банку.

9. Яку мету переслідує Центральний банк, коли підвищує облікову ставку:

а) підвищення доходів державного бюджету;

б) захист економіки країни від експансії іноземного капіталу;

в) збільшення пропозиції грошей для стимулювання економіки;

г) зменшення пропозиції грошей для стабілізації цін та недопущення перегріву економіки.

10. Цілі грошово-кредитної (монетарної) політики за сферою компетенції можна розділити на:

а) коротко- і середньострокові;

б) прямі та непрямі;

в) стратегічні і проміжні;

г) коротко- і довгострокові.

11. До непрямих (економічних) методів грошово-кредитного регулювання не належать:

- а) зміна облікової ставки;
- б) зміна норми обов'язкових резервів;
- в) пряма емісія грошей;
- г) операції на відкритому ринку.

12. Грошово-кредитна політика держави:

- а) не залежить від бюджетно-податкової політики держави;
- б) не залежить від заходів антициклічного регулювання економіки;
- в) повинна бути узгодженою із бюджетно-податковою (фіскальною) та іншими напрямками економічної політики держави;
- г) є автономною та ефективною.

13. Збільшення норми обов'язкових резервів:

- а) зменшує грошовий мультиплікатор;
- б) зменшує грошову масу;
- в) відповіді а), б);
- г) збільшує грошовий мультиплікатор і зменшує грошову масу.

14. Операції на відкритому ринку – це ...

- а) найбільш ефективний з непрямих методів грошово-кредитного регулювання в Україні;
- б) найбільш ефективний з непрямих методів грошово-кредитного регулювання в країнах з розвинутим фондовим ринком;
- в) метод, що є неефективним у сучасних економіках ринкового типу;
- г) метод, який широко використовується у країнах з централізованою економікою.

15. Коли Центральний банк купує цінні папери на відкритому ринку, то грошова маса:

- а) зменшується на суму вартості куплених цінних паперів;
- б) зменшується на більшу суму відповідно до теорії мультиплікатора;

в) збільшується на суму вартості куплених цінних паперів;
 г) збільшується на суму, що перевищує вартість цінних паперів відповідно до теорії мультиплікатора.

16. Жорстка монетарна політика спрямована на:

- а) підтримку відсоткової ставки на певному рівні;
- б) підтримку пропозиції грошей на певному рівні;
- в) підтримку існуючого рівня сукупних витрат;
- г) зниження державних видатків.

17. Зменшення реальної пропозиції грошей відбувається внаслідок:

- а) жорсткої монетарної політики;
- б) гнучкої (ліберальної) монетарної політики;
- в) використання НБУ прямих і непрямих методів монетарної політики;
- г) вірні відповіді а), в).

18. До інструментів грошово-кредитної політики не належить...

- а) емісія грошей;
- б) податкові ставки;
- в) норми обов'язкових резервів;
- г) облікова ставка.

19. Етапи трансмісійного механізму грошово-кредитної політики мають наступну хронологічну послідовність:

а) зміна величини реальної пропозиції грошей у результаті проведення Центральним банком відповідної політики → реакція сукупних витрат на динаміку ставки відсотка → зміна ставки відсотка на грошовому ринку → зміна обсягу випуску у відповідь на зміну сукупного попиту;

б) зміна ставки відсотка на грошовому ринку → зміна обсягу випуску у відповідь на зміну сукупного попиту → зміна величини реальної пропозиції грошей у результаті проведення Центральним банком відповідної політики → реакція сукупних витрат на динаміку ставки відсотка;

в) зміна ставки відсотка на грошовому ринку → реакція сукупних витрат на динаміку ставки відсотка → зміна обсягу

випуску у відповідь на зміну сукупного попиту → зміна величини реальної пропозиції грошей у результаті проведення Центральним банком відповідної політики;

г) зміна величини реальної пропозиції грошей у результаті проведення Центральним банком відповідної політики → зміна ставки відсотка на грошовому ринку → реакція сукупних витрат на динаміку ставки відсотка → зміна обсягу випуску у відповідь на зміну сукупного попиту.

20. Макропруденційна політика:

- а) здійснюється виключно на регіональному рівні;
- б) унеможливає проведення самостійної грошово-кредитної політики;
- в) забезпечує фінансову стабільність;
- г) передбачає обов'язкову співпрацю з Міжнародною організацією праці.

ТЕМА 5. СТРУКТУРНА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

5.1. Структура та структурні зрушення в національній економіці. Структурний ефект і його вимір.

5.2. Державне регулювання структурних зрушень в економіці.

5.3. Державне регулювання інвестиційної діяльності.

5.1. Структура та структурні зрушення в розвитку економіки. Структурний ефект і його вимір.

Структура економіки – це співвідношення елементів економічної системи, що відображають пропорції національної економіки, стан суспільного поділу праці.

Критерії визначення структури економіки:

- обсяги виробленої продукції та послуг (абсолютні та/або відносні);
- чисельність зайнятого населення;
- вартість основних фондів (засобів).

Показники структури економіки:

– натуральні;

– вартісні.

Структура має велике значення для збалансованого розвитку національної економіки, сталого економічного зростання. Світовий досвід показує, що економічне зростання країн Західної Європи, США, Південно-Східної Азії в значній мірі пояснюється структурними змінами, які супроводжувалися впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, економією та раціональним використанням ресурсів.

Кількісно характеристику будь-якого виду структури можна визначити як питому вагу (%) окремих структурних елементів у складі всієї структури:

$$Ува_i = a_i / \sum a_u \cdot 100, \%$$

де: a_i - кількісне значення елемента a ;

a_u - сума всіх елементів структури.

Графічно характеристика структури економіки зображується у вигляді кола, розділеного на сектори, відповідно до питомої ваги окремих структурних елементів, площа всього кола дорівнює 100%.

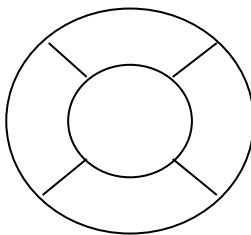

Рис. 5.1. Графічна характеристика структури економіки

Залежно від характеру елементів і змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображаються у пропорціях, на макроекономічному рівні розрізняють такі **основні види** структурних співвідношень: **відтворювальні, галузеві, територіальні, соціальні, зовнішньоекономічні.**

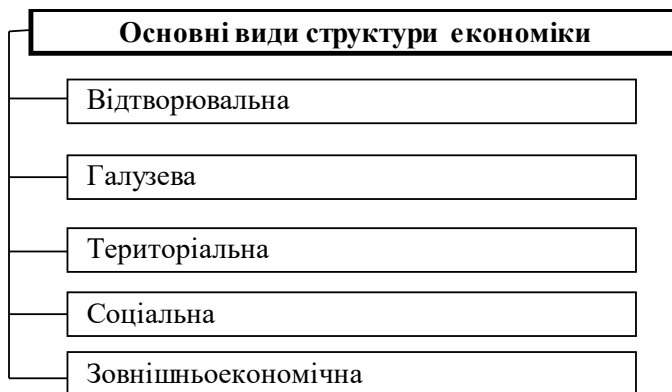

Рис. 5.2. Види структури економіки

1) **Відтворювальна структура** характеризує співвідношення між:

- виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання. **Засоби виробництва** – товари (крім сировини та палива), які використовуються для виробництва інших товарів чи послуг. До засобів виробництва належать виробничі приміщення, машини, устаткування, транспортні засоби тощо (в даному випадку землю не розглядають як засіб виробництва). **Предмети споживання** – сукупність створюваних матеріальних благ та послуг, які задовольняють потреби людей або призначені для інших видів невиробничого споживання.

Співвідношення між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання визначає динаміку і структуру суспільного виробництва. Тривалий час вважалося доцільним є випереджаюче зростання виробництва засобів виробництва. Реалізація цього принципу призвела до того, що питома вага виробництва засобів виробництва в Україні досягла у 1986 р. максимального рівня 70%, але адекватного зростання суспільного виробництва не відбулося.

Сучасна економічна наука вважає, і це підтверджує досвід країн Західної Європи, США, Південно-Східної Азії, що оптимальні темпи економічного розвитку можуть бути досягнуті

за різноманітних співвідношень окремих елементів суспільного продукту. Це обумовлено взаємодією чинників, пов'язаних з досягненнями науково-технічного прогресу, якісним зростанням суспільних потреб, продуктивністю праці, обмеженням природних ресурсів, екологічними проблемами, міжнародним розподілом праці, спеціалізацією виробництва та ін.

- фондом заміщення, і величиною знову створеної вартості (чистої продукції) за рік. **Фонд заміщення** - вартість зношених засобів праці (амортизація) і вартості спожитих у виробництві предметів праці (проміжний продукт).

- нагромадженням і споживанням. Це співвідношення частини чистої продукції, яка спрямовується на виробниче нагромадження і створення резервних фондів (у сумі вони становлять фонд нагромадження) та вартості матеріальних благ, що використовуються для особистого споживання (в сумі вони становлять фонд споживання). Пропорція між споживанням і нагромадженням, з одного боку, визначає темпи економічного зростання, а з іншого боку – рівень споживчого попиту, можливості задоволення поточних потреб населення.

На співвідношення між споживанням та нагромадженням впливають: величина доходів та податків, вартість факторів виробництва, співвідношення між попитом і пропозицією, стабільність грошового обігу; стабільність політичної ситуації та законодавства, стан навколишнього природного середовища тощо. Чим більшою є частина нагромадження, тим меншою є частина споживання. За певних умов у разі збільшення ВВП співвідношення між споживанням і нагромадженням може залишатися незмінним, тобто абсолютна сума споживання та нагромадження можуть зростати одночасно.

У розвинутих країнах склалися різні пропорції між нагромадженням і споживанням. У більшості країн вони коливаються в межах 18-20% ВВП. Проте, у країнах Південно-Східної Азії валове нагромадження основного капіталу в окремі роки становило 30-35% ВВП, що стало одним із факторів прискорення темпів економічного зростання. В економіці

України за часів СРСР була висока норма нагромадження – приблизно 25% національного доходу. В сучасних умовах норма нагромадження не перевищує 20%, що для економіки, що розвивається вважається недостатнім.

- галузями, які виготовляють продукцію у матеріальній формі, і галузями, які забезпечують їх функціонування (інфраструктурою). Інфраструктура поділяється на виробничу та невиробничу. До виробничої належать сфери, що безпосередньо обслуговують процес виробництва: зв'язок, виробничий транспорт, дорожнє господарство, енерго-, водо- і газопостачання, фінансово-кредитне обслуговування. До невиробничої інфраструктури належать сфери, які опосередковано пов'язані з виробництвом: освіта, охорона здоров'я. Розвиток економіки, її ефективність безпосередньо пов'язані зі станом і рівнем розвитку інфраструктури. З іншого боку, розвиток інфраструктури потребує значних капітальних вкладень із тривалим строком окупності. Проте, скорочення інвестицій в інфраструктуру негативно впливає на ефективність виробництва, темпи науково-технічного прогресу, якість продукції. Тому в більшості розвинутих країн динамічний розвиток інфраструктури є одним з головних напрямків державної структурної та інвестиційної політики.

2) Галузева структура відображає пропорції розвитку окремих галузей, підгалузей, видів діяльності, виробництв, сфер національної економіки, їх внесок у виробництво ВВП.

Критерієм виділення окремих галузей економіки є однотипність виконання підприємствами та організаціями функцій і видів діяльності. У складі галузей виділяють підгалузі, що випускають однорідну продукцію та надають однорідні послуги.

За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку структурно стійкою є така національна економіка країни, в якій галузева структура відповідає технологічній структурі. Її вигляд такий:

– близько 50% – сумарна частка високотехнологічних (20%) та середньотехнологічних (30%) виробництв;

– близько 50% – сумарна частка низькотехнологічних (30%) та середньонизькотехнологічних (20%) виробництв.

У розвинутих країнах відбувається перехід до постіндустріального типу розвитку, що характеризується переважанням сфери послуг у ВВП (у США – близько 80% ВВП виробляється в сфері послуг, в Україні близько 50%).

Таблиця 5.1

Галузева структура окремих країн світу у 2010 та 2019 рр.

Країна	ВВП, млрд дол. США		Сільське господарство, % від ВВП		Промисловість, % від ВВП		Виробництво, % від ВВП		Послуги, % від ВВП	
	2010 р.	2019 р.	2010 р.	2019 р.	2010 р.	2019 р.	2010 р.	2019 р.	2010 р.	2019 р.
Австралія	1146,1	1329,7	2	2	25	25	8	6	65,7	66,1
Китай	6087,2	14342,9	9	7	46	39	32	27	44,2	53,9
Данія	322,0	348,1	1	1	20	21	11	13	65,4	64,9
Франція	2642,6	2715,5	2	2	18	17	10	10	70,7	70,2
Німеччина	3396,4	3845,6	1	1	27	27	20	19	62,3	62,4
Індія	1675,6	2875,1	17	16	31	25	17	14	45,0	49,9
Японія	5700,1	5081,8	1	1	28	29	21	21	70,2	69,3
Мексика	1057,8	1258,3	3	3	32	30	16	17	60,4	60,5
Великобританія	2475,2	2827,1	1	1	19	17	10	9	70,6	71,3
США	14992,1	21374,4	1	1	19	18	12	11	76,2	77,4
Польща	479,3	592,2	3	2	29	29	16	17	56,2	56,9
Україна	136,1	153,8	7	9	26	23	13	11	55,1	54,4
Світ	66113,1	87697,5	4	4	27	28	16	17	63,2	61,2

На основі питомої ваги різних галузей у ВВП, розподілу зайнятих за галузями економіки можна визначити тип економічного розвитку: доіндустріальний, індустріальний або постіндустріальний.

На галузеві структурні зрушення істотно впливає НТП. В сучасних умовах у розвинутих країнах домінують п'ятий і шостий технологічний уклади, представлені мікроелектронікою, телекомунікаціями, гнучкою автоматизацією, комбінованим

застосуванням різних конструкційних матеріалів, системами штучного інтелекту, біотехнологіями.

Економіка України характеризується технологічною багатокладністю, відтворюється третій технологічний уклад (панування залізничного транспорту, універсального машинобудування, чорної металургії, споживання вугілля). Підприємства цього укладу виробляють понад 50% промислової продукції, а їх частка в інвестиціях – 80%. І четвертий технологічний уклад (автоперевезення, органічна хімія, полімерні матеріали, споживання нафти) (38% промислової продукції та 10% від загального обсягу інвестицій), що розвинуті країни минули в 70-і роки, хоча в структурі економіки представлені елементи п'ятого і шостого укладів.

3) Територіальна структура економіки характеризує внесок окремих регіонів у відтворення ВВП. Елементами територіальної структури на макрорівні є адміністративно-територіальні одиниці та інші регіональні утворення.

4) Структура зайнятості відображає розподіл економічно активного населення за видами економічної діяльності. Постіндустріальний тип розвитку припускає, що хоча б 1/3 населення зайнята в сфері послуг. У США у промисловості зайняті – 10%, у сільському господарстві – 2,5%, у сфері послуг – 80%. В Україні у промисловості – 14,8%, у сільському господарстві – 18,2% (2019).

Як зауважив Клаус Шваб, засновник і президент Всесвітнього економічного форуму в Давосі, технологічний розвиток завжди знищує якісь професії, замінюючи їх новими з іншими видами діяльності, можливо, в іншому місці. І у якості прикладу наводить сільське господарство. У США на початку ХІХ століття люди, зайняті в цій сфері, становили 90% робочої сили, сьогодні їх частка на ринку не перевищує 2%. І таке різке скорочення відбулося відносно гладко, без особливих соціальних хвилювань або сплеску безробіття [71].

5) Соціально-економічна структура відображає співвідношення між формами власності, організаційно-правовими

формами підприємництва, розподілом первинних доходів між власниками факторів виробництва відповідно до їх внеску у процес виробництва (в Україні питома вага зарплати в НД близько 50%, у США – 72%, у Німеччині – 62%), за рівнем доходів різних верств населення (для вступу в ЄС середньодушовий дохід повинен бути не менш 4,5 тис. доларів), в Україні в структурі витрат домогосподарств близько 50% – це витрати на харчування, в США - 10%, а критерій бідності в США > 30%.

б) Зовнішньоекономічна структура. Структура зовнішньої торгівлі є дзеркалом стану економіки.

Рис. 5.3. Структура українського експорту товарів у 2019 році

Структурний ефект – вплив структурних змін в економіці на динаміку макроекономічних показників. Він відображає зв'язок між змінами галузевої структури та динамікою показників.

Для вимірювання структурних змін використовується індекс структурних змін, який визначається за формулою

$$I_{сз} = \frac{|a_1| + |a_2| + \dots + |a_i| + \dots + |a_n|}{n},$$

де $|a_1|$ – абсолютна величина зміни питомої ваги i -го елемента структури промисловості;
 n – кількість структурних елементів.

Використання індексу структурних змін має недоліки, зокрема він розраховується для економіки у статичному стані. Для вимірювання динаміки основних макропропорцій використовуються показники приросту – коефіцієнти абсолютних та відносних структурних зрушень.

Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень:

$$K_{LA} = \frac{\sum_{i=1}^k |d_{ij} - d_{ij-1}|}{n},$$

d_{ij} - частка i -того елемента структури в j -тий період;

d_{ij-1} - частка i -того елемента структури в період, який передує j -тому;

n - кількість градацій у структурах.

Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень:

$$K_{KVA} = \sqrt{\frac{\sum (d_{ij} - d_{ij-1})^2}{n}},$$

Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень:

$$K_{LW} = \sum_{i=1}^n \left| \frac{d_{ij}}{d_{ij-1}} - 1 \right| d_{ij},$$

Квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень:

$$K_{KVW} = \sqrt{\sum \left(\frac{d_{ij}}{d_{ij-1}} - 1 \right)^2 d_{ij-1}}.$$

Використання коефіцієнтів абсолютних та відносних структурних зрушень дає змогу розрахувати кореляційне рівняння приросту обсягу виробництва як функцію від зміни структурних пропорцій в економіці, але не виключає впливу інших факторів зростання.

5.2. Державне регулювання структурних зрушень в економіці

Структурна політика (політика стимулювання сукупної пропозиції) – діяльність держави, спрямована на забезпечення прогресивних структурних змін в економіці відповідно до цілей та завдань соціально-економічного розвитку.

Існує **два типи структурної політики: пасивна та активна**. Відмінність полягає у обсязі, методах та інструментах державного регулювання структурних зрушень.

Пасивна структурна політика полягає в тому, що держава створює правову базу для вільного переливу капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси. Структура економіки змінюється внаслідок змін у нормі прибутку. Якщо в певній галузі попит перевищує пропозицію, то в цій галузі норма прибутку зростає, капітал з інших галузей вилучається та вкладається в цю галузь. Виробництво товарів цієї галузі збільшується, і пропозиція їх поступово починає перевищувати попит. При цьому норма прибутку в цій галузі спочатку знижується до середньої величини, а потім стає менше за середньої. Власники капіталів починають вилучати їх з цієї галузі та

вкладати в інші.

Отже, ринкове саморегулювання забезпечує відповідну вимогам ринку структуру економіки, держава при цьому забезпечує правовий фундамент руху факторів виробництва. Але цей шлях супроводжується значними соціальними втратами.

Активна структурна політика полягає в тому, що держава широко застосовує державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень. Такий тип структурної політики використовувався у Японії, Південній Кореї, Сінгапурі та деяких інших країнах.

Активна структурна політика ґрунтується на визначенні пріоритетних напрямків структурної трансформації. Такими напрямами можуть бути:

–Сприяння зростанню виробництва в експортоорієнтованій галузі. Паралельно з цим дуже важливим завданням є забезпечення збільшення валютних надходжень до країни та їх подальше інвестування у розвиток високотехнологічних виробництв.

–Сприяння зростанню виробництва в галузях, які здатні на внутрішньому ринку замінити імпорту продукцію (політика імпортозаміщення).

–Розвиток виробництва конкурентоздатних на світовому ринку товарів з метою розширення ринків збуту.

–Підтримка виробництв, які впроваджують ресурсозберігаючі технології, з метою ощадливого використання ресурсів.

–Сприяння зростанню виробництва в галузях, які здатні підвищити науково-технічний рівень та якість продукції. Це стосується галузей з високотехнологічною та наукомісткою продукцією. Їх випереджальний розвиток є основою ефективності в інших галузях національної економіки.

–Забезпечення розвитку конкуренції шляхом реструктуризації та диверсифікації виробництва.

–Скорочення виробництва у депресивних галузях.

Методи структурної політики впливають переважно на сукупну пропозицію і поділяються на:

методи прямого впливу: директивні макроекономічні плани,

державні замовлення (публічні закупівлі), централізовано встановлювані ціни, дотації, субсидії;

методи непрямого впливу: нормативно-правове регулювання, індикативні макроекономічні плани, податкове регулювання, тарифне регулювання, пільгове кредитування, прискорена амортизація.

Структурна політика (політика стимулювання сукупної пропозиції) привернула увагу вчених і практиків наприкінці 80-х років ХХ століття. Це було викликано прагненням змінити тенденцію вповільнення темпів економічного зростання, знизити рівень безробіття та інфляції, подолати бюджетні дефіцити.

Короткострокові стабілізаційні заходи впливу на сукупний попит виявилися неефективними у боротьбі зі стагфляцією, а тим більш у забезпеченні умов довгострокового неінфляційного зростання.

Конкретні заходи структурної політики у розвинутих країнах: реформи фінансових ринків; скорочення державного регулювання внутрішніх товарних ринків і стимулювання конкуренції, у тому числі шляхом роздержавлення і приватизації; податкових реформ; заходів, спрямованих на вдосконалення функціонування ринку праці.

Стимулювання сукупної пропозиції припускало використання в основному непрямих методів: зниження податкових ставок, що у довгостроковому періоді мало стимулювати пропозицію праці; збільшення заощаджень та інвестицій; зменшення «податкового клину» у цінах, яке сприяло зниженню інфляції. Розвиток систем підготовки та перепідготовки кадрів, удосконалювання інформаційного забезпечення ринків праці були спрямовані на зниження рівня циклічного і структурного безробіття. Для усунення значних диспропорцій у структурі економіки використовувалися також методи прямого впливу.

Структурна перебудова української економіки була спрямована на переміщення акцентів з розвитку переважно ВПК, галузей важкої промисловості, первинних ресурсів на галузі кінцевого споживання та сферу послуг. Такі зміни повинні були знизити ресурсо- і енергоємність ВВП (енергоємність ВВП

визначається у паливних (нафтових) умовних еквівалентах (п.у.е.). У період 2015-2018 рр. динаміка показника – 0,282; 0,288; 0,267; 0,269), забезпечити внутрішній ринок споживчими товарами. Незважаючи на економічне зростання протягом 1999-2019 рр. (за винятком 2009, 2013, 2014, 2015 рр.) істотних змін у структурі української економіки не відбулося. Технологічний розрив між Україною та розвинутими країнами не зменшився.

Безпосередньою причиною структурної кризи було значне скорочення інвестицій в основний капітал галузей, що визначають НТП і виробляють кінцеву продукцію та мають більшу додану вартість.

Подолання структурної незбалансованості економіки вимагає фінансових ресурсів, та відповідної стратегії структурних зрушень з урахуванням результатів четвертої НТР.

5.3. Державне регулювання інвестиційної діяльності

Фактором структурних змін в національній економіці є інвестиції. *Інвестиції* – усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект.

Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів);
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права інтелектуальної власності;
- сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права.

Інвестиції, що спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів,

очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік, здійснюються у формі капітальних вкладень.

Інвестиційна діяльність – сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Інвестиційна діяльність забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проектів і проведення операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей.

Інвестиційний проект – сукупність цілеспрямованих організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних заходів, які здійснюються суб'єктами інвестиційної діяльності та оформлені у вигляді планово-розрахункових документів, необхідних та достатніх для обґрунтування, організації та управління роботами з реалізації проекту.

Державна інвестиційна політика – комплекс правових, адміністративних і економічних заходів держави, спрямованих на поширення та активізацію інвестиційних процесів. Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України.

В Україні інвестиційний процес регулюють понад 100 законів та інших нормативних актів, зокрема Закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про державно-приватне партнерство» (державно-приватне партнерство – співробітництво між державою Україна, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цими законодавчими актами), «Про інститути спільного інвестування», «Про захист іноземних інвестицій на Україні», «Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами», «Про індустриальні парки» та ін.

Таблиця 5.2

Обсяги капітальних інвестицій в Україні за джерелами походження у 2010-2019 рр.

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Усього	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4	623978,9
у т. ч. за рахунок:										
коштів державного бюджету	10223,3	17376,7	16288,3	6174,9	2738,7	6919,5	9264,1	15295,2	22814,1	30834,5
коштів місцевих бюджетів	5730,8	7746,9	8555,7	6796,8	5918,2	14260,0	26817,1	41565,5	50355,5	56480,0
власних коштів підприємств та організацій	111371,0	147569,6	171176,6	165786,7	154629,5	184351,3	248769,4	310061,7	409585,5	408275,7
кредитів банків та інших позик	22888,1	36651,9	39724,7	34734,7	21739,3	20740,1	27106,0	29588,9	44825,4	67232,6
коштів інвесторів-нерезидентів	3723,9	5038,9	4904,3	4271,3	5639,8	8185,4	9831,4	6206,4	1795,5	4663,9
коштів населення на будівництво житла	18885,9	17589,2	22575,5	24072,3	22064,2	31985,4	29932,6	32802,5	34645,7	32422,0
інших джерел фінансування	7752,5	9312,8	10030,9	8036,7	6690,2	6674,7	7495,5	12941,3	14704,7	24070,2

Державне регулювання інвестиційної діяльності включає:

- **управління державними інвестиціями**, яке здійснюється органами державної влади та включає планування, визначення умов і виконання конкретних дій по інвестуванню бюджетних і позабюджетних коштів. Рішення щодо державних інвестицій приймаються на основі прогнозів економічного і соціального розвитку держави, схем розвитку і розміщення продуктивних сил, державних програм та техніко-економічних обґрунтувань, що визначають доцільність цих інвестицій. Верховна Рада України затверджує обсяги державних інвестицій, здійснюваних за рахунок коштів Державного бюджету.

- **регулювання умов інвестиційної діяльності і контроль за її здійсненням усіма інвесторами та учасниками інвестиційної діяльності** шляхом:

- надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;
- державних норм та стандартів;
- заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції;
- роздержавлення і приватизації власності;
- визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;
- політики ціноутворення;
- проведення державної експертизи інвестиційних проектів.

Інвестиційний клімат – це сукупність соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних передумов, що зумовлює привабливість і доцільність інвестування в ту чи іншу галузь промисловості країни.

В умовах глобалізації інвестори вивчають інвестиційну привабливість різних країн світу. Для уніфікації цих даних створено міжнародні рейтинги, що порівнюють інвестиційний клімат. Найбільш поширеним є рейтинг, який щорічно публікує

Світовий банк. Це дослідження Doing Business, яке відображає рейтинг легкості ведення бізнесу у 190 країнах світу за такими критеріями як реєстрація бізнесу, отримання дозволу на будівництво, реєстрація власності, кредитування, захист прав інвесторів тощо.

Таблиця 5.3

Позиції України у рейтингу «Doing Business» у 2010-2020 рр.

Показник	Роки										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Позиція у загальному рейтингу	142	145	152	137	112	87	83	80	76	71	64
Реєстрація підприємства	134	118	112	50	47	70	30	20	52	56	61
Отримання дозволу на будівництво	181	179	180	183	41	139	140	140	35	30	20
Підключення до електромереж	-	-	169	166	172	138	-	130	128	135	128
Винайм робочої сили	83	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Реєстрація власності	141	164	166	149	97	64	61	63	64	63	61
Кредитування	30	32	24	23	13	17	19	20	29	32	37
Захист інвесторів	109	109	111	117	128	87	88	70	81	72	45
Оподаткування	181	181	181	165	164	106	107	84	43	54	65
Міжнародна торгівля	139	139	140	145	148	109	109	115	119	78	74
Забезпечення виконання контрактів	43	43	44	42	45	98	98	81	82	57	63
Відновлення платоспроможності	145	150	156	157	162	141	141	150	149	145	146

Питання

1. Надайте визначення структури економіки та проаналізуйте основні види структурних співвідношень на рівні національної економіки.
2. Що відображають відтворювальні пропорції економіки?
3. На підставі яких структурних співвідношень можна визначити тип розвитку економіки?
4. Проаналізуйте показник структурний ефект. Які коефіцієнти використовуються для визначення структурного ефекту?
5. У чому полягає зміст структурної політики?
6. Які типи структурної політики реалізуються на практиці?
7. Охарактеризуйте методи структурної політики.
8. Надайте визначення інвестиційній політиці держави.
9. У яких формах держава регулює інвестиційну діяльність?
10. Охарактеризуйте інвестиційний клімат та фактори, що впливають на нього.

Тести

1. Структура економіки – це...

- а) співвідношення різних елементів економічної системи, що відображають народногосподарські пропорції та стан суспільного поділу праці;
- б) сукупність всієї виробленої продукції;
- в) реальний ВВП;
- г) номінальний ВВП.

2. Види структурних співвідношень на макrorівні класифікуються на основі:

- а) тимчасового критерію;
- б) залежно від характеру елементів і змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображені;
- в) експертних оцінок;

г) побудови економічних моделей.

3. Відтворювальні пропорції не відображають співвідношення між:

а) виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання;

б) галузями, що виготовляють продукцію у матеріальній формі та інфраструктурою;

в) нагромадженням і споживанням;

г) підприємствами різних форм власності.

4. П'ятий технологічний уклад представлений:

а) мікроелектронікою, телекомунікаціями, випереджальним розвитком автотранспорту;

б) системами штучного інтелекту, космо- і біотехнологіями;

в) пануванням залізничного транспорту, універсальним машинобудуванням, чорною металургією;

г) сільським господарством, нерозвинутою сферою послуг.

5. Галузева структура економіки характеризує:

а) внесок окремих регіонів у національне виробництво та зайнятість;

б) внесок окремих галузей у національне виробництво та зайнятість;

в) основні тенденції на ринку праці;

г) стан виконання державного бюджету.

6. Структурна політика держави спрямована на:

а) підвищення технічного рівня, конкурентоспроможності продукції;

б) зниження енергоємності виробництва;

в) охорону навколишнього природного середовища;

г) всі відповіді вірні.

7. Пасивна структурна політика припускає, що:

а) держава не впливає на структуру економіки;

б) держава створює нормативно-правову базу для вільного руху ресурсів між галузями національної економіки;

в) ринкове саморегулювання забезпечує структурні зрушення;

г) вірні відповіді б), в).

8. Збільшення уваги до структурної політики викликано:

а) неефективністю заходів по стимулюванню сукупного попиту у боротьбі із стагфляцією;

б) зміною загального курсу економічної політики;

в) збільшенням потреб у суспільних благах;

г) змаганням із країнами соціалізму.

9. Методи структурної політики:

а) в основному впливають на сукупну пропозицію;

б) в основному впливають на сукупний попит;

в) впливають на сукупну пропозицію та на сукупний попит;

г) відносно сукупної пропозиції є неефективними.

10. До методів структурної політики не належать:

а) зниження податкових ставок;

б) зменшення податкового клину;

в) розвиток системи підготовки й перепідготовки кадрів;

г) підвищення соціальних виплат для стимулювання сукупного попиту.

11. Яке з тверджень є найменш переконливим: «За активної структурної політики держави структура економіки змінюється внаслідок...»

а) державних централізованих капітальних вкладень»;

б) вільного перетікання капіталу і робочої сили у більш рентабельні сфери»;

в) надання кредитних пільг»;

г) надання податкових пільг».

12. До методів прямого регулювання структури економіки належить:

а) надання податкових пільг;

б) надання кредитних пільг;

в) надання фінансової допомоги у вигляді субсидій, дотацій, субвенцій;

г) здійснення політики прискореної амортизації.

13. Які методи структурної політики належать до прямих:

а) кредитні пільги пріоритетним галузям;

б) субсидії і дотації пріоритетним галузям;

в) податкові пільги окремим регіонам;

г) встановлення експортних та імпортних тарифів.

14. Інвестиції – це:

а) фактор структурних змін в національній економіці;

б) вільні кошти, які потенційно можуть бути вкладені в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності;

в) майнові та інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток та/або досягається соціальний та екологічний ефект.

г) вірні відповіді а), в).

15. Державна інвестиційна політика – це:

а) переважно правові важелі впливу на обсяги інвестицій;

б) виключно економічні важелі впливу на обсяги інвестицій;

в) виключно адміністративні важелі, спрямовані на поширення та активізацію інвестиційних процесів;

г) комплекс правових, адміністративних і економічних заходів держави, спрямованих на поширення та активізацію інвестиційних процесів.

ТЕМА 6. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ТА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА

- 6.1. *Науково-технічний прогрес та економічне зростання.*
- 6.2. *Необхідність і сутність науково-технічної політики.*
- 6.3. *Інновації.*
- 6.4. *Сутність і моделі державної інноваційної політики.*

6.1. *Науково-технічний прогрес та економічне зростання*

Науково-технічний прогрес (НТП) – безперервний розвиток науки і техніки, обумовлений зростанням і ускладненням суспільних потреб. НТП складається з двох паралельних процесів: науковий прогрес – як відновлення знань та технічний прогрес – як зміна характеру використовуваного устаткування.

На перших етапах розвитку суспільства технічний прогрес здійснювався відокремлено від наукового прогресу. Швидке зближення наукового і технічного прогресу почалося у період промислової революції (остання третина XVIII - початок XIX ст.), що обумовило інтегрування наукового і технічного прогресу та подальше існування НТП як системного явища.

НТП відбувається *еволюційним* (техніка і технології, що застосовуються у виробництві удосконалюються на основі наявного наукового знання) та *революційним* (перехід до застосування техніки та технологій, які засновані на принципово нових наукових ідеях) шляхами.

Довідково

В історії суспільства відбулося декілька революційних змін у використанні техніки та технологій. Перша – це неолітична революція (перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства), яка змінила спосіб життя суспільства. Перехід від збирання до землеробства, від полювання до скотарства стався десять тисяч років тому.

Ефективність виробництва продуктів харчування підвищувалася, стимулюючи зростання населення і забезпечуючи життєздатність великих поселень, що згодом призвело до урбанізації.

Після аграрної революції відбулася промислова революція, що розпочалася в останній третині XVIII ст. Пусковим механізмом став винахід та удосконалення парового двигуна, що сприяли розвитку механічного виробництва. Друга промислова революція, що почалася в кінці XIX і продовжилася до початку XX століття, зумовила виникнення масового виробництва завдяки поширенню електрики і впровадження конвеєра. Третя промислова революція розпочалася у середині XX ст. Поштовхом для третьої НТР стала Друга світова війна, в ході якої країни здійснювали розробки нових систем зброї і військової техніки (ядерна зброя, реактивна авіація, ракетна зброя), створення телебачення, транзисторів, перших моделей електронно-обчислювальної техніки, радара, ракетної техніки, атомної зброї, синтетичних волокон, пеніциліну. 1950-ті роки відзначені створенням водневої бомби, штучних супутників землі, реактивного пасажирського літака, електроенергетичної установки на базі ядерного реактора, верстатів з числовим програмним управлінням. У 1960-х роках були створені лазери, інтегральні схеми, супутники зв'язку, швидкісні експреси.

Наприкінці XX ст. розпочалася Четверта науково-технологічна революція, зміст якої утворюють три блоки: фізичний (автономні транспортні засоби, сучасна робототехніка, аддитивне виробництво, нанотехнології), цифровий блок (Аналітика великих даних (Data Driven Decision)) – обсяги інформації, що накопичуються в результаті «оцифровування» фізичного світу і можуть бути ефективно оброблені тільки комп'ютерами, із застосуванням хмарних обчислень; Інтернет речей (Internet of Things, IoT), який використовується для обміну інформацією не тільки

між людьми, але і між машинами, пристроями, датчиками; штучний інтелект (*Artificial Intelligence*), який дозволяє людині контролювати процеси і отримувати оброблені дані, максимально зручні для сприйняття, аналізу і ухвалення рішень; застосування розподілених реєстрів (тобто технології блокчейн), біологічний (наступне покоління біотехнології і геноміка, нові джерела енергії).

В ході цієї революції новітні технології та універсальні інновації поширюються значно швидше, ніж під час її попередниць, які, до речі, ще тривають в деяких країнах світу (на поширення веретена (символу першої промислової революції) за межами Європи знадобилося майже сто двадцять років, для порівняння, Інтернет поширився по всьому світу менше ніж за десять років). В очікуванні промислової революції знаходиться населення 17% світової території, так як близько 1,3 млрд людей все ще не мають доступу до електрики. Приблизно половина населення Землі, або 4 млрд людей, чекає третю промислову революцію, оскільки більшість з них живуть в країнах, що розвиваються, де немає доступу до мережі Інтернет.

Науково-технічний потенціал – сукупність матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, які спрямовуються у сферу науково-технічної діяльності і здатні забезпечити підвищення ефективності використання суспільної праці.

Складові науково-технічного потенціалу країни:

- матеріально-технічна база науки (наукові організації, науково-дослідні лабораторії, експериментальні заводи, електронно-обчислювальні центри);
- наукові кадри (дослідники, конструктори, винахідники);
- фонд винаходів і відкриттів (банк наукових даних, винаходів, зразків, патентів наукової інформації);

- організаційно-управлінська структура наукової сфери (система керування, фінансування, планування науково-дослідних робіт тощо).

Вирішальний вплив науково-технічного прогресу на економічний і соціальний розвиток пояснюється тим, що: по-перше, використання у виробництві нової техніки, технології, інформаційних систем підвищує продуктивність економічних ресурсів; по-друге, НТП позитивно впливає на вдосконалення структури економіки, зменшуючи у складі витрат на виробництво питому вагу живої праці з одночасним збільшенням питомої ваги засобів і предметів праці; по-третє, застосування новітньої техніки і технології виробництва забезпечує підвищення якості продукції (послуг).

НТП – ендогенний фактор економічного розвитку. НТП переміщує межу виробничих можливостей вправо-нагору.

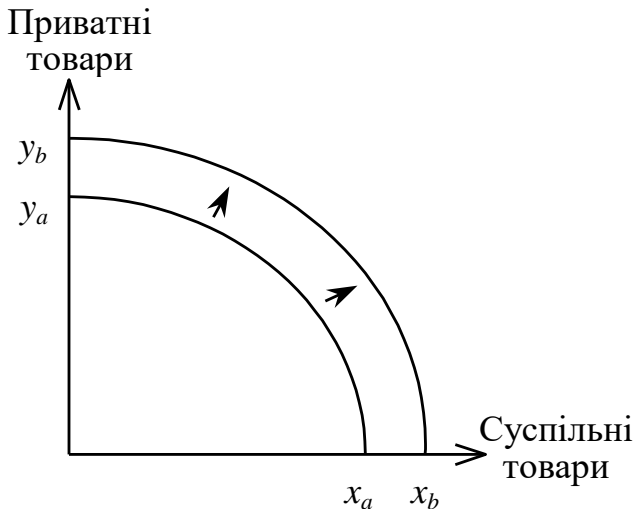

Рис. 6.1. Крива виробничих можливостей

У розвинених країнах використання досягнень НТП забезпечує 30 % приросту національного доходу. Наукоємність українського виробництва не перевищує 0,3% ВВП, це в 10 разів менше, ніж середньосвітовий показник.

Таблиця 6.1

**Деякі індикатори розвитку промисловості та інновацій
в Україні**

Показники	Роки					Орієнтири		
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2025	2030
Частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до високотехнологічного сектору переробної промисловості (зокрема, з виробництва фармацевтичних продуктів і препаратів; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування відповідно до КВЕД), у загальній доданій вартості за витратами виробництва, %	1,9	1,9	1,7	1,4	-	уточ	нює	ться
Частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до середньовисокотехнологічного сектору переробної промисловості (зокрема, виробництва хімічної продукції; електричного устаткування; машин та устаткування; автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів; інших транспортних засобів відповідно до КВЕД) у загальній доданій вартості за витратами виробництва, %	4,7	3,3	3,4	3,8	-	7,5	9,6	11,8
Частка працівників, зайнятих на підприємствах, які належать до високо та середньовисокотехнологічних секторів переробної промисловості (зокрема, з виробництва фармацевтичних продуктів і препаратів; хімічної продукції; машинобудування; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції;	21,2	21,1	21,5	21,6	-	26,0	28,0	29,0

повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування відповідно до КВЕД), у загальній кількості зайнятих працівників у промисловості, %								
Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %	0,55	0,48	0,45	0,47	0,43	1,5	2,0	3,0
Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	1,4	-	0,7	0,8	1,3	5,0	10,0	15,0

Джерело: [46]

Теоретичні дослідження і практичний досвід доводять, що вплив науки на суспільний розвиток корелює з обсягами її фінансового забезпечення. При фінансуванні у межах 0,4% ВВП наука має культурно-просвітницьке значення; якщо на наукову сферу витрачається до 0,9% ВВП, то можна чекати появи нових наукових результатів; і тільки при більш значних обсягах фінансування, наукові дослідження істотно впливають на економіку та суспільний розвиток.

Після Другої світової війни у європейських країнах відбувалося запозичення розробок у США, їх копіювання, асиміляція, а отже, значні капвкладення в науково-технічні розробки не передбачалися. Єврокомісія (вищий орган виконавчої влади Європейського Союзу) відзначила істотний розрив у фінансуванні наукових досліджень в країнах-членах ЄС (2% ВВП) у порівнянні з США (2,8% ВВП) та Японією (3% ВВП) та вдвічі меншу кількість дослідників на 1000 населення. Рада Європи у 2002 р. прийняла рішення про збільшення витрат на НДДКР до 3% від ВВП.

Згідно Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (2016) держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % ВВП України. Але фактично цифри значно менші (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП окремих країн у 2010-2018 рр., %

Країна	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЄС	1,92	1,96	2,0	2,01	2,02	2,03	2,04	2,08	2,12
Болгарія	0,57	0,53	0,6	0,64	0,79	0,95	0,77	0,74	0,76
Естонія	1,57	2,28	2,11	1,71	1,42	1,46	1,25	1,28	1,4
Іспанія	1,36	1,33	1,3	1,28	1,24	1,22	1,19	1,21	1,24
Німеччина	2,73	2,81	2,88	2,84	2,88	2,93	2,94	3,07	3,13
Польща	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1,0	0,96	1,03	1,21
Румунія	0,46	0,5	0,48	0,39	0,38	0,49	0,48	0,5	0,5
Словаччина	0,61	0,66	0,8	0,82	0,88	1,16	0,79	0,89	0,84
Словенія	2,05	2,41	2,56	2,56	2,37	2,2	2,01	1,87	1,95
Угорщина	1,14	1,19	1,26	1,39	1,35	1,35	1,19	1,33	1,53
Чеська Республіка	1,34	1,56	1,78	1,9	1,97	1,93	1,68	1,79	1,93
Україна	0,75	0,65	0,67	0,7	0,6	0,55	0,48	0,45	0,47

Зменшення частки витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП з 0,55 % у 2015 році до 0,43% у 2019 році, мало наслідком зниження кількості дослідників з 1,006 до 0,882 на 1000 населення та зменшення частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової з 1,4% у 2015 році до 1,3% у 2019 році.

Зростання частки працівників, зайнятих на підприємствах, які належать до високо- та середньовисокотехнологічних секторів переробної промисловості (виробництва фармацевтичних продуктів і препаратів; хімічної продукції; машинобудування; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування), у загальній кількості зайнятих працівників у промисловості становило лише 0,4 відсоткових пункти – із 21,2 % у 2015 році до 21,6 % у 2018 році.

6.2. *Необхідність і сутність науково-технічної політики*

Державна науково-технічна політика – це складова економічної політики держави, що визначає основні цілі, напрями, принципи, форми, методи діяльності держави у науково-технічній сфері.

Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (2016), визначає такі **основні цілі** державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні:

- 1) забезпечення наукового обґрунтування визначення стратегічних завдань розвитку економіки та суспільства;
- 2) досягнення високого рівня розвитку науки і техніки;
- 3) примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;
- 4) створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина шляхом використання сучасних досягнень науки і техніки;
- 5) зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;
- 6) створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності;
- 7) забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості;
- 8) сприяння розвитку наукової і науково-технічної діяльності у підприємницькому секторі;
- 9) інтеграція вітчизняного сектору наукових досліджень і науково-технічних розробок у світовий науковий та Європейський дослідницький простір.

Основні принципи державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності:

- 1) єдність науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства;

- 2) ефективне поєднання централізації та децентралізації управління у науковій та науково-технічній діяльності;
- 3) додержання вимог екологічної безпеки;
- 4) визнання свободи наукової творчості;
- 5) збалансований розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок;
- 6) використання досягнень світової науки;
- 7) свободи поширення відкритої науково-технічної інформації;
- 8) відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки у світовий науковий та Європейський дослідницький простір;
- 9) визнання певного обґрунтованого ризику отримання негативного результату у провадженні наукової і науково-технічної діяльності.

Державна науково-технічна політика в Україні реалізується з використанням прямих і непрямих методів.

До прямих методів державної науково-технічної політики належать:

- визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки;
- державні науково-технічні програми;
- державне замовлення в науково-технічній сфері;
- державна науково-технічна експертиза.

Початковим етапом формування науково-технічної політики є визначення державних пріоритетів розвитку науки й техніки. Виходячи із пріоритетних напрямків, розробляють систему заходів, що реалізують за допомогою всіх методів державного регулювання.

Державні науково-технічні програми є одним з методів планування науково-технічного розвитку. Вони включають планові завдання державним установам, замовлення приватним науково-дослідним і проектним організаціям, а також прогнози

розвитку наукових досліджень і проектних робіт у приватному секторі економіки.

Державне замовлення в науково-технічній сфері забезпечує економічно вигідні умови для участі наукових, дослідницьких і проектних організацій у розвитку фундаментальних досліджень, розробці та освоєнні нових технологій і видів продукції.

Державна науково-технічна експертиза є елементом реалізації науково-технічної політики. В Україні діє Закон «Про державну науково-технічну експертизу» (1995), яка проводиться з метою забезпечення наукової обґрунтованості структури й змісту пріоритетних напрямків і програм розвитку науки й техніки, визначення соціально-економічних і екологічних наслідків науково-технічної діяльності, аналізу ефективності використання науково-технічного потенціалу, визначення якісного рівня досліджень і їхніх результатів. Висновки державної експертизи також використовуються для обґрунтування доцільності надання податкових і кредитних пільг.

До *непрямих методів* державної науково-технічної політики належать:

- інструменти бюджетно-податкової, амортизаційної політики;
- правовий захист інтелектуальної власності;
- державна політика в сфері міжнародного науково-технічного співробітництва.

Бюджетне фінансування науково-технічної діяльності стосується, як правило, фундаментальних досліджень і розробок, а також прикладних науково-технічних розробок, результати яких мають загальнодержавне значення; науково-технічних досліджень і робіт, пов'язаних з науково-технічним співробітництвом за міжнародними угодами.

Видатки на наукову і науково-технічну діяльність за рахунок державного бюджету є захищеними статтями видатків Державного бюджету України.

Держава застосовує фінансово-кредитні та податкові інструменти для створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України, забезпечення до 2025 р. збільшення обсягу фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3 % ВВП (показника, визначеного Лісабонською стратегією Європейського Союзу).

Державні наукові установи та заклади вищої освіти звільнюються від сплати ввізного мита та податку на додану вартість з наукових приладів, обладнання, запасних частин, витратних матеріалів до них, наукової літератури, що ввозяться в Україну для забезпечення власної наукової та науково-технічної діяльності (крім підакцизних товарів).

Держава забезпечує підготовку і перепідготовку науково-технічних кадрів у державних наукових установах і навчальних закладах, виділяє для цього бюджетні кошти, матеріальні ресурси, також законодавчо надає рівні правові умови для функціонування організаційних структур різних форм власності, які здійснюють навчання й підвищення кваліфікації кадрів. Держава встановлює нормативний мінімум знань для кожного рівня освіти.

Державна політика в сфері патентів і ліцензій спрямована на регулювання відносин, пов'язаних із придбанням і використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Автори інтелектуальної власності одержують частину доходів від використання їхнього продукту в бізнесі. Результати науково-технічної діяльності є об'єктом власності творців науково-технічної продукції, якщо інше не передбачено законом або договором.

Держава законодавчо закріплює підтримку міжнародного науково-технічного співробітництва. Суб'єктам науково-технічної діяльності надається право брати участь у виконанні міжнародних програм і заключати угоди з іноземними організаціями, фірмами, брати участь у діяльності іноземних і міжнародних наукових суспільств, асоціацій і союзів на правах

їхніх членів, здійснювати взаємний обмін науково-технічною інформацією, проводити обмін науково-технічними й викладацькими кадрами, студентами й аспірантами, а також загальну підготовку фахівців.

Довідково

14 січня 1974 р. Рада міністрів ЄС ухвалила рішення щодо координації окремих національних науково-дослідних політик і про визначення заходів у галузі науки й технологій – проведення спільної науково-технічної політики.

Процес європейської науково-технологічної інтеграції активізувався з початку 80-х років ХХ ст. Вирішальний вплив на формування науково-технологічної політики ЄС здійснив меморандум Комісії ЄС «До технологічного співтовариства» і представлений до Ради міністрів документ «Здійснення меморандуму Комісії про європейське технологічне співтовариство» від 1985 р., а також прийнятий в 1986 р. Єдиний європейський акт, що усунув недоліки у правовому обґрунтуванні науково-технологічної політики.

Тим не менш, у 1990-ті роки виявилось що Західна Європа відстала від США в розвитку більшості галузей високих технологій та структурної перебудови економіки. Для подолання зазначених проблем на самміті країн ЄС (2000 р.) у Лісабоні була оголошена мета – розбудова найбільш конкурентоспроможної й динамічної економіки, заснованої на знаннях. Пріоритетними напрямками стали три галузі: науковотехнологічна, інноваційна та освітня.

Одним із ключових механізмів реалізації інноваційної політики ЄС є рамкові програми, до сфери яких входять цілеспрямовані фундаментальні дослідження й доконкурентні технологічні розробки (pre-competitive research). У 2007 р. ЄС прийняв Сьому рамкову програму щодо науково-дослідного, технологічного розвитку й демонстраційної діяльності (2007–2013 рр.), що була наступним кроком на шляху створення єдиного європейського наукового простору (ЄНП). Її

принциповими відмінностями є такі: ретельна підготовка й тривалі консультації з громадськістю. Особливо серйозним був діалог з підприємцями. У ньому брали участь підприємці різного рівня, як мікропідприємства (зайнятість до дев'яти осіб за Євростатом), так і ТНК. Особливе місце займали онлайн-консультації: фінансування Сьомої програми було набагато вагомішим (54,582 млрд євро), ніж попередніх програм. «Горизонт 2020» – науково-дослідна інноваційна програма ЄС, розрахована на 2014–2020 рр., бюджет якої становить 80 млрд євро, що робить її найбільшою програмою підтримки науки й інновацій за всю історію Євросоюзу. Ядро «Горизонту 2020» становлять три пріоритети: 1) генерування передових знань для зміцнення позицій Євросоюзу серед провідних наукових держав світу (*Excellent science*); 2) досягнення індустріального лідерства й підтримка бізнесу, включаючи малі й середні підприємства й інновації (*Industrial leadership*); 3) вирішення соціальних проблем (*Societal challenges*).

Політика проводиться з урахуванням фундаментальних дослідницьких спеціалізацій країн-членів ЄС. Наприклад, Великобританія: медицина, мікроелектроніка, біотехнології. Німеччина: дослідження космосу, плазми, фізики твердого тіла; прикладні: хімія, фармацевтика, оптика, машинобудування. Франція: хімія, математика, космос, авіація, фармацевтика, захист навколишнього середовища. Італія: фізика, хімія, математика, автомобілебудування у промисловості, електроніка, металургія.

6.3. Інновації

Кінцевим результатом впровадження досягнень НТП є інновації. Інновації здійснюються з метою одержання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного та іншого ефекту. У результаті інновацій виникають позитивні екстерналії, тобто ефект від інновацій одержують не тільки ті, хто здійснює їх, але й інші фізичні і юридичні особи, які їх використовують.

Інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва й (або) соціальної сфери (Закон України «Про інноваційну діяльність», 2002).

Австрійський економіст Й. Шумпетер, який вперше ввів у науковий обіг цей термін, вважав, що індустриальні нововведення створюють багатство й одночасно руйнують економіку. Але «нації не мають вибору, тому що інновації – найважливіший фактор міжнародної конкурентоспроможності».

Закон України «Про інвестиційну діяльність» (1991) визначає інноваційну діяльність як сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності.

Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Об'єктами інноваційної діяльності є:

- інноваційні програми і проекти;
- нові знання та інтелектуальні продукти;
- виробниче обладнання та процеси;
- інфраструктура виробництва і підприємництва;
- організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери;
- сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;
- товарна продукція;
- механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Суб'єктами інноваційної діяльності є юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми й форми власності, громадяни України, держави, іноземні організації й громадяни.

Інноваційний потенціал країни – це здатність фундаментальної і прикладної науки забезпечувати нововведеннями процес оновлення продукції.

Кількісна характеристика інноваційного потенціалу:

Інтенсивність освоєння нових зразків = $\frac{\text{Число створених зразків нової продукції}}{\text{Число освоєних зразків нової продукції}}$

В Україні 80-90% запропонованих інноваційних ідей відхиляються, у Польщі – 70%, у Швеції – 55%, США – 48%, Японії – 37%.

Світовою практикою напрацьовано кілька стратегій інноваційного розвитку:

- підтримка дифузії (розповсюдження) інновацій, зокрема шляхом купівлі патентів і технологій за кордоном з метою їх подальшого самостійного вдосконалення;

- підтримка іноземної високотехнологічної експансії та інтеграція у транснаціональні корпорації з метою копіювання передових технологій і підвищення кваліфікації трудових ресурсів;

- підтримка «точок зростання»: галузей або підприємств, які досягли певних успіхів у науково-технічних розробках, мають людський та інфраструктурний потенціал для ефективного інноваційного розвитку.

Інноваційна економіка визначена як пріоритет державної економічної політики України. Рисами інноваційної економіки є:

- наявність державної політики та законодавства, спрямованих на стимулювання інноваційних процесів;

- домінування п'ятого технологічного укладу;

- наука і освіта - пріоритети державної підтримки;

- переважання інтелектуальної праці над індустріальною;

- інтегровані технології;

- висока вартість робочої сили.

Серед факторів, що перешкоджають створенню механізмів фінансового забезпечення інноваційної моделі розвитку в Україні:

– можливість одержувати високі доходи від традиційних видів економічної діяльності;

– нерозвиненість фондового ринку;

– відсутність небанківських фінансових інститутів.

Жорстка монетарна політика не стимулює довгострокове кредитування, підприємствам доступні в основному короткострокові кредити під високі відсотки.

Таблиця 6.3

Показники розвитку інновацій в Україні у 2017-2019 рр.

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, за категоріями персоналу, осіб			
Усього	94274	88128	79262
дослідники	59392	57630	51121
техніки	9144	8553	7470
допоміжний персонал	25738	21945	20671
У тому числі мають науковий ступінь			
доктора наук	6942	7043	6526
доктора філософії (кандидат наук)	19219	18806	16929
Витрати на виконання наукових досліджень і розробок, за видами робіт, млн грн			
Усього	13379,3	16773,7	17254,6
фундаментальні наукові дослідження	2924,5	3756,5	3740,4
прикладні наукові дослідження	3163,2	3568,3	3635,7
науково-технічні (експериментальні розробки)	7291,6	9448,9	9878,5
Частка кількості інноваційно активних промислових підприємств, %			
Усього	16,2	16,4	15,8
за напрямками інноваційної діяльності			
внутрішні науково-дослідні роботи	2,8	4,6	2,5
зовнішні науково-дослідні роботи	1,3	1,4	1,4
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	10,6	6,8	10,2

придбання зовнішніх знань	0,9	0,8	0,7
інші	3,7	2,9	3,2
Впровадження інновацій на промислових підприємствах, од.			
Впровадження інноваційних видів продукції	2387	3843	2148
у тому числі			
нових для ринку	477	968	418
нових тільки для підприємств	1910	2875	1730
Впровадження нових технологічних процесів	1831	2002	2318
з них маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних	611	926	857

На міжнародному рівні інноваційний потенціал країни, а також інноваційну та технічну конкурентоспроможність оцінюють з використанням даних рейтингів. Найбільш впливовими є Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index), Індекс інноваційного розвитку агентства Bloomberg (Bloomberg Innovation Index), Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), Інноваційний індекс Європейського інноваційного табло (Innovation Union Scoreboard), Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів (Global Talent Competitiveness Index), Оцінка готовності до майбутнього виробництва (Readiness for the Future of Production Assessment).

6.4. Сутність і моделі державної інноваційної політики

Інноваційна політика – є синтезом науково-технічної та інвестиційної політики; це комплекс економічних, організаційно-правових дій держави, спрямованих на впровадження результатів НТП у виробництво, стимулювання і підтримку інноваційних процесів в економіці.

Нобелівський лауреат з економіки 1972 р. К. Ерроу сформулював *три аргументи* на користь державної підтримки інноваційних процесів: невизначеність, цілісність, недоцільність.

Невизначеність кінцевих результатів фундаментальних досліджень робить їх непривабливими для розроблювачів, оскільки не гарантує позитивних результатів. Такі дослідження потребують часу, значних вкладень ресурсів із тривалими строками окупності. Держава може знижувати ризики, використовуючи бюджетні кошти, захищати монополні права власників розробок, поширювати результати фундаментальних досліджень для стимулювання інновацій.

Наукові дослідження мають не тільки економічний, але й соціальний ефект, особливо в таких сферах як охорона здоров'я, комунальне господарство, отже такі дослідження необхідно координувати.

Недоцільність проведення досліджень пояснюється можливим незаконним використанням результатів, ризиками неотримання винагороди за розробки.

Залежно від ролі держави в інноваційній сфері виділяють **дві моделі інноваційної політики**:

1. індустріальна (американська) модель базується на ринкових регуляторах при відносно пасивній ролі держави, максимальній автономії підприємництва, принципах вільної конкуренції й регулюванні ринку великими міжнародними корпораціями. Орієнтири технологічного розвитку встановлюються шляхом виділення пріоритетної галузі.

2. постіндустріальна (японська) модель базується на активному регулюванні з боку держави, використанні системи цілеспрямованих випереджальних методів, забезпеченні державою технологічних пріоритетів шляхом стимулювання не окремих галузей, а конкретних технологій.

Схематично **моделі інноваційної політики держави можна представити наступним чином**:

Індустріальна модель: попит → науково-дослідні і конструкторські розробки → нові технології → виробництво → попит.

Постіндустріальна модель: науково-технічні пріоритети з урахуванням сукупного попиту → науково-технічні програми → держзамовлення НДДКР → інноваційний продукт.

Нормативно-правова основа інноваційної діяльності в Україні складається з Конституції України, Законів України «Про інноваційну діяльність» (2002), «Про інвестиційну діяльність» (1991), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016), «Про наукову і науково-технічну експертизу» (1995), «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (1999), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2012), «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (1999).

Основними принципами державної інноваційної політики України є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;

– інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;

– підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Державне регулювання інноваційної діяльності в Україні здійснюється шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності;

- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;

- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

- фінансової підтримки виконання інноваційних проєктів (шляхом повного або часткового (до 50% за умови залучення до фінансування проєкту решти необхідних коштів виконавця проєкту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності) безвідсоткового кредитування інноваційних проєктів за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проєктів, шляхом надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів, майнового страхування реалізації інноваційних проєктів відповідно до Закону України «Про страхування» (1996);

- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;

- підтримки функціонування і розвитку інноваційної інфраструктури.

Довідково

Важливою подією у становленні спільної науково-технічної та інноваційної політики ЄС став «Звіт щодо структурних аспектів зростання», в якому викладено ідеї щодо ролі інновацій в економічному зростанні. Зокрема, наголошувалося на необхідності заохочення інновацій з метою задоволення нових потреб, що виникають на внутрішньоевропейському ринку, збільшення частки ЄС у світовій торгівлі та розвитку нових технологій. Інновації розглядалися як основне джерело економічного зростання. Поява в згаданому звіті терміна «інновації» не була випадковою, адже саме їх відсутність визнавалася як одна з причин неспроможності Європи подолати технологічний та економічний розрив зі США, Японією та Кореєю. Під інноваціями політики розуміли освоєння нових продуктів, послуг або процесів, але важливо те, що вони не обмежували інновації результатами досліджень і технологічними розробками. Це надало нового змісту інноваційній політиці, яка вийшла за межі суто науково-технологічної складової. Причинами неуспішності інноваційних процесів у ЄС у згаданому звіті названо: брак сприятливого клімату для малих і середніх підприємств; відсутність відкритого ринку ідей, на відміну від США; небажання вкладати кошти в ризиковані підприємства; податкове і культурне середовище, несприятливе для прийняття ризиків; повільність створення великого однорідного ринку; опір співробітників інноваціям через можливі негативні соціальні наслідки [16].

Державне стимулювання інноваційної діяльності багато в чому залежить від системи оподаткування країни. І Франція, і Німеччина мають однакову питому вагу витрат на інноваційну діяльність у загальному виторзі фірм. У Франції податкові пільги застосовуються практично до всіх видів інноваційної діяльності, підтримуваних державою, а податкова система характеризується високою ставкою податку на прибуток

корпорацій (35%). У Німеччині відсутнє податкове стимулювання інноваційної діяльності, але система оподаткування характеризується низькими податковими ставками, вважається, що такий варіант більше ефективний (ставка податку на прибуток ще у 2001 р. знижена з 40% до 25%). Самі суб'єкти господарювання висловлюються за використання податкових пільг.

Податкові стимули у розвинутих країнах використовуються для підтримки наступних видів інноваційної діяльності:

- проведення досліджень і розробок;
- придбання устаткування, призначеного винятково для проведення досліджень і розробок;
- придбання патентних і безпатентних ліцензій, прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- навчання працівників;
- співробітництво підприємств із дослідницькими організаціями;
- придбання програмного забезпечення.

Поширені такі податкові пільги:

екстраконцесії – пільги, що дають можливість фірмам фінансувати зі своєї податкової бази 100% своїх інноваційних витрат;

податковий кредит – пільга, що дає можливість фінансувати певний відсоток інноваційних витрат з податкових зобов'язань (наприклад, при встановленій державою 30% знижки, компанія може знизити загальну суму податкових зобов'язань на 30 євро з кожних 100, витрачених на конкретний вид інноваційної діяльності).

Для стимулювання інноваційної діяльності в ЄС використовуються також цільові програми, бюджетне фінансування (повне й змішане), субсидії, держзакупівлі, створення фондів ризикового капіталу, спрощення й зниження ставок оподаткування.

Недоліки прямої державної підтримки інновацій полягають у тому, що замість стимулів до розвитку вона може призводити до пошуку ренти, корупції. Досвід країн, що розвиваються, показує, що адресна державна підтримка може призводити до вибору неефективних проєктів, нездатних залучити приватний капітал і такі проєкти закривалися разом із припиненням державного фінансування.

Державна інноваційна політика повинна орієнтуватися не стільки на макроекономічні результати реалізації проєктів, скільки на демонстрацію більше ефективної моделі інноваційного зростання й приватно-державного партнерства. Інноваційний розвиток економіки не може бути забезпечений за рахунок бюджетного фінансування, але кошти бюджету можуть бути каталізатором інноваційних процесів, якщо в результаті успішної реалізації проєкту бізнес повірить у їх реалістичність.

Питання

1. Надайте визначення НТП та його впливу на соціально-економічний розвиток.
2. Охарактеризуйте науково-технічний потенціал та його складові.
3. Проаналізуйте державну науково-технічну політику.
4. Дослідите методи державної науково-технічної політики.
5. Надайте визначення інновацій.
6. Які показники використовують для визначення стану інноваційного розвитку?
7. Проаналізуйте цілі та методи інноваційної політики держави.
8. У чому полягають відмінності у моделях інноваційної політики держави?
9. Яким шляхом здійснюється державне регулювання інноваційної діяльності в Україні?
10. Яку роль відіграє податкове стимулювання у поширенні інноваційних процесів?

Тести

1. Безперервний розвиток науки і техніки, обумовлений потребами виробництва, зростання та ускладненням суспільних потреб – це:

- а) інноваційний потенціал країни;
- б) науково-технічний прогрес;
- в) науково-технічна революція;
- г) інноваційна політика.

2. Як впливає НТП на криву виробничих можливостей?

- а) переміщує нагору-праворуч;
- б) переміщує вниз;
- в) не змінює кут нахилу;
- г) не змінює положення.

3. Здатність фундаментальної та прикладної науки забезпечити нововведеннями процес оновлення виробництва та продукції – це:

- а) інноваційний потенціал країни;
- б) науково-технічний потенціал країни;
- в) науково-технічна революція;
- г) інноваційна політика.

4. Вперше термін «інновація» ввів:

- а) К. Маркс;
- б) Дж.-Б. Кларк;
- в) Й. Шумпетер;
- г) М. Туган-Барановський;

5. Інновації – це новостворені або вдосконалені конкурентоздатні:

- а) технології;
- б) продукція або послуги;
- в) організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва й (або) соціальної сфери;
- г) всі відповіді вірні.

6. Комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на впровадження результатів НТП у виробництво, стимулювання і підтримку інноваційних процесів в економіці – це:

- а) інноваційний потенціал країни;
- б) науково-технічний потенціал країни;
- в) науково-технічна революція;
- г) інноваційна політика.

7. Яке з тверджень є помилковим?

- а) інноваційна діяльність, пов'язана з капіталовкладеннями в інновації, називається інноваційною формою інвестування;
- б) бюджетне фінансування наукових досліджень належить до методів прямого регулювання НТП;
- в) інновації – це кінцевий результат інвестицій;
- г) одним із видів інноваційної діяльності є розроблення та впровадження нових ресурсозберігаючих технологій.

8. Яке з тверджень є помилковим: «Одним з видів інноваційної діяльності є...»

- а) випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій»;
- б) впровадження ресурсозберігаючих технологій»;
- в) прогресивні міжгалузеві структурні зміни»;
- г) виробництво традиційних товарів».

9. Виникнення позитивних екстерналій від інноваційної діяльності означає, що...

- а) ефект від нововведень отримує суб'єкт інноваційної діяльності;
- б) ефект від нововведень отримують суб'єкти, які не беруть участі в інноваційному процесі;
- в) ефект від нововведень не реалізується повною мірою;
- г) створюються передумови реалізації ефекту нововведення.

10. Державна фінансова підтримка інноваційних проєктів включас:

- а) їх пряме фінансування або безвідсоткове кредитування з Державного та місцевих бюджетів;
- б) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів;
- в) майнове страхування реалізації інноваційних проєктів відповідно до Закону України «Про страхування»;
- г) всі відповіді вірні.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА

7.1. Підприємництво як об'єкт державного регулювання.

7.2. Роль держави у формуванні підприємницького середовища в Україні.

7.3. Державна підтримка розвитку підприємництва.

7.1. Підприємництво як об'єкт державного регулювання.

Підприємництво – багатопланове явище, його можна характеризувати з різних поглядів: економічного, правового, психологічного та ін. Вперше термін «підприємець» (фр. *Entrepreneur*) ввів у науковий обіг Річард Кантільйон (1680-1734). Р. Кантільйон визначав підприємця як людину, яка за певну ціну купує засоби виробництва, щоб виробити продукцію і продати її з метою одержання доходів, і яка, беручи на себе зобов'язання щодо витрат, не знає, за якими цінами може здійснитися реалізація. Підприємцями Р. Кантільйон вважав людей з нефіксованими доходами (ремісників, купців, селян та ін.), тобто тих, хто здійснює економічну діяльність за умов нестабільності та непередбачуваності цін. Головною рисою підприємця Р. Кантільйон вважав готовність до ризику. Внесок у дослідження підприємництва зробили А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл.

Особливе місце в економічних дослідженнях підприємництва займає теорія Йозефа Шумпетера, який визначив такі функції підприємництва:

– Підприємництво спрямоване на реформування виробництва шляхом використання різноманітних можливостей для випуску нових або старих товарів новими методами, відкриття нових джерел сировини та ринків, реорганізації виробництва. Отже, змістом підприємництва є «здійснення нових комбінацій факторів виробництва або різноманітні нововведення»;

– Підприємництво – універсальна загальноекономічна функція будь-якої економічної системи та поєднується з виконанням інших видів діяльності (управлінням, науковими розробками, маркетингом) і тому «розсіюється» серед багатьох спеціалістів. Статус власника не є визначальною властивістю підприємця;

– Підприємництво є функцією господарсько-політичного середовища, яке визначає його можливості, типи, мотивації.

Й. Шумпетер зазначив, що бути підприємцем – це «робити не те, що роблять інші», й «робити не так, як роблять інші». Підприємець – особлива людина, яка відрізняється від «простого хазяїна» поведінкою та мотивами господарської діяльності, інтелектом і кругозором, інтуїтивним чуттям і вольовими рисами. Підприємець – це той, хто «прокладає шлях», «пливе проти течії», а не «просто хазяїн», який «іде готовою дорогою», «пливе за течією». Сучасне виробництво Й. Шумпетер розглядав як певну комбінацію сил і засобів, а завдання підприємця вбачав у тому, щоб вчасно й правильно комбінувати їх.

Підприємництво, за Шумпетером, становить властивість людського характеру, що не залежить від класової і соціальної належності. Підприємця характеризують такі якості:

- прагнення до нововведення;
- уміння ризикувати;
- віра у власні сили;

– відчуття власної незалежності.

Стимул підприємництва як новаторства полягає у зростанні прибутків або в зменшенні витрат внаслідок інновації.

Новий етап у дослідженні підприємництва становили теорії Ф. фон Хайєка, Л. Мізеса, І. Кірцнера М. Вебера, В. Зомбарта, Б. Дж. Долана та Д. Ліндсея, Кемпбелла Р. Макконнелла та Стенлі Л. Брю [12].

Правове тлумачення підприємництва містить ст. 42 Господарського Кодексу України, у відповідності до якої підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [13].

Економічний і правовий зміст підприємництва містить такі його ознаки: ризик, ініціатива, новаторство, комбінування факторів виробництва.

Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом. Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Класифікацію сучасних видів і форм підприємництва, що відповідають чинному законодавству України, здійснюють за різними ознаками:

- за формою організації (індивідуальне, партнерство, корпорація);
- за галузями економіки (підприємництво у промисловості, сільському господарстві, будівництві);
- за формою власності (державне, приватне, комунальне підприємництво);
- за спеціалізацією (виробниче, невиробниче, комбіноване підприємництво);

– за типами об'єднання форм підприємництва (асоціації, холдинги, консорціуми тощо).

Досвід індустріально розвинутих країн показує, що розвиток підприємництва – необхідна умова економічного зростання.

Для нормального функціонування підприємництва мають бути забезпечені такі умови:

- правовий захист підприємництва;
- стабільна національна грошово-кредитна система;
- пільгова системи оподаткування;
- активно діюча система інфраструктурної підтримки підприємницької діяльності;
- ефективний захист інтелектуальної власності;
- формування в суспільстві привабливого іміджу підприємництва.

У статті 48 Господарського Кодексу України зазначено, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;
- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;
- стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;
- подають підприємцям інші види допомоги.

Також держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює умови для цього.

З економічної та інституційної точки зору політика держави щодо розвитку підприємництва має здійснюватися за 2 напрямками:

1) державне регулювання тих процесів, що відбуваються в підприємницькому середовищі та є формоутворюючими (політика роздержавлення та приватизації, антимонопольна політика; створення інституту банкрутства суб'єктів підприємництва);

2) державна система підтримки підприємництва.

7.2. Роль держави у формуванні підприємницького середовища в Україні

До державного регулювання тих процесів, що відбуваються в підприємницькому середовищі та є формоутворюючими, належать політика роздержавлення та приватизації, антимонопольна політика, створення інституту банкрутства суб'єктів підприємництва.

Роздержавлення – це загальноекономічний процес, який може відбуватися в різноманітних формах: як у межах державної власності (демонополізація), так і поза її межами (денационалізація), через перетворення державних підприємств на акціонерні товариства, тобто корпоратизацію (акціонування) та трансформацію державної власності в приватну зі зміною суб'єкта права власності (приватизація).

Приватизація – це відчуження майна, що перебуває у державній та комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб.

Правові, економічні та організаційні основи (Закони, Постанови, Програми) роздержавлення і приватизації майна державних підприємств в Україні було сформовано у 1991-1992 рр..

Закон України № 2269 «Про приватизацію державного і комунального майна» (07 березня 2018 р.) спростив класифікацію об'єктів приватизації поділом на об'єкти малої та великої приватизації. До малої приватизації потрапили об'єкти нерухомості, невеликі підприємства, а до великої приватизації –

об'єкти, активи яких перевищують 250 млн грн. Також було скорочено строки підготовки об'єктів до продажу і збільшено строк для подання заявок потенційних покупців. У разі проведення великої приватизації залучатимуться міжнародні радники, а мала приватизація проходитиме винятково на електронних торгах.

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності є Фонд державного майна України [31]. Фонд заснований у 1991 р., у 1992 р. були створені Регіональні відділення Фонду.

До основних завдань Фонду згідно Закону України «Про Фонд державного майна України» (2011) належать:

1) реалізація державної політики в сфері приватизації, оренди, використання й відчуження державного майна, державного регулювання оцінки майна, майнових прав і професійної оціночної діяльності;

2) організація виконання Конституції й законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України;

3) управління об'єктами державної власності, товариств, утворених у процесі перетворення державних підприємств, що належать до сфери його управління, а також товариств, утворених при участі Фонду державного майна України;

4) захист майнових прав державних підприємств, установ і організацій, корпоративних прав держави України;

5) контроль у сфері організації та проведення приватизації державного майна, передачі державного майна в оренду та користування; повернення у державну власність майна, що було приватизовано або вибуло з державної власності з порушенням законодавства;

6) державне регулювання в сфері оцінки майна, майнових прав і професійної оціночної діяльності;

7) співробітництво з міжнародними організаціями в реалізації державної політики у сфері приватизації, оренди,

використання та відчуження державного майна у межах покладених на нього повноважень.

Фонд відповідно до покладених на нього завдань:

- змінює в процесі приватизації організаційну форму підприємств, що перебувають у державній власності;
- здійснює продаж державного майна в процесі його приватизації;
- готує об'єкти до приватизації та їх продажу;
- здійснює керування корпоративними правами держави, що перебувають у сфері його управління;
- здійснює реструктуризацію господарчих товариств, у статутних капіталах яких корпоративні права держави перевищують 50 % і які належать до сфери його управління;
- погоджує мирові угоди, плани санації у справах про банкрутство господарських організацій з корпоративними правами держави більше 50 % їх статутного капіталу, які перебувають у процесі приватизації;
- бере участь у виробництві справ про банкрутство господарчих товариств із корпоративними правами держави;
- виступає орендодавцем цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, а також майна, що не увійшло до статутного капіталу господарських товариств у процесі приватизації, що перебувають у державній власності;
- організовує професійну підготовку оцінювачів, затверджує вимоги до керівників суб'єктів оціночної діяльності та оцінювачів, що працюють у їх складі;
- сприяє розвитку громадського регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності;
- веде Єдиний реєстр об'єктів державної власності.

Для забезпечення прозорості діяльності Фонд державного майна публікує щорічні звіти на своєму офіційному сайті, також на цьому сайті міститься перелік об'єктів державної власності, що підлягають приватизації у середньостроковій перспективі [34].

Довідково

На початку приватизації в Україні у 1992 р. понад 150 тис об'єктів державної власності перебувало в управлінні державних органів приватизації. На 31.12.2019 таких об'єктів було 25068.

За всі роки від приватизації державного майна в Україні отримано понад 68 млрд грн. Починаючи з 2000 року, який є першим роком, у якому Фонду державного майна було встановлено планове завдання з надходжень від оренди державного майна, до державного бюджету перераховано 13,92 млрд грн.

Динаміка надходжень коштів від оренди державного майна до державного бюджету за період 2017-2019 років, млн грн.

Період	Бюджетне завдання	Сума надходження до державного бюджету	% виконання	Динаміка	Динаміка, %
2017	1600,0	1005,818	65,99	-22,74	-2,2
2018	1000,0	1445,494	144,55	+439,676	+43,7
2019	1200,0	1554,898	129,57	+109,404	+7,6

Джерело: Звіт про роботу фонду державного майна України та хід приватизації державного майна у 2019 році

Станом на 01 січня 2020 року в Реєстрі корпоративних прав держави обліковувалося 439 господарських товариств, які мають частку держави у статутному капіталі.

Станом на 01.01.2020 р. до сфери управління Фонду та його регіональних відділень належали 391 державне підприємство та 107 господарських товариств, частка держави у статутних капіталах яких перевищує 50 %.

З 391 державного підприємства оцінюванню щодо ефективності підлягало 75 підприємств, з них 56 працювали неефективно, 4 – ефективно, 15 – задовільно.

Із 107 господарських товариств оцінюванню щодо ефективності підлягало 38, з них 23 працювали неефективно, 7 – ефективно, 8 – задовільно.

Конкурентна (антимонопольна) політика держави має на меті запобігання монопольній діяльності, її обмеження/або припинення. Конкурентна політика спрямована на підтримку або створення ситуації конкуренції на ринках за допомогою встановлення і забезпечення дотримання правил, що забороняють окремі способи поведінки на ринку. Заборона таких способів поведінки викликана їхнім негативним впливом на умови конкуренції (конкуренція – ситуація на ринку, коли жоден з суб'єктів не в змозі відчутно впливати на загальні умови угод на певному сегменті ринку). Механізм конкурентної політики полягає в запобіганні виникненню невинуватених конкурентних переваг окремих суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку. Конкуренція супроводжується впровадженням інновацій, зростанням пропозиції нових послуг, підвищенням якості традиційних послуг, появою нових видів бізнесу. Отже, реалізація конкурентної політики створює сприятливі умови для розвитку економіки. Але існують ситуації коли для максимізації суспільного добробуту, держава надає обмеженому числу суб'єктів національної економіки додаткові ресурси (промислова політика). Такий підхід доцільний внаслідок недосконалої конкуренції на світових ринках, коли економічний прибуток є позитивним і використання імпорتنих тарифів, експортних субсидій дозволяє перерозподілити його на користь національних виробників, і збільшити національне багатство [2].

Пріоритети і доцільність проведення конкурентної політики залежать від рівня економічного розвитку країни. Наприклад, конкурентна політика виявилася пріоритетом державного регулювання економіки США наприкінці XIX ст., коли країна посіла провідне місце серед лідерів світової економіки. Вибір між конкурентною та промисловою політикою відповідав вибору між лібералізмом і протекціонізмом. Країни з високою конкурентоспроможністю національної продукції виступали за вільну торгівлю на світовому ринку та захищали конкуренцію на національному ринку, країни з низькою

конкурентоспроможністю національної продукції сполучали промислову політику із протекціонізмом.

На сучасному етапі змінилися умови проведення конкурентної політики. Фактори, що сприяли цим змінам:

- підвищення значення інновацій в економічному розвитку;
- швидкі технологічні зміни, що призвели до зниження мінімально ефективних масштабів виробництва, як наслідок використання інших методів регулювання природних монополій;

- збільшення кількості ТНК, посилення їх впливу на темпи економічного розвитку.

Обмеження для національних виробників можуть послабляти їхні конкурентні позиції на світовому ринку. Тому конкурентна політика та антимонопольне регулювання використовують правило зваженого підходу: допускаються потенційно небезпечні для конкуренції угоди або форми контрактів, якщо вони супроводжуються прогнозованим підвищенням ефективності. Правило зваженого підходу при проведенні конкурентної політики використовується у США, країнах-членах ЄС. Правило переважно розповсюджується на вертикальні і горизонтальні угоди, пов'язані з НДДКР, інноваціями, використанням патентів.

Згідно ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції в підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монопольним положенням на ринку, неправомірне обмеження конкуренції і недобросовісна конкуренція. Правову основу конкурентної (антимонопольної) політики в Україні становить також Господарський Кодекс України, Закон України «Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.), та інші нормативно-правові акти (антимонопольні вимоги містяться більш ніж у 600 нормативно-правових актах, у тому числі в 60 законах України). У 1994 р. Постановою Верховної Ради України була прийнята Державна програма демонополізації економіки та розвитку конкуренції.

Мета Програми – формування та розвиток конкурентного

середовища, яке б забезпечувало ефективне використання суспільних ресурсів, вільний доступ на ринок для підприємців, свободу споживачів у виборі товарів [48].

Для реалізації конкурентної політики, контролю за використанням антимонопольного законодавства в Україні утворено Антимонопольний комітет України та його територіальні управління в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Головна мета Антимонопольного комітету України – забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Антимонопольний комітет України є колегіальним органом, що, згідно із законодавством, складається з Голови та восьми державних уповноважених.

Законом України «Про Антимонопольний комітет України» визначено, що основним завданням Комітету, є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

- здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

- контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

- сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

- методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

- здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

Суб'єктами антимонопольної політики в Україні є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Фонд державного майна України; центральні та місцеві органи державної виконавчої влади; споживачі.

В Україні визначальною ознакою підприємця-монополіста є його монопольне, тобто домінуюче становище, яке забезпечує йому можливість одноосібно або разом з іншими монополістами обмежувати конкуренцію на певному сегменті ринку. Момент, коли виникає монопольне становище підприємців на ринку всіх видів товарів (послуг) у межах певної території, визначає Антимонопольний комітет України. За такий показник беруть перевищення частки товару підприємця на певному ринку (понад 35 %). Підприємство, що має монопольне становище на ринку, називається монопольним утворенням, а його діяльність – монопольною діяльністю. Ринок у визначених територіальних і товарних межах, на якому діє хоча б одне монопольне утворення або існує бар'єр для вступу інших суб'єктів господарювання на нього, вважається монополізованим ринком.

До методів конкурентної (антимонопольної політики) належать:

- обмеження на встановлення вищого рівня цін і тарифів, запровадження граничних нормативів рентабельності;
- декларування зміни цін;
- встановлення стандартів і показників якості для товарів і послуг;
- квотування обсягів виробництва товарів (послуг);
- державні закупівлі;
- розподіл ринків;
- тарифне регулювання імпорту та експорту товарів тощо.

Інститут банкрутства є складовою державної підприємницької політики та інструментом цивільно-правової відповідальності за неспроможність виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав.

Законодавство, що регулює провадження у справах про банкрутство Кодекс України з процедур банкрутства, Господарський кодекс України, інші закони України.

Банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити

встановлені у законному порядку, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури.

Боржник – юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа-підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав.

До 2019 р. в українському законодавстві була передбачена процедура банкрутства лише для юридичної особи чи юридичної особи-підприємця. Процедури банкрутства фізичної особи, що не є підприємцем, в Україні не існувало. Можливість визнавати банкрутами фізичних осіб запровадив **Кодекс України з процедур банкрутства** [37].

До визнання господарським судом неспроможності боржника відновити свою платоспроможність йому надається можливість вийти зі стану неспроможності через процедуру санації.

Санація боржника – система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до відкриття провадження у справі про банкрутство.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містить план санації, можуть бути: реструктуризація підприємства; перепрофілювання виробництва; закриття нерентабельних виробництв; відстрочення, розстрочення або прощення боргу чи його частини; виконання зобов'язання боржника третіми особами; задоволення вимог кредиторів в інший спосіб, що не суперечить Кодексу; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника; продаж частини майна боржника; виконання зобов'язань боржника власником боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; відчуження майна та погашення вимог

кредиторів шляхом заміщення активів; звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації; одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації, що відшкодовується відповідно до вимог цього Кодексу позачергово за рахунок продажу майна боржника; одержання позик та кредитів, придбання товарів у кредит; інші заходи з відновлення платоспроможності боржника.

Санація державних підприємств здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, державних підприємств та інших джерел фінансування. Обсяг коштів для проведення санації державних підприємств за рахунок коштів державного бюджету щороку встановлюється законом про Державний бюджет України.

План санації обов'язково повинен передбачати погашення заборгованості боржника з виплати заробітної плати.

7.3. Державна підтримка розвитку підприємництва

Державна підтримка розвитку підприємництва має забезпечити формування тих елементів соціально-економічного середовища, які підприємницький сектор не спроможний створити самостійно, а саме:

1. нормативно-правове забезпечення;
2. інституційні засади розвитку бізнесу;
3. функціональні (цільові) форми державного

регулювання.

1. Нормативно-правове забезпечення розвитку підприємництва включає: формування законодавчої бази підприємництва та її вдосконалення; нормативне регулювання умов господарської діяльності, включаючи сертифікацію та стандартизацію; адміністративне регулювання через механізм державної реєстрації підприємств, ліцензування підприємницької діяльності, квотування обсягів виробництва, експорту, імпорту товарів.

На сучасному етапі розвитку України суттєвим елементом державної підтримки бізнесу є дерегуляція підприємництва, яка

означає: спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємництва; скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню та патентуванню, потребують одержання сертифікатів і будь-яких інших дозволів на здійснення підприємництва; обмеження кількості перевірок і права контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва; спрощення процедури митного оформлення вантажів у процесі здійснення експортно-імпортних операцій; забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання підприємництва.

2. Інституційні засади державної підтримки підприємництва включають:

– наявність організаційної структури;

Центральним органом, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку та підтримки підприємництва, є Державна регуляторна служба України. Метою (місією) Державної регуляторної служби України є недопущення ухвалення економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність, усунення правових, адміністративних економічних та організаційних перешкод у розвитку підприємництва.

– наявність ринкової інфраструктури;

Організація ефективної підтримки підприємництва обов'язково вимагає формування розвинутої інфраструктури, що є невід'ємним компонентом ринкової економіки і створює сприятливі умови для розвитку бізнесу. До складу інфраструктури ринку входять: фінансово-кредитна інфраструктура, організаційно-технічна інфраструктура, інформаційно-аналітична інфраструктура.

– інформаційно-консультаційне забезпечення підприємництва;

Основним елементом такої системи має бути мережа регіональних інформаційно-аналітичних центрів, що у подальшому інтегруватимуться в єдину інформаційну систему.

–кадрове забезпечення;

Держава сприяє створенню ефективної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності, розробленню навчальних планів, програм і методичних посібників для підготовки підприємців залежно від рівня їх базової підготовки, термінів навчання.

–науково-методичне забезпечення;

Проведення наукових досліджень, пов'язаних з проблемами розвитку підприємництва; розроблення та впровадження нових підходів і методів щодо аналізу та прогнозування розвитку цього сектору економіки; вивчення світового досвіду з питань формування державної політики сприяння розвитку підприємництва.

3. Функціональні (цільові) форми та методи державної підтримки включають такі складові: матеріально-технічна підтримка; науково-технічна (інноваційна) підтримка; фінансово-інвестиційна підтримка; податкове регулювання та сприяння самофінансуванню бізнесу; зовнішньоекономічне регулювання та захист національних підприємств; екологічне регулювання бізнесу. Основою державної політики підтримки підприємництва є розроблення та реалізація державних та міжнародних програм науково-технічного, ресурсного, фінансового, консультативного, кадрового та іншого сприяння розвитку підприємництва. Державні програми підтримки можуть реалізовуватися центральними та місцевими органами виконавчої влади. Програми також є важливим елементом підтримки малого і середнього бізнесу на національному та міжнародному рівнях. До таких програм належать:

1. EU4Business.
2. Програми ЄС підтримки приватного сектору в Україні – EU SURE (EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy).
3. Програма наукових досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії «Горизонт 2020» (2014-2018).
4. Програма ЄС «Конкурентоспроможність підприємств

малого і середнього бізнесу (COSME) (2014-2020)».

5. Програма для управлінських кадрів сфери підприємництва України (Fit for partnership with Germany).

6. Unlimit Ukraine by EBA – Програма розвитку та підтримки малого українського бізнесу.

7. Програма «Fit for Partnership with Germany».

8. Підтримка малого і середнього підприємництва на міжнародному рівні (міжнародні кредитні лінії).

9. Банківські продукти та програми допомоги малому і середньому підприємництву [40].

10. Підтримка малого і середнього підприємництва на регіональному рівні.

Правову основу доступу малого і середнього підприємництва до державної допомоги визначає Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Державне регулювання фінансового забезпечення діяльності підприємств передбачає застосування пільгового кредитування та оподаткування.

Питання

1. Проаналізуйте економічний зміст підприємництва та порівняйте його з правовим визначенням.

2. За якими напрямками має здійснюватися політика держави щодо розвитку підприємництва?

3. Охарактеризуйте приватизацію в Україні.

4. Назвіть мету і завдання діяльності Фонду державного майна України.

5. У чому полягає сутність конкурентної політики?

6. Яку роль відіграє АМК України у процесі реалізації конкурентної (антимонопольної) політики?

7. Проаналізуйте такі терміни як банкрутство, санація.

8. Назвіть заходи щодо відновлення платоспроможності боржника в Україні.

9. Визначте і охарактеризуйте елементи соціально-економічного середовища, які підприємницький сектор не спроможний створити самостійно, але які є необхідними для

його розвитку.

10. Використовуючи дані офіційного сайту Міністерства економіки України дослідить ефективність програмування як інструменту державної політики підтримки малого і середнього бізнесу.

Тести

1. Вперше термін «підприємець» ввів у науковий обіг:

- а) А. Сміт;
- б) А. Маршалл;
- в) Р. Кантільйон;
- г) Й. Шумпетер.

2. Розвиток підприємництва сприяє:

- а) підвищенню ефективності суспільного виробництва;
- б) підвищенню життєвого рівня населення;
- в) економічному зростанню;
- г) всі відповіді вірні.

3. Метою здійснення підприємницької діяльності є:

- а) інвестування;
- б) інновації;
- в) виробництво продукції (виконання робіт, надання послуг);
- г) одержання прибутку (доходу).

4. За галузевою ознакою підприємства класифікуються на:

- а) цілорічні та сезонні;
- б) промислові, сільськогосподарські, торговельні, будівельні й т. п.;
- в) виробничі, невиробничі, комбіновані;
- г) державні, колективні, приватні, орендні.

5. Приватизація – це:

- а) синонім демонополізації;
- б) відчуження майна, що перебуває у державній та комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб;
- в) відчуження майна, що перебуває у державній та комунальній власності, на користь виключно фізичних осіб.
- г) загальноекономічний процес, який може відбуватися в

різноманітних формах: у тому числі у межах державної власності.

6. Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності є:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України;
- в) Фонд державного майна України;
- г) Антимонопольний комітет України.

7. Конкурентна політика держави:

- а) має на меті запобігання монопольній діяльності, її обмеження/або припинення;
- б) сполучає промислову політику із протекціонізмом;
- в) спрямована на підтримку або створення конкуренції на ринках за допомогою встановлення і дотримання правил, що забороняють окремі способи поведінки на ринку;
- г) вірні відповіді а), в).

8. Банкрутство – це:

- а) система заходів, спрямованих на запобігання неспроможності суб'єктів підприємницької діяльності виконати свої зобов'язання перед кредиторами;
- б) закриття нерентабельних виробництв;
- в) прощення боргу чи його частини або виконання зобов'язання боржника третіми особами;
- г) визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у законному порядку, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури.

9. Боржник – це:

- а) юридична особа, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав;
- б) фізична особа, у тому числі фізична особа-підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк

виконання яких настав;

в) юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа-підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав;

г) згідно законодавства України виключно юридична особа.

10. Для визначення монопольного положення підприємств в Україні застосовується:

а) інтегрований показник кількості підприємств на ринку і якості їх продукції;

б) якісний критерій рівня надання послуг окремими підприємствами;

в) кількісний критерій, а саме частина ринку товару одного підприємства складає понад 30%;

г) довільний показник.

ТЕМА 8. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

8.1. Основи зовнішньоекономічної політики.

8.2. Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності.

8.3. Державне регулювання іноземного інвестування та кредитування.

8.1. Основи зовнішньоекономічної політики

Участь суб'єктів національної економіки у системі світових господарських процесів позитивно впливає на розвиток економіки країни, сприяє підвищенню технічного рівня виробництва, раціональному використанню людських і природно-сировинних ресурсів, капіталу, а отже, і підвищенню рівня життя населення.

Згідно Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991), зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність

державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [24].

До видів ЗЕД належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших послуг;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;
- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;
- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності (створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном на території України і за її межами);
- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види ЗЕД, не заборонені законами України.

Суб'єкти регулювання ЗЕД в Україні:

– Україна як держава в особі її органів в межах їх компетенції;

– недержавні органи управління економікою (товарні, фондові, валютні біржі, торговельні палати, асоціації, спілки та інші організації координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів;

– безпосередньо суб'єкти ЗЕД на підставі відповідних угод, що укладаються між ними.

Державне регулювання ЗЕД в Україні здійснюється за допомогою:

– законів України;

– передбачених в законах України актів тарифного і

нетарифного регулювання, які видаються державними органами України в межах їх компетенції;

– економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) в межах законів України;

– рішень недержавних органів управління економікою, які приймаються за їх статутними документами в межах законів України;

– угод, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності і які не суперечать законам України.

На території України існують *такі правові режими* для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

- *національний режим*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України;

- *режим найбільшого сприяння*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано даний режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму;

- *спеціальний режим*, який застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна.

Виключення щодо режиму найбільшого сприяння в формі преференцій можуть бути зроблені для товарів, що походять з держав, з якими Україна уклала угоди про вільну торгівлю або митний союз чи проміжні угоди, що у майбутньому призведуть до створення зон вільної торгівлі або митних союзів у межах розумного періоду часу (10 років), чи угоди про прикордонну торгівлю та застосування генеральної системи преференцій.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має забезпечувати:

- захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій;
- заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму у ЗЕД.

Держава та її органи не мають права втручатися в ЗЕД суб'єктів, за винятком випадків, коли таке втручання здійснюється згідно з законами України.

Найвищим органом, що здійснює державне регулювання ЗЕД, є Верховна Рада України. До компетенції Верховної Ради України належать:

- прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються ЗЕД;
- затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України;
- розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- укладання міжнародних договорів України відповідно до законів України про міжнародні договори України та приведення чинного законодавства України у відповідність з правилами, встановленими цими договорами та ін.

До компетенції Кабінету Міністрів України у сфері державного регулювання ЗЕД належать:

- здійснення зовнішньоекономічної політики України відповідно до законів України;
- координація діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності; координує роботу торговельних представництв України в іноземних державах та ін.

До компетенції Національного банку України у сфері державного регулювання ЗЕД належать:

- зберігання і використання золотовалютного резерву

України та інших державних коштовностей, які забезпечують платоспроможність України;

- представлення інтересів України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками, іншими фінансово-кредитними установами;

- регулювання курсу національної валюти України до валют інших держав;

- облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках;

Міністерство економіки України забезпечує:

- проведення єдиної зовнішньоекономічної політики при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності виходу на зовнішній ринок, координацію їх зовнішньоекономічної діяльності;

- контроль за додержанням суб'єктами ЗЕД законів України та умов міжнародних договорів України;

Митні органи здійснюють митний контроль в Україні згідно з чинними законами України. Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням суб'єктами ЗЕД законодавства про захист економічної конкуренції.

Компетенція органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів щодо регулювання ЗЕД визначається Законом «Про місцеве самоврядування в Україні».

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється за допомогою адміністративних та економічних методів.

8.2. Регулювання зовнішньоторговельної діяльності

У системі ЗЕД провідне місце посідає зовнішня торгівля. Зовнішня торгівля України поділяється на експортну – рух товарів/послуг від українського виробника до іноземних споживачів, та імпорتنу – рух товарів/послуг від іноземного виробника до українських споживачів.

До товарів, що продаються та купуються на зовнішньому ринку, належать: готова продукція, сировина, напівфабрикати, а

також призначені для продажу продукти інтелектуальної діяльності – патенти, ліцензії, фірмові знаки тощо. Зовнішня торгівля послугами охоплює міжнародний туризм, транспортні послуги, страхові операції, банківські, біржові та посередницькі послуги, ярмарки та ін.

Залежно від масштабів регулювання державою зовнішньої торгівлі розрізняють два типи зовнішньої торговельної політики: вільну торгівлю та протекціонізм. *Політика вільної торгівлі* не передбачає активного регулювання державою зовнішньої торгівлі. Експортно-імпортні відносини регулює ринок на основі взаємодії попиту і пропозиції. Політика вільної торгівлі стимулює конкуренцію, примушує національні підприємства підвищувати якість своєї продукції та знижувати ціни. *Протекціонізм* – державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції через систему певних обмежень. Така політика, з одного боку, сприяє розвитку національного виробництва та захисту вітчизняного виробника, а з іншого — може призвести до посилення монополізму та зниження конкурентоспроможності національних товарів і послуг.

Як правило, країни проводять *гнучку зовнішньоторговельну політику*, яка поєднує як елементи вільної торгівлі, так і елементи протекціонізму.

Державне регулювання зовнішньої торгівлі може бути одностороннім та багатостороннім. *Одностороннє* полягає у застосуванні певних методів регулювання міжнародної торговельної діяльності з боку однієї країни без погодження з іншими торговельними партнерами. Багатостороннє регулювання передбачає попереднє узгодження механізмів регулювання між державами, що мають торговельні угоди.

Регулювання зовнішньої торгівлі здійснюється за допомогою економічних та адміністративних методів. Економічні методи, у свою чергу, поділяються на тарифні і нетарифні. Центральне місце в державному регулюванні зовнішньої торгівлі належить тарифному регулюванню, яке в Україні спирається на Закон України «Про митний тариф» (2020) [26].

Митний тариф – це систематизований перелік товарів із зазначенням мита, яким вони обкладаються під час перетину митного кордону країни. Митні тарифи розробляються за товарним класифікатором. Поширенішим класифікатором, що діє в міжнародній торгівлі, є Гармонізована система опису та кодування товарів (ГС), яку Україна почала застосовувати з 1991 р. За загальними правилами Всесвітньої митної організації Гармонізована система опису та кодування товарів змінюється один раз на п'ять років. Оновлена версія Гармонізованої системи враховує зміни в обсягах торгівлі і в науково-технічному прогресі, що, у свою чергу, обумовлює появу нових товарів з новими властивостями, які потребують відображення в Гармонізованій системі опису та кодування товарів. Нова шоста редакція Гармонізованої системи опису та кодування товарів Всесвітньої митної організації, якою користуються 207 країн світу, набрала чинності з 1 січня 2017 року.

Відповідно до міжнародних зобов'язань, держава Україна має в найкоротші терміни забезпечити приведення вітчизняної класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) у відповідність до сучасної редакції Гармонізованої системи опису та кодування товарів. З 1 липня 2020 р. запроваджено нову версію УКТЗЕД, яка затверджена Законом України «Про митний тариф України».

Нова версія УКТЗЕД передбачає:

- приведення товарної номенклатури у відповідність із вимогами ГС-2017 на виконання міжнародних зобов'язань, узятих у рамках Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів;
- адаптацію статистичної системи України до міжнародних методів, стандартів;
- стандартизацію зовнішньоторговельної документації;
- усунення розбіжностей у системі УКТ ЗЕД та країн – торговельних партнерів;
- прискорення та спрощення процедури митного оформлення товарів під час здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Нова версія УКТЗЕД не передбачає змін у ставках звізного мита. У 2022 р. буде запроваджено нову сьому редакцію Гармонізованої системи опису та кодування товарів Всесвітньої митної організації, відповідно і відповідно, Україна оновить версію УКТЗЕД.

Запровадження мита сприяє захисту національних виробників від іноземної конкуренції, забезпечує надходження коштів до державного бюджету, поліпшує умови доступу національних товарів на зарубіжні ринки. У міжнародній практиці застосовується мито: експортне, імпортне, транзитне, антидемпінгове, компенсаційне, інші види. Величина мита визначається за допомогою ставок, які поділяються на адвалорні (відсоткові), специфічні та комбіновані. Важливим митним інструментом є антидемпінгове мито. Воно застосовується тоді, коли в країну ввозяться товари за цінами, значно нижчими, ніж їхні ціни або навіть собівартість у країні-експортері, через що зазнають шкоди національні виробники аналогічних товарів. Антидемпінговим митом може обкладатися й експортна продукція, якщо її ціна суттєво нижча за ціну інших експортерів подібних товарів.

До нетарифних методів державного регулювання зовнішньої торгівлі належать: субсидії виробникам експортних товарів, пільгове експортне кредитування, застосування індикативних цін, установлення мінімальної митної вартості на окремі товари та ін. Субсидії спрямовано на підтримку національних виробників і за характером виплат їх поділяють на прямі й непрямі. Прямі субсидії надаються експортеру у формі безпосередніх виплат на відшкодування різниці між його витратами та отриманим доходом, а непрямі є формою надання пільг в оподаткуванні та кредитуванні тощо. Експортне кредитування передбачає фінансове стимулювання розвитку експорту національних товарів. Воно, як правило, здійснюється у формі надання державних кредитів національним експортерам під пільгові процентні ставки або іноземним імпортерам за умови придбання товарів вітчизняного виробництва.

Застосування індикативних цін спрямоване на збільшення валютних надходжень від експорту продукції і зменшення валютних витрат на закупівлю імпортованих товарів. Індикативними називаються ціни на товари, які відповідають цінам, що склалися на аналогічну продукцію на момент здійснення експортно-імпортованих операцій. Контрактна ціна може відхилитися від індикативної у разі суттєвого відхилення умов експортно-імпортованих операцій від тих, які були враховані під час визначення індикативних цін. Таке відхилення цін дозволяється лише за наявності підтвердження контрактної ціни Міністерством економіки України.

На міжнародному рівні розробку системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням здійснює Світова організація торгівлі (СОТ).

Довідково

Світова організація торгівлі (СОТ) – міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі і контроль за їх дотриманням. Головні цілі СОТ: забезпечення тривалого і стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізація міжнародної торгівлі, поступове скасування митних і торговельних обмежень, забезпечення прозорості торговельних процедур.

СОТ була створена у січні 1995 р. після підписання багатосторонньої угоди у м. Марракеш (Марокко) 15.04.1994 р. СОТ стала правонаступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) – організації, яка проіснувала з 1947 по 1994 рр. і нараховувала 128 членів. У рамках ГАТТ було проведено 8 раундів багатосторонніх переговорів, спрямованих на лібералізацію торгівлі, скасування тарифних обмежень та зниження митних зборів. У ході переговорів було укладено 28 угод, що формують основу нормативно-правової бази СОТ, основними з яких є ГАТТ, Генеральна Угода з торгівлі послугами (ГАТС), Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС),

Угода про вирішення спорів, Угода про сільське господарство, Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, Угода про технічні бар'єри в торгівлі, Угода про правила походження, Угода про процедури імпорного ліцензування, Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи, Угода про субсидії та компенсаційні заходи, Угода про захисні заходи.

Вищим органом СОТ є Міністерська Конференція, яка скликається раз на 2 роки і приймає найбільш важливі рішення у сфері торгівлі. Керівний орган — Генеральна Рада СОТ. Засідання цього органу проводяться кожні два місяці для здійснення нагляду за функціонуванням організації і виконанням відповідних угод. Генеральна Рада також виступає в якості вищого органу для розв'язання спорів і проведення огляду торговельної політики країн-членів. Секретаріат СОТ розміщується у Женеві, його очолює Генеральний директор, якому допомагають 4 заступники. Станом на 2018 р. членами СОТ є 164 країна на які припадає понад 98 % світової торгівлі.

Процес вступу України до СОТ розпочався 30.11.1993 р., коли до Секретаріату ГАТТ було подано офіційну заявку Уряду України про намір приєднатися до ГАТТ. 5.02.2008 р. у Женеві відбулося засідання Генеральної Ради СОТ, на якому було підписано Протокол про вступ України до СОТ. 10.04.2008 р. Верховна Рада України прийняла законопроект «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі». 16.04.2008 р. Закон про ратифікацію був підписаний Президентом України.

16.05.2008 р. Україна стала повноправним членом СОТ. Вступ України до СОТ відкрив перспективи для розвитку національної економіки. Україна на абсолютно рівних умовах та правах з іншими членами організації бере участь у формуванні новітніх правил торгівлі на світовому ринку у рамках поточного раунду багатосторонніх торговельних переговорів з метою максимального врахування національних інтересів у торговельно-економічній сфері.

Як член СОТ Україна отримала право використовувати

механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ, що сприяє справедливому вирішенню будь-яких суперечок з приводу дотримання положень угод СОТ, які можуть виникнути у країні з її торговими партнерами. У рамках зазначеного механізму було позитивно вирішено такі питання як дискримінаційне оподаткування, ліцензування деяких видів української продукції. Україна продовжує використовувати цей механізм СОТ, оскільки це є частиною системних зусиль, спрямованих на розширення присутності українських товарів на інших ринках.

Членство України в СОТ створило передумови для підписання у червні 2010 р. Угоди про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (Норвегія, Швейцарія, Ісландія та Ліхтенштейн), яка набрала чинності з 1.06.2012 р., стало стимулом для започаткування переговорів з Європейським Союзом щодо створення зони вільної торгівлі. Політичну частину Угоди про асоціацію з Європейським Союзом України було підписано 21.03.2014 р. Економічну частину угоди було підписано 27.06.2014 р.

Уряд України здійснює активну зовнішньоторговельну політику шляхом участі країни у багатосторонніх торговельних переговорах та проводить роботу, спрямовану на реалізацію переваг членства України у СОТ з метою розширення експортних можливостей вітчизняних товаровиробників та захисту економічних інтересів держави на зовнішніх ринках. Відповідальним за співробітництво України з СОТ є Міністерство економіки України.

В сучасних умовах, коли понад 40 % ВВП України формується за рахунок експорту, однією з головних передумов ефективного функціонування національної економіки, є зростання присутності України на зовнішніх ринках.

Маючи важливе значення для економіки, український експорт складається переважно із сировини (продукція агропромислового комплексу, металургійної та хімічної промисловості та мінеральної сировини становила), що свідчить про неефективне використання ресурсів, ставить українську

економіку в залежність від коливань цін на світових ринках і містить потенційні ризики для економічної і соціальної стабільності.

Загальні показники зовнішньої торгівлі товарами у 2017-2019

2017	2018	2019
ЕКСПОРТ: 43264,7 млн дол. США	ЕКСПОРТ: 47335,0 млн дол. США	ЕКСПОРТ: 50054,6 млн дол. США
↑19,0% порівняно з 2016 роком	↑9,4% порівняно з 2017 роком	↑5,7% порівняно з 2018 роком
ІМПОРТ: 49607,2 млн дол. США	ІМПОРТ: 57187,6 млн дол. США	ІМПОРТ: 60800,2 млн дол. США
↑26,4% порівняно з 2016 роком	↑15,3% порівняно з 2017 роком	↑6,3% порівняно з 2018 роком
НЕГАТИВНЕ САЛЬДО: -6342,5 млн дол. США	НЕГАТИВНЕ САЛЬДО: -9852,6 млн дол. США	НЕГАТИВНЕ САЛЬДО: -10745,6 млн дол. США

Загальні показники зовнішньої торгівлі послугами у 2017-2019 роках

2017	2018	2019
ЕКСПОРТ: 10714,3 млн дол. США	ЕКСПОРТ: 11637,9 млн дол. США	ЕКСПОРТ: 15628,9 млн дол. США
↑8,6% порівняно з 2016 роком	↑8,6% порівняно з 2017 роком	↑34,3% порівняно з 2018 роком
ІМПОРТ: 5476,1 млн дол. США	ІМПОРТ: 6308,8 млн дол. США	ІМПОРТ: 6942,2 млн дол. США
↑2,8% порівняно з 2016 роком	↑15,2% порівняно з 2017 роком	↑10,0% порівняно з 2018 роком
ПОЗИТИВНЕ САЛЬДО: 5238,2 млн дол. США	ПОЗИТИВНЕ САЛЬДО: 5329,1 млн дол. США	ПОЗИТИВНЕ САЛЬДО: 8686,7 млн дол. США

Рис. 8.1. Динаміка показників зовнішньої торгівлі України у 2017-2019 рр.

Джерело: [67]

З метою зменшення зазначених ризиків та забезпечення стабільного зростання експорту української продукції розроблено Експортну стратегію України («дорожню карту стратегічного розвитку торгівлі») на 2017-2021 рр. та план завдань і заходів з її реалізації. Експортна стратегія України на 2017-2021 рр., схвалена Урядом у грудні 2017 р., передбачає наступні пріоритетні сектори розвитку експорту: інформаційно-комунікаційні технології, креативні індустрії, туризм, технічне обслуговування та ремонт повітряних суден, машинобудування, харчова промисловість. Крім того, стратегією визначено 21 пріоритетний експортний ринок [60].

8.3. Державне регулювання іноземного інвестування та кредитування

Одним з напрямів зовнішньоекономічної політики є регулювання іноземних інвестицій. Необхідність залучення іноземних інвестицій зумовлена тим, що країна, маючи обмежені фінансові ресурси, не може власними силами забезпечити ефективні структурні зміни в економіці. Це потребує пошуку додаткових фінансових джерел, одним з яких є іноземні інвестиції.

Іноземні інвестиції - цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Іноземні інвестиції в Україні можуть здійснюватися у вигляді:

- іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- валюти України - відповідно до законодавства України;
- будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;
- акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;

– грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

– будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;

– прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

– інших цінностей відповідно до законодавства України.

Інвестиції поділяються на прямі та портфельні.

Пряма інвестиція – господарська операція, яка передбачає внесення коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою.

Портфельна інвестиція – господарська операція, яка передбачає придбання цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку (крім операцій зі скупівлі акцій як безпосередньо платником податку, так і пов'язаними з ним особами, в обсягах, що перевищують 50% загальної суми акцій, емітованих іншою юридичною особою, які належать до прямих інвестицій).

Прямі іноземні інвестиції мають низку переваг перед іншими формами економічного співробітництва: стимулюють імпорт капіталу; виступають джерелом інноваційних технологій і сучасних методів управління; створюють нові робочі місця з одночасним

збільшенням реальних доходів працівників; підвищують рівень конкуренції на ринку; покращують структуру економіки.

Політика України щодо державного регулювання іноземних інвестицій визначається Законом України «Про режим іноземного інвестування» (1996) [30] та іншими нормативними актами.

Іноземні інвестори – суб'єкти, які провадять інвестиційну діяльність на території України. До таких суб'єктів належать:

- юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України;
- фізичні особи - іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України і не обмежені у дієздатності;
- іноземні держави, міжнародні урядові та неурядові організації;
- інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України.

Підприємство з іноземними інвестиціями – підприємство будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, іноземна інвестиція в статутному капіталі якого становить не менше 10 %. Підприємство набирає статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

Форми здійснення іноземних інвестицій:

- часткова участь у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств;
- створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю;
- придбання не забороненого законами України нерухомого чи рухомого майна (будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності) шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій, інших цінних паперів;
- придбання самостійно чи за участю українських

юридичних або фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України;

- придбання інших майнових прав;
- господарська (підприємницька) діяльність на основі угод про розподіл продукції;
- концесії (надання іноземним інвесторам права на проведення господарської діяльності, пов'язаної з використанням об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності);
- в інших формах, які не заборонені законами України.

На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами.

Підприємства з іноземними інвестиціями сплачують податки відповідно до законодавства України.

Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. У випадку припинення інвестиційної діяльності іноземному інвестору гарантується повернення його інвестиції в натуральній формі або у валюті інвестування без сплати мита, а також доходів від інвестицій у грошовій або товарній формі. Держава також гарантує безперешкодний і негайний переказ за кордон прибутків і інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах унаслідок здійснення іноземних інвестицій та надає інші гарантії.

Для підвищення захисту іноземних інвестицій Законом України «Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами» (2000) ратифікована Вашингтонська Конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами.

Всього Верховною Радою України підписано та ратифіковано міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу.

З метою розвитку та реалізації інвестиційного потенціалу України, збільшення обсягу іноземних інвестицій, підтримки пріоритетних інвестиційних проектів, поліпшення

інвестиційного клімату в державі, забезпечення захисту прав інвесторів, сприяння ефективній взаємодії інвесторів з державними органами у грудні 2014 року Указом Президента України утворено Національну інвестиційну раду.

З метою пошуку дієвих механізмів залучення іноземних інвестицій в Україну Урядом держави на регулярній основі проводяться бізнес-форуми за участю потенційних іноземних інвесторів.

Протягом 2014-2019 років Урядом України вжито комплекс заходів зі створення якісно нових умов ведення бізнесу, що мають забезпечити відбудову економіки України та її стабільний розвиток. Завдяки цьому, у рейтингу Світового банку «Doing Business 2020» Україна за показником легкості ведення бізнесу зайняла 64 місце серед 190 країн світу (у 2014 році - 112 місце) [3].

Незважаючи на те, що залучення іноземних інвестицій визначено серед пріоритетів економічної політики держави, обсяг ПІІ в Україну у розрахунку на душу населення залишається на низькому рівні – **близько 1100 дол. США на початок 2021 р.** і поступається рівню країн Центрально-Східної Європи – членів ЄС: Румунії (4481,8 дол. США), Литві (6081,2 дол. США), Польщі (6141,9 дол. США), Латвії (8839,4 дол. США), Словаччині (9551,2 дол. США), Угорщині (9600,5 дол. США), Чехії (14453,1 дол. США) та Естонії (17675,3 дол. США).

Попри наявність в Україні сприятливих інвестиційних факторів (один із найбільших потенційно містких ринків в Європі; вигідне геополітичне розміщення; високий рівень природно-ресурсної забезпеченості; висока родючість ґрунтів; порівняно дешева висококваліфікована робоча сила; наявність наукового потенціалу;) інвестиційна діяльність залишається доволі ризиковою справою для іноземних інвесторів [12]. Аналіз галузевої привабливості свідчить, що в Україні іноземні інвестиції здійснюються у високорентабельні види діяльності, які забезпечують стислі терміни окупності. Так, найбільш пріоритетними сферами для іноземного інвестування в Україні станом на кінець 2019 року були промисловість – 32,9%, оптова

та роздрібна торгівля – 16,6%, операції з нерухомим майном – 12,9%, фінансова та страхова діяльність - 11,1% (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

**Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіку
України за видами економічної діяльності (2015-2019),
млн дол. США**

	Обсяги на 1 січня				На 31.12.2019
	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.	
Усього	32122,5	31230,3	31606,4	32905,1	35809,6
Сільське, лісове та рибне господарство	502,2	586,2	578,6	451,9	542,1
Промисловість	9893,6	9667,6	10543,7	10823,4	11595,9
Будівництво	1104,1	1043,3	919,5	983,5	1036,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	5247,4	5106,5	4957,8	5480,2	5662,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1088,0	1086,0	985,3	1043,0	1088,4
Інформація та телекомунікації	2089,4	2075,7	2100,1	2201,1	2939,6
Фінансова та страхова діяльність	4350,1	3627,4	3526,3	3641,1	4557,6
Операції з нерухомим майном	3882,1	3764,4	3796,3	4258,2	4495,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	2222,6	2253,5	2131,1	2096,9	2223,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного	1222,7	1507,3	1550,9	1377,4	1113,2
Освіта	16,0	21,8	21,2	22,2	22,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	44,0	44,5	36,6	43,5	56,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	112,5	100,7	98,8	99,8	100,1

Обсяг вкладених ПІІ в економіку України є низьким, за умови щорічної потреби української економіки в інвестиційних ресурсах, розрахованої експертами близько 20 млрд дол. США.

Україна також здійснює прямі інвестиції в економіки інших країн світу (табл. 8.2, 8.3). Серед регіонів України лідерами за обсягом прямих інвестицій в економіки інших країн є Донецька, м. Київ, Одеська області. Основними напрямками інвестицій за географічною структурою є Кіпр, Російська Федерація, Британські Віргінські Острови.

Таблиця 8.2

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з регіонів України в економіки країн світу (2015-2019), млн дол. США

	Обсяги на 1 січня				На 31.12.2019
	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.	
Усього	6315,2	6346,3	6322,0	6294,4	272,7
Вінницька	0,1	0,1	0,0	*	*
Дніпропетровська	71,9	18,9	21,1	19,2	20,7
Донецька	5940,2	5938,1	5949,3	5939,6	5912,9
Запорізька	25,0	28,9	30,1	24,4	17,4
Київська	0,9	8,5	8,5	9,6	12,5
Львівська	34,5	15,4	10,2	8,8	8,7
Миколаївська	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Одеська	18,7	19,0	13,7	27,0	25,9
Полтавська	1,8	0,1	0,4	0,7	0,6
Сумська	2,0	3,1	3,1	2,9	4,0
Харківська	10,3	11,7	12,5	8,4	13,5
Херсонська	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
м. Київ	190,1	283,4	253,3	235,0	238,0

* з Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Луганської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької областей інвестиції не здійснювалися.

Таблиця 8.3

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України в економіки країн світу (2015-2019), млн дол. США

	Обсяги на 1 січня				На 31.12.2019
	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.	
Усього	6315,2	6346,3	6322,0	6294,4	6272,7
Латвія	69,8	68,4	60,9	72,5	73,0
Нідерланди	11,2	10,7	12,3	11,8	11,3
Польща	50,2	48,7	6,7	6,7	8,1
Російська Федерація	122,8	144,1	150,3	117,7	118,0
Угорщина	14,6	14,9	17,5	16,8	16,1
Швейцарія	7,3	7,1	*	13,5	13,4
Кіпр	5923,7	5930,5	5932,5	5931,9	5935,6
Британські Віргінські Острови	51,3	57,6	61,0	59,9	33,7

Для активізації інвестиційної діяльності в Україні актуальною є реалізація системи заходів, пов'язаних із забезпеченням політичної і фінансової стабільності, формуванням ефективної інвестиційної стратегії, забезпеченням захисту інтересів та прав іноземних інвесторів, досягненням прозорості процесу приватизації та реального прогресу у боротьбі з корупцією, удосконаленням законодавчих актів із регулювання інвестиційної діяльності та гармонізацією українського законодавства зі стандартами ЄС, зниженням податкового навантаження, стимулюванням залучення інвестицій в інтелектуальний капітал, формуванням позитивного інвестиційного іміджу України [56].

Іноземні кредити є інструментом фінансування зовнішньої торгівлі, комплексної модернізації і реконструкції підприємств, підтримування стабільності міжнародних розрахунків. До основних джерел іноземних коштів, які залучає Україна, належать:

– позички міжнародних фінансових організацій: МВФ, Світового банку (СБ), Європейського банку реконструкції і

розвитку (ЄБРР);

- кредити іноземних держав;
- розміщення облігацій внутрішньої державної позики;
- гранти, субсидії, стипендії, науково-технічна допомога від міжнародних фінансових організацій та інших країн.

Порядок залучення та пріоритетні напрями використання іноземних кредитів регламентуються відповідними законами та постановами уряду: Постанова Кабінету міністрів України № 414 від 5 травня 1997 р. «Про впорядкування залучення і використання іноземних кредитів, повернення яких гарантується Кабінетом Міністрів України, вдосконалення системи залучення зовнішніх фінансових ресурсів та обслуговування зовнішнього державного боргу; Постанова Кабінету міністрів України № 787 від 11 липня 2001 р. «Про заходи щодо залучення державою або під державні гарантії іноземних кредитів і надання державних гарантій».

Згідно з цими документами уповноваженими щодо залучення кредитів є Кабінет Міністрів або Верховна Рада України.

Гарантом кредитів, які відповідно до міжнародних договорів надаються Україні урядами іноземних держав, міжнародними фінансовими організаціями та банками, від імені держави виступає Кабінет Міністрів. Погашення іноземних кредитів, які залучаються українськими юридичними особами під гарантії або інші зобов'язання уряду країни, здійснюється на умовах валютної самоокупності або із залученням коштів державного бюджету.

Кабінет Міністрів має право залучати іноземні кредити в тому разі, коли законом про державний бюджет на відповідний рік для покриття дефіциту бюджету визначені джерела фінансування. У разі, коли одержання позик від іноземних держав, банків і міжнародних організацій не передбачено державним бюджетом, прийняття рішень про одержання кредитів та здійснення контролю за використанням їх належить до повноважень Верховної Ради України.

Питання

1. Проаналізуйте основні види ЗЕД.
2. Які правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності існують на території України? Які їх спільні риси і у чому полягають відмінності?
3. Охарактеризуйте цілі державного регулювання ЗЕД в Україні.
4. Які державні органи в Україні здійснюють регулювання ЗЕД? Назвіть їх основні функції.
5. Назвіть переваги і недоліки двох основних типів зовнішньої торговельної політики. Яку зовнішню торговельну політику використовують на практиці держави розвинутих країн?
6. Охарактеризуйте тарифне регулювання зовнішньої торгівлі.
7. Які методи належать до нетарифного державного регулювання зовнішньої торгівлі?
8. Проаналізуйте основні види і форми іноземного інвестування в Україні.
9. Назвіть сприятливі для інвестування в Україну фактори і фактори, які стримують процеси іноземного інвестування в Україну. На основі даних таблиці зробіть висновки про динаміку і напрями іноземного інвестування в Україну.
10. Що є основними джерелами іноземних коштів, які залучає Україна?

Тести

1. **Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – це діяльність суб'єктів господарської діяльності:**
 - а) що має місце за межами України;
 - б) України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що має місце як на території України, так і за її межами;
 - в) України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що має місце як на території України, так і за її межами;
 - г) та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у

випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

2. Суб'єктами регулювання ЗЕД в Україні визначені:

а) Україна як держава в особі її органів в межах їх компетенції;

б) недержавні органи управління економікою (товарні, фондові, валютні біржі, торговельні палати, асоціації, спілки та інші організації координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів;

в) безпосередньо суб'єкти ЗЕД на підставі відповідних угод, що укладаються між ними;

г) всі вищезазначені суб'єкти.

3. Режим найбільшого сприяння для іноземних суб'єктів ЗЕД на території України означає, що вони:

а) зобов'язані дотримуватися норм міжнародного права;

б) зобов'язані дотримуватися норм національного законодавства;

в) мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж вітчизняні підприємці;

г) мають такі самі права, преференції та пільги, якими користуються підприємці будь-якої іншої країни, котрій наданий такий режим.

4. Сутність політики вільної торгівлі полягає у:

а) захисті внутрішнього ринку від іноземної конкуренції;

б) відкритості економіки з одночасним застосуванням заходів щодо захисту внутрішнього ринку;

в) демонополізації діяльності експортерів;

г) регулюванні обсягів експорту/імпорту товарів ринковими важелями.

5. Політика протекціонізму у міжнародній торгівлі спрямована на:

а) підвищення рівня життя експортерів;

б) зменшення впливу негативних тенденцій на національну економіку;

в) захист національних галузей економіки від іноземної конкуренції;

г) надання іншим країнам статусу найбільшого сприяння у торговельних відносинах.

6. Прихильники протекціонізму стверджують, що введення торговельних бар'єрів (мит, квот) сприяє:

а) скороченню зайнятості в галузях національної економіки;

б) захисту галузей національної економіки;

в) утворенню внутрішніх монополій;

г) послабленню обороноздатності країни.

7. До тарифних інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі належить (належать):

а) застосування індикативних цін;

б) мито;

в) установлення мінімальної митної вартості;

г) пільгове оподаткування.

8. Адвалерні митні ставки встановлюються у:

а) грошовій формі;

б) процентах до митної вартості;

в) грошовій формі та у процентах одночасно;

г) вірні відповіді а), б), в).

9. В Україні для отримання статусу підприємства з іноземними інвестиціями в статутному капіталі підприємства частка таких інвестицій має становити не менше:

а) 10 %;

б) 30 %;

в) 50 %;

г) 70 %.

10. Гарантом іноземних кредитів, отриманих за міжнародними угодами, від імені держави виступає:

а) Президент України;

б) Верховна Рада України;

в) Кабінет Міністрів України;

г) Міністерство фінансів України.

ТЕМА 9. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ІНФЛЯЦІЇ

9.1. Необхідність державного регулювання цін.

9.2. Цілі і методи державного регулювання цін.

9.3. Антиінфляційна політика.

9.1. Необхідність державного регулювання цін

Ціна – це категорія товарного виробництва, яка обслуговує обмінні процеси, що відбуваються у соціально-економічних системах і є важелем впливу на суспільне відтворення.

Згідно Закону України «Про ціни і ціноутворення» (2012), ціна – це виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару [32].

У ринковій системі ціна виконує наступні функції:

- координує економічну діяльність;
- узгоджує рішення економічних суб'єктів;
- сприяє раціональному використанню ресурсів;
- стимулює зниження витрат на виробництво і реалізацію товарів, запровадження досягнень НТП, підвищення якості товарів.

Світова економічна думка розробила такі основні теорії формування ціни (теорії ціноутворення):

– Трудова теорія вартості (В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс) визначає ціну як грошовий вираз вартості товару. При цьому основним фактором формування ціни визначено суспільно необхідні витрати праці.

– Теорія граничної корисності (К. Менгер, Ф. Візер) визначає ціну як суб'єктивну оцінку індивідуумом споживчих властивостей товару. Згідно цієї теорії основним фактором визначення ціни виступає корисність товару, оцінена споживачем.

– Неокласична теорія (А. Маршалл, М. Туган-Барановський) об'єднує категорії попиту і пропозиції при дослідженні ціноутворення. Зміну попиту теорія пов'язує з категорією граничної корисності, а пропозиції – з витратами

виробництва. Співвідношення попиту і пропозиції впливає на обсяг пропозиції, і тим самим впливає на витрати виробництва.

У сучасних розвинутих змішаних економіках ринкового типу ринкове ціноутворення, як процес формування цін на ринку під впливом попиту і пропозиції, має місце як в чистому вигляді, так і в поєднанні з державним регулюванням.

Державне регулювання цін є об'єктивною необхідністю, яка обумовлена потребою у зменшенні циклічних коливань, забезпеченні оптимального перерозподіл ресурсів між галузями. Державне регулювання цін спрямовано на підтримання такого їх рівня, який дозволить досягти визначених соціально-економічних пріоритетів у розвитку суспільства.

Державне регулювання цін у тій чи іншій мірі існує в усіх країнах сучасного світу. Сутність і форми державного впливу на процеси ціноутворення залежать від стану економічного розвитку конкретної країни.

В Україні законодавчо визначені такі види цін:

- вільні ціни – встановлюються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін на всі товари, крім тих, щодо яких здійснюється державне регулювання цін;

- державні регульовані ціни запроваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку (електроенергія, газопостачання, житлово-комунальні послуги, загальнодоступні поштові, телекомунікаційні та транспортні послуги, окремі ключові споживчі товари).

Ціни на товари, які призначені для реалізації на внутрішньому ринку України, установлюються у валюті України, якщо інше не передбачено міжнародними угодами, ратифікованими Україною, та Постановами Кабінету Міністрів України. Під час проведення експортних (імпортних) операцій у розрахунках з іноземними суб'єктами господарювання

застосовуються контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формуються відповідно до цін і умов світового ринку.

Правову основу у сфері ціноутворення в Україні становлять: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Закон «Про ціни і ціноутворення» (2012), Постанова Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» тощо.

Нормативно-правові акти у сфері ціноутворення встановлюють основні правила формування та застосування цін в країні, порядок контролю за цінами, відповідальність за порушення його, права та обов'язки окремих органів виконавчої влади у сфері ціноутворення.

Проведення державної цінової політики забезпечує Кабінет Міністрів України. До функцій Кабінету Міністрів України також належать:

- державне регулювання цін;
- визначення повноважень органів виконавчої влади щодо формування, встановлення та застосування цін, якщо інше не визначено законом або міжнародним договором України;
- визначення переліку товарів, державні регульовані ціни на які затверджуються відповідними органами виконавчої влади, якщо інше не визначено законом.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба), діяльність якої координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економіки реалізує державну політику з контролю за цінами [53].

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг:

- формує та реалізує цінову і тарифну політику у сферах енергетики та комунальних послуг у випадках, коли такі повноваження надані Регулятору законом;

- встановлює державні регульовані ціни і тарифи на товари (послуги) суб'єктів природних монополій та інших суб'єктів господарювання, що провадять діяльність на ринках у сферах енергетики та комунальних послуг, якщо відповідні повноваження надані Регулятору законом.

Державне цінове регулювання в Україні охоплює лише товари і послуги, які мають істотну соціальну значущість, справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін у державі, або виробляються (надаються) суб'єктами, які займають монопольне становище на ринку (електроенергія, газопостачання, житлово-комунальні послуги, загальнодоступні пошти, телекомунікаційні та транспортні послуги, окремі ключові споживчі товари).

У міру становлення ринкових відносин, державний контроль за цінами поступово послаблюється та розширюється сфера застосування вільних цін. Так, Постановою № 394 від 7.06.2017 Кабмін скасував державне регулювання цін на продукти харчування з 1.07.2017 з метою зниження адміністративного тиску на бізнес, усунення надмірного втручання держави в економічні процеси, розвитку конкуренції й дерегулювання у сфері ціноутворення. Кабмін скасував для виробників продовольчих товарів зобов'язання обґрунтовувати необхідність зміни оптово-відпускних цін на свою продукцію.

Водночас державне регулювання цін активізується під час надзвичайних ситуацій. Так, у квітні 2020 р. Кабінет міністрів Постановою № 341 «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» запровадив державне регулювання цін шляхом декларування зміни роздрібних цін на товари, перелік яких міститься у Постанові (гречка, цукор, борошно пшеничне, вітчизняні макарони, молоко 2,5% в плівці, житньо-пшеничний хліб, курячі яйця 1 категорії, курка в тушці, вершкове масло 72,5% та мінеральна вода без газу, окремі лікарські засоби). При плануванні підвищення цін на такі

товари, заклад торгівлі через електронну форму зобов'язаний повідомляти Держпродспоживслужбу [54].

9.2. Цілі і методи державного регулювання цін

Державна цінова політика є складовою частиною державної економічної та соціальної політики і спрямована на забезпечення:

- 1) розвитку національної економіки та підприємницької діяльності;
- 2) протидії зловживанню монопольним (домінуючим) становищем у сфері ціноутворення;
- 3) розширення сфери застосування вільних цін;
- 4) збалансованості ринку товарів та підвищення їх якості;
- 5) соціальних гарантій населенню в разі зростання цін;
- 6) необхідних економічних гарантій для виробників;
- 7) орієнтації цін внутрішнього ринку товарів на рівень цін світового ринку.

Держава також проводить спостереження у сфері ціноутворення шляхом проведення моніторингу вільних цін (дослідження динаміки цінових процесів на товарних ринках) та державних регульованих цін. Перелік товарів, ціни на які підлягають державному спостереженню у сфері ціноутворення, та порядок його проведення визначаються Кабінетом Міністрів України. За результатами державного спостереження у сфері ціноутворення визначаються методи впливу на економічні процеси та цінову ситуацію на товарних ринках.

Методи державного регулювання цін:

- 1) установлення обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання:
 - фіксованих цін;
 - граничних цін;
 - граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди);
 - граничних нормативів рентабельності;

- розміру постачальницької винагороди;
- розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів);

2) запровадження процедури декларування зміни ціни та/або реєстрації ціни.

За порушення законодавства про ціни і ціноутворення в Україні передбачено адміністративно-господарські санкції:

1) за порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін – вилучення необґрунтовано одержаної виручки, що становить позитивну різницю між фактичною виручкою від продажу (реалізації) товару та виручкою за цінами, сформованими відповідно до запровадженого способу регулювання (крім тих, що на постійній основі надають житлово-комунальні послуги або мають адресного споживача), та штраф у розмірі 100 % необґрунтовано одержаної виручки;

2) за стягнення плати за товари, які згідно із законодавством надаються безоплатно, – штраф у розмірі 100 % вартості проданих (реалізованих) товарів;

3) за надання уповноваженим органам недостовірних відомостей – штраф у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) за невиконання приписів уповноважених органів або створення перешкод для виконання покладених на них функцій – штраф у розмірі 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Суми надходжень від адміністративно-господарських санкцій зараховуються до державного бюджету. Сума необґрунтованої виручки, одержаної суб'єктами господарювання, які на постійній основі надають житлово-комунальні послуги або мають адресного споживача, повертається споживачам.

Довідково

Державне регулювання цін дозволяє:

1. Запобігти руйнівному впливу цін на економіку у випадку коли в економіці порушено господарські зв'язки, бракує необхідної інфраструктури ринку, наявні гострий дефіцит основних товарів, високий рівень інфляції, безробіття тощо. За таких умов держава вдається переважно до прямого регулювання цін: на товари першої необхідності встановлюються фіксовані ціни. Політика фіксованих цін доповнюється наданням субсидій виробникам цієї продукції.

2. Стримати інфляцію за допомогою політики доходів, що дозволяє зупинити розкручування спіралі «зарплата – ціни» і знизити в такий спосіб темпи інфляції. За таких умов найбільш поширеними є такі методи: «заморожування» цін, застосування граничних цін чи граничних коефіцієнтів підвищення їх, використання граничних нормативів рентабельності, датування виробників соціально важливих споживчих товарів чи надання цільових компенсацій споживачам. Ці методи державного регулювання цін, доповнюються відповідним регулюванням заробітної плати.

3. Забезпечити доступ до товарів першої необхідності вразливих верств населення. ефективності суспільного виробництва є низькою, існує суперечність між високими витратами на виробництво товарів першої необхідності та низькою заробітною платою значної частини населення. У такій ситуації застосовується політика низьких цін на товари першої необхідності, яка реалізується через низький рівень товарних податків або через повне звільнення від податків. За необхідності політика низьких цін доповнюється дотуванням виробників таких товарів. Одночасно щодо деяких товарів не першої необхідності (предметів розкоші) держава застосовує політику високих цін, яка реалізується за допомогою підвищених ставок непрямих податків (наприклад акцизів).

4. Захистити внутрішній ринок від зовнішньої конкуренції. Внутрішні ціни в кожній країні, як правило, відрізняються від

світових, що зумовлено неоднаковим рівнем витрат на виробництво та різницею в системі оподаткування. Перевищення внутрішніх цін проти світових робить вигідним імпортування іноземних товарів. І навпаки, низький рівень внутрішніх цін стимулює експорт вітчизняних товарів. Це може завдати шкоди національним підприємствам, призвести до спаду виробництва й зростання безробіття. Для запобігання таким явищам держава використовує механізм датування національних виробників або за допомогою ввізного мита на імпортні товари підвищує їхні ціни до необхідного рівня. Якщо виникає необхідність стримати експорт певних товарів із країни, держава через механізм експортного мита підвищує ціни вітчизняних товарів до необхідного рівня або обмежує вивіз за допомогою нетарифних методів (квотування, ліцензування).

5. Стримати монополізм і забезпечити конкурентне середовище на ринку. Регулювання цін монополістів здійснюється або через установлення фіксованих чи граничних рівнів цін, граничних рівнів посередницько-збутових і торговельних націнок (надбавок), граничних нормативів рентабельності, або запровадженням обов'язкового декларування зміни цін. Зазначені методи мають як недоліки, так і переваги і різною мірою використовуються урядами економічно розвинених країн.

9.3. Антиінфляційна політика

Інфляція – тенденція до зростання загального рівня цін в економіці. За сферами походження розрізняють монетарні та немонетарні фактори інфляції. До монетарних факторів відносять перепоповнення каналів грошового обігу грошима, внаслідок чого відбувається знецінення грошей та зниження їх купівельної спроможності. До немонетарних факторів належить підвищення попиту на товари та послуги, збільшення витрат виробництва, сезонні фактори тощо.

Інфляція попиту – підвищення цін, обумовлене підвищенням попиту на товари та послуги внаслідок зростання доходів населення, збільшення державних витрат тощо.

Інфляція витрат (інфляція пропозиції) – підвищення цін, обумовлене зростанням цін факторів виробництва (сировини, електроенергії, палива, заробітної плати), що призводить до підвищення собівартості виробництва товарів чи надання послуг або до зниження їхньої пропозиції на ринку.

Прихована інфляція може виникнути в умовах встановлення директивних цін і знаходить свій прояв у зменшенні товарної пропозиції.

Імпортована інфляція – «перенесення» інфляції з країни-торговельного партнера внаслідок різкої зміни паритету купівельної спроможності національних валют обох країн і накопичення несплачених зобов'язань.

Для визначення рівня інфляції використовують такі показники:

Індекс споживчих цін (ІСЦ) – показник, що характеризує зміни загального рівня цін і тарифів на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання. ІСЦ відображує зміну вартості фіксованого набору споживчих товарів і послуг постійної якості з постійними характеристиками в поточному періоді.

Індекс цін виробників (ІЦВ) – показник зміни цін у сфері промислового виробництва.

Дефлятор ВВП – показник зміни цін всіх товарів і послуг, що були вироблені на території країни протягом року. Розраховується як співвідношення показника ВВП у фактичних цінах звітного періоду та постійних цінах.

Також використовується показник *Базова інфляція*, що характеризує немонетарні чинники інфляції. Базова інфляція розраховується на основі ІСЦ та має на меті визначення стійкої динаміки цін з виключенням короткострокових нерівномірних змін цін, обумовлених шоками пропозиції, сезонними факторами, адміністративним регулюванням тарифів і цін.

Основним показником інфляції, що використовується в макроекономічному аналізі та прогнозуванні, є ІСЦ. І хоча ІСЦ вимірює тільки зміни цін (тарифів) на споживчі товари та послуги, його використовують як показник загального рівня інфляції в економіці та називають «індекс інфляції». За допомогою ІСЦ вимірюється цінова стабільність в країні [35].

Інфляція є постійним фактором економічного життя, її повне усунення практично неможливе. Помірна, стабільна та передбачувана інфляція не створює великих загроз функціонування економіки. Вона навіть може стимулювати певне поживлення виробництва та підвищення зайнятості.

Таблиця 9.1

Інфляція в Україні у 2013-2020 роках, %

2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.
100,5	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	105,0

Мінімізація рівня інфляції – одна з цілей ДРЕ. З метою зниження темпів інфляції та зменшення її негативних наслідків держава здійснює антиінфляційну політику.

Антиінфляційна політика має наступні форми: *дефляційна політика, політика доходів, адаптаційна політика.*

Сутність *дефляційної політики* полягає у впливі на окремі елементи сукупного попиту з метою обмеження його та формування нового співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції як на товарному, так і на грошовому ринку. На практиці з метою регулювання сукупного попиту використовуються заходи бюджетно-податкової, грошово-кредитної, структурної, інвестиційної політики.

Сутність *політики доходів* полягає у прямому обмеженні зростання цін і доходів і передовсім заробітної плати. Політика доходів справляє подвійний вплив на інфляцію. Обмежуючи розміри підвищення цін і заробітної плати, зменшує зростання витрат на виробництво товарів, в ціну яких входять ці величини. Це гальмує саморозвиток інфляційних процесів. Водночас стримування зростання заробітної плати обмежує сукупний

попит, що може негативно впливати на економіку. Тому політика доходів використовується в поєднанні із заходами дефляційної політики. Особливістю політики доходів є можливість проведення її не тільки щодо економіки країни в цілому, а й у межах окремих секторів економіки.

Адаптаційна політика спрямована не стільки на боротьбу з інфляцією, скільки на пристосування до неї. Адаптаційна політика, яка реалізується за рахунок індексації доходів. Спричинене інфляцією підвищення цін призводить до зниження реальних доходів населення, особливо тих його верств, які не можуть захиститися від знецінення грошей. У зв'язку з цим виникає необхідність у повній або частковій індексації доходів через підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ, пенсій, грошових виплат і заощаджень населення з урахуванням зростання цін. Така індексація не усуває інфляції, а пом'якшує її негативний вплив, але сама може перетворитися на потужний інфляційний фактор.

Питання

1. Назвіть економічний і правовий зміст категорія «ціна».
2. Які види цін існують в Україні?
3. Чим обумовлена необхідність державного регулювання цін?
4. Назвіть права та обов'язки окремих органів виконавчої влади України у сфері ціноутворення.
5. За яких обставин держава може посилювати регулювання цін? Обґрунтуйте відповідь.
6. Проаналізуйте цілі і методи державного регулювання цін.
7. Які адміністративно-господарські санкції передбачені в Україні за порушення законодавства про ціни і ціноутворення?
8. Яких цілей дозволяє досягти державне регулювання цін?
9. Охарактеризуйте економічний зміст інфляції, її види та показники.

10. Порівняйте основні форми антиінфляційної політики. Які спільні риси притаманні всім формам і в чому є особливості кожної з форм?

Тести

1. Державне регулювання цін є об'єктивною необхідністю, яка обумовлена потребою:

- а) зменшення циклічних коливань;
- б) забезпечення оптимального перерозподілу ресурсів між галузями;
- в) наявності фіксованих цін;
- г) вірні відповіді а), б).

2. В Україні законодавчо визначені наступні види цін:

- а) вільні і державні регульовані ціни;
- б) ціни виробників;
- в) ціни споживачів;
- г) оптово-роздрібні ціни.

3. Державні регульовані ціни запроваджуються на товари, які:

- а) справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін;
- б) мають істотну соціальну значущість;
- в) виробляються суб'єктами-монополістами;
- г) всі відповіді вірні.

4. Проведення державної цінової політики в Україні забезпечує:

- а) Кабінет Міністрів;
- б) Держпродспоживслужба;
- в) Верховна Рада;
- г) Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

5. До прямих методів державного регулювання цін належить...

- а) «заморожування» (блокування) цін;
- б) уведення граничних нормативів рентабельності;

- в) диференціація ставок товарних податків;
- г) зміна ставок ввізного мита.

6. Регулювання цін через уведення граничних рівнів рентабельності стимулює збільшення в її складі:

- а) валового прибутку;
- б) чистого прибутку;
- в) величини витрат;
- г) податків.

7. При декларуванні цін обмежується (обмежуються)...

- а) рівень самої ціни;
- б) розмір заробітної плати;
- в) норма прибутку в ціні;
- г) величина витрат.

8. До факторів інфляції витрат належить:

- а) зростання цін на ресурси;
- б) дефіцит бюджету;
- в) збільшення безробіття;
- г) підвищення доходів споживачів.

9. Дефляційна політика здійснює свій антиінфляційний вплив через регулювання:

- а) сукупного попиту;
- б) сукупної пропозиції;
- в) ставок оподаткування;
- г) обсягу капітальних інвестицій.

10. Адаптаційна політика здійснюється через:

- а) вільне ціноутворення;
- б) індексацію доходів;
- в) фіксацію цін;
- г) обмеження заробітної плати.

ТЕМА 10. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

10.1. Регіональна економічна політика: сутність і завдання.

10.2. Теорії регіональної політики.

10.3. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави.

10.4. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону.

10.1. Регіональна економічна політика: сутність і завдання

До складу України входять 24 області, АР Крим, два міста загальнодержавного підпорядкування: Київ і Севастополь. Усього в країні існує близько 30000 (29714) населених пунктів. Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах. Проблеми економічного розвитку можуть бути вирішені на основі ефективної державної регіональної політики.

Державна регіональна політика – система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності (Закон України «Про засади державної регіональної політики») [23].

Таблиця 10.1

**Адміністративно - територіальний устрій України
(за станом на 01.04.2021)**

№ п.п.	Автономна Республіка Крим, область, місто зі спеціальним статусом	Райони	Райони у містах	Територіальні громади	Міські населені пункти				Сільські населені пункти			Ради						
					Всього	міста	у т.ч. з рай. поділом	СМТ	Всього	селища	села	Всього	Районні	Районні у містах	Територіальних громад			
															всього	міські	селищні	сільські
1	Автономна Республіка Крим *	14	3		72	16	1	56	947	30	917	314	14	3	297	16	38	243
2	Вінницька	6		63	47	18		29	1456	127	1329	69	6		63	18	22	23
3	Волинська	4		54	33	11		22	1054		1054	58	4		54	11	18	25
4	Дніпропетровська	7	18	86	65	20	3	45	1436	60	1376	100	7	7	86	20	25	41
5	Донецька *	8	21	66	183	52	4	131	1115	196	919	41	5		36	19	8	9
6	Житомирська	4	2	66	55	12	1	43	1613	20	1593	70	4		66	12	22	32
7	Закарпатська	6		64	30	11		19	578		578	70	6		64	11	18	35
8	Запорізька	5	7	67	36	14	1	22	914	44	870	72	5		67	14	17	36
9	Івано-Франківська	6		62	39	15		24	765	20	745	68	6		62	15	23	24
10	Київська	7		69	56	26		30	1126	5	1121	76	7		69	24	23	22
11	Кіровоградська	4	2	49	39	12	1	27	990	16	974	55	4	2	49	12	16	21
12	Луганська *	8	4	37	146	37	1	109	780	102	678	22	4		18	4	11	3
13	Львівська	7	6	73	78	44	1	34	1850	1	1849	80	7		73	39	16	18

14	Миколаївська	4	4	52	26	9	1	17	885	71	814	56	4		52	9	14	29
15	Одеська	7	4	91	52	19	1	33	1122	23	1099	98	7		91	19	25	47
16	Полтавська	4	5	60	36	16	2	20	1805	15	1790	67	4	3	60	16	20	24
17	Рівненська	4		64	27	11		16	999	3	996	68	4		64	11	13	40
18	Сумська	5	2	51	35	15	1	20	1455	52	1403	56	5		51	15	15	21
19	Тернопільська	3		55	35	18		17	1023	1	1022	58	3		55	18	16	21
20	Харківська	7	9	56	78	17	1	61	1673	138	1535	63	7		56	17	26	13
21	Херсонська	5	3	49	40	9	1	31	656	79	577	57	5	3	49	9	17	23
22	Хмельницька	3		60	37	13		24	1414	5	1409	63	3		60	13	22	25
23	Черкаська	4	2	66	30	16	1	14	824	101	723	70	4		66	16	10	40
24	Чернівецька	3		52	19	11		8	398		398	55	3		52	11	7	34
25	Чернігівська	5	2	57	45	16	1	29	1464	57	1407	62	5		57	16	24	17
26	м. Київ		10		1		1		0			1			1			
27	м. Севастополь*		4		3	1	1	1	29	1	28	11		4	2	1	1	4
	Всього	140	108	1469	1343	459	24	882	28371	1167	27204	1880	133	22	1720	386	467	870

Джерело: [45].

Правову основу державної регіональної політики в Україні становлять Конституція України, Закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про транскордонне співробітництво», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про Генеральну схему планування території України».

Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання.

Державна регіональна політика реалізується **на принципах**:

1) законності: відповідність Конституції та законам України, міжнародним договорам, України;

2) співробітництва: узгодження цілей, пріоритетів, завдань, заходів і дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування,

3) паритетності: забезпечення рівних можливостей доступу об'єктів регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку;

4) відкритості: забезпечення вільного доступу до інформації, що визначає державну регіональну політику;

5) субсидіарності: передача владних повноважень на найнижчий рівень управління для найбільш ефективної реалізації;

6) координації: взаємозв'язок та узгодженість довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях;

- 7) унітарності: забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України;
- 8) історичної спадкоємності: врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів;
- 9) етнокультурного розвитку: відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури,
- 10) сталого розвитку: розвиток суспільства для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь;
- 11) об'єктивності: розроблення всіх документів, що визначають державну регіональну політику, на основі показників, яких реально досягти та які можливо оцінити.

Об'єктами державної регіональної політики є територія регіонів, макрорегіонів (частина території України у складі декількох регіонів чи їх частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку), мікрорегіонів (частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку).

Суб'єкти державної регіональної політики: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні (Міністерство громад та територій України) та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Основні пріоритети державної регіональної політики:

- 1) стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання потенціалу регіонів для створення повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей;
- 2) зменшення територіальної диференціації за індексом регіонального людського розвитку;

3) формування конкурентоспроможності регіонів шляхом розроблення та реалізації програм і проектів підвищення конкурентоспроможності територій;

4) стимулювання міжрегіональної інтеграції, інтеграції регіональних економічних, інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір, подолання міжрегіонального відчуження;

5) визначення проблемних територій у регіонах та реалізація державних заходів щодо вирішення проблем;

6) створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища шляхом врахування екологічної складової у стратегіях регіонального розвитку, оцінювання, вирівнювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на довкілля у регіонах;

Показниками ефективності регіональної політики є індекси конкурентоспроможності регіонів та регіонального людського розвитку, методика розрахунку яких затверджена Постановою Кабінету міністрів України [49]. Моніторинг регіонального розвитку проводиться Мінрегіоном та оприлюднюється на офіційному сайті [61].

Документи, що визначають державну регіональну політику:

1) Державна стратегія регіонального розвитку України;

2) План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України;

3) регіональні стратегії розвитку;

4) плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку;

5) інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів.

Державна стратегія регіонального розвитку України розробляється на сім років та затверджується Кабінетом Міністрів України. Стратегічною метою державної регіональної політики до 2027 року є розвиток та єдність, орієнтовані на людину – гідне життя в згуртованій, децентралізованій,

конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах.

Стратегічна мета державної регіональної політики до 2027 року досягається на основі:

I. Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах.

II. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.

III. Розбудова ефективного багаторівневого врядування.

Інструментами реалізації Стратегії є плани заходів щодо реалізації Стратегії відповідно на 2021-2023 і 2024-2027 роки; програми та проекти регіонального розвитку; регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації; державні програми щодо розвитку транскордонного співробітництва, соціально-економічного розвитку окремих територій, угоди щодо регіонального розвитку тощо [51].

З метою реалізації державної регіональної політики обласні, Київська, Севастопольська міські ради та відповідні державні адміністрації можуть засновувати агенції регіонального розвитку. Агенція регіонального розвитку є неприбутковою небюджетною установою, що утворюється на засадах партнерства між державним, приватним та громадським секторами, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями.

Регіональні стратегії розвитку розробляються на період дії Державної стратегії регіонального розвитку України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, мають відповідати її положенням та визначати:

1) тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів;

- 2) стратегічні цілі, пріоритети розвитку регіону на відповідний період;
- 3) оперативні цілі, що забезпечать досягнення стратегічних цілей;
- 4) основні завдання, етапи та механізми їх реалізації;
- 5) систему моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональної стратегії розвитку.

10.2. Теорії регіональної політики

Важливо розрізняти державну регіональну політику як стратегію і тактику держави щодо регіональних процесів і «внутрішню» політику самих регіонів. Державна регіональна економічна політика і політика органів місцевого самоврядування та виконавчих органів відповідних регіональних утворень не повинні бути суперечливими: вони мають становити одне ціле, доповнюючи одна одну.

Існують 2 основні підходи до побудови теорій регіонального зростання. Перший (макроекономічний) – застосування до регіонів моделей економічного зростання, аналогічних моделям, розробленим для пояснення зростання економіки в цілому. Другий (мікроекономічний) підхід базується на аналізі поведінки окремих підприємств (фірм), оскільки саме їх діяльність визначає розвиток регіонів. Причини, за якими фірми обирають той чи інший регіон розглядаються теоріями розміщення, які розроблюються як економістами, так і географами, так як провести відмінність між регіональною економікою та економічною географією складно.

Теорії державного регулювання економічного розвитку регіонів повинні давати відповідь на два основних питання:

1. якими повинні бути цілі та об'єкти регіональної політики (і чи є взагалі необхідність в державному регулюванні економічного розвитку регіонів)?
2. якими мають бути методи стимулювання економічного розвитку обраних регіонів?

Відповідь на перше питання – про необхідність, цілі та об'єкти державного регулювання економічного розвитку регіонів – випливає з теорій регіонального зростання (1 підхід): оскільки з часом рівні економічного розвитку регіонів вирівнюються, прихильники цієї наукової школи дійшли висновку про недоцільність державного регулювання розвитку регіонів. Разом з тим вони, чи не заперечували необхідності надання проблемним регіонам фінансової допомоги на вирішення соціальних питань.

Прихильники теорій кумулятивного зростання (2 підхід), виходячи із збільшення або щонайменше збереження диспропорцій в рівнях економічного розвитку регіонів, навпаки, пропонували проводити активну регіональну політику. Їм належить і формулювання такої мети регіональної політики, як зменшення відмінностей в рівнях економічного розвитку регіонів. З цього випливає, що держава повинна стимулювати економічний розвиток відсталих регіонів.

«Піонерами» теорії державного регулювання економічного розвитку регіонів вважаються Стенлі Деннісон і Август Леш. Вони заклали два принципово різних концептуальних підходи до регулювання регіонального розвитку – С. Деннісона можна зарахувати до «активних перетворювачів», Леша – до «адаперів». С. Деннісон розглядав регулювання депресивних районів, які для передвоєнної Великобританії були серйозною проблемою. Основну увагу він приділяв методам впливу на географію промислових інвестицій, як непрямим, так і прямим, пов'язаним з централізованим контролем за розміщенням нових інвестицій у промисловість. С. Деннісон не порівнював ефективність тих чи інших форм державного впливу на локалізацію промислових підприємств, проте зазначав, що повний контроль держави краще субсидування інвестицій, оскільки він дозволяє вирішувати широке коло проблем, пов'язаних з локальним безробіттям.

А. Леш розглядав більш широку сферу застосування державного регулювання економічного розвитку регіонів, при

цьому високо оцінював здатність регіональної економіки до саморегулювання. Серед конкретних заходів А. Леш пропонував пільгові умови для розміщення виробництва, заохочення конкуренції, створення центрального бюро, яке надавало би інформацію про найбільш привабливі напрями інвестування. Все це, на думку А. Леша, підвищить мобільність капіталу, як достатню умову вирівнювання територіальних диспропорцій. На відміну від С. Деннісона, А. Леш не вважав доцільним стимулювання інвестицій у відсталі райони.

В історії регіональної політики можна виділити два періоди. Для першого періоду (50-60-роки ХХ ст.) характерна сприятлива економічна кон'юнктура. Наявність у розпорядженні держави значних фінансових і матеріальних ресурсів, з одного боку, і тиск робочого і профспілкового руху – з іншого, привели до виникнення дирижистського (перерозподільного) варіанта регіональної політики. Визнавалися можливість і необхідність пом'якшення регіональних диспропорцій у соціально-економічному розвитку на основі оптимального перерозподілу ресурсів між багатими і бідними територіями. Однією з головних цілей регіональної політики в цей період було досягнення паритету регіонів з основних соціальних показників, тобто *принцип соціальної справедливості*, реалізацію якого брала на себе держава. Ступінь централізації регіональної політики визначалися не відносним рівнем бюджетних коштів, що витрачаються з центру (у жодній західноєвропейській країні, крім Великобританії, витрати на регіональні потреби не перевищували 0,6% ВВП), а рівнем прийняття рішень [15]. Розробляючи основні напрями соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону, що потребує допомоги, центральний уряд не завжди враховував його специфіку і не завжди дослухався до думки місцевої влади. У підсумку, наприклад, будівництво великих промислових підприємств у районах, де була відсутня робоча сила потрібної кваліфікації, не приводило до очікуваного зниження безробіття і підвищенню рівня життя місцевого населення.

При такому варіанті проведення регіональної політики пріоритет віддавався прямому, що базується на державній власності і державному бюджеті, втручанню в регіональний розвиток. Звідси – спроби розширити державний сектор за допомогою націоналізації, будівництва великих державних підприємств у базових галузях промисловості, а також інвестиції в інфраструктуру і суспільні роботи. У регулюванні ринку праці переважали методи, спрямовані на стимулювання територіальної мобільності робочої сили. Заохочувалася міграція з відсталих регіонів у розвинуті (наприклад, з південних районів Італії до північних), з густонаселених областей – у райони нового освоєння. Так, у Нідерландах у 60-70 роки для розвантаження району Рандстад у спеціально побудовані 15 нових міст було переселено близько 500 тис людей. Непрямі методи – кредити, гранти, податкові і фінансові пільги інвесторам, відігравали другорядну роль.

Даний варіант регіональної політики найбільш повно і послідовно проводився в Італії. Тут же особливо чітко проявилися властиві йому недоліки – високий ступінь централізації і пасивний, благодійний характер. Так, будівництво сучасних промислових підприємств у рамках політики формування полюсів розвитку, що здійснювалося на базі централізованих рішень, які не враховували специфіки південних районів, не привело до економічного росту, що очікувався, і рішенням соціальних проблем. Ці підприємства не змогли вписатися в соціально-економічну систему, що складалася на Півдні, і модернізувати її. Головними перешкодами тут були навіть не загальний низький рівень економічного розвитку і відсутність кваліфікованої робочої сили та ринків збуту. Новим господарським структурам протистояли інерційні традиційні суспільні структури (церква, клани, мафія, клієнтала), що консервували не тільки виробничі і соціальні відносини, але і свідомість людей. Звичка населення Півдня Італії до державної підтримки породило тип особистого

споживання, характерний для процвітаючих регіонів, але не обумовлений рівнем місцевого економічного розвитку.

Другий період в історії регіональної політики розпочався на початку 70-х років ХХ ст. Енергетична криза, інфляція, спад виробництва, необхідність структурної перебудови господарства змусили уряди розвинених країн знизити масштаби прямого державного регулювання економіки. У цей період поширився неоліберальний (стимулюючий) принцип регіональної політики. Прикладом реалізації даного принципу стала англо-американська модель. У США, що досягли в 70-і роки піку перерозподілу ресурсів від багатих штатів до бідних, у наступне десятиліття центральний уряд істотно зменшив субсидії місцевим органам влади. Було скасовано чи скорочено багато дотаційних програм. Одночасно проводилася політика розширення прав, повноважень і відповідальності місцевої влади у визначенні напрямків регіонального розвитку.

Один із радикальних варіантів регіональної політики, заснований на стимулюючому принципі, був реалізований у Великобританії. Був проголошений курс на скорочення централізованого фінансування регіональної політики і відмова від її соціальних цілей. Принцип соціальної справедливості був замінений пріоритетом господарської ефективності, або в інших термінах, міжрегіональне вирівнювання – економічною доцільністю. Уряд М. Тетчер зменшив витрати на регіональну політику на 40%. Одночасно було скорочено кількість районів, що одержували допомогу, і послаблені обмеження на розміщення підприємств у густонаселених районах.

Суть неоліберальної регіональної політики – пошук оптимального співвідношення принципів ефективності і справедливості, а також збалансованого розподілу повноважень між центром і регіонами. Вирівнювання рівнів розвитку окремих регіонів покликано скорочувати сформовані розходження між ними, але не усувати їх раз і назавжди. Повна рівність не тільки неможлива, але і небезпечна, оскільки може

гальмувати прогрес суспільства, позбавивши значну частину його членів стимулів до ефективної економічної діяльності.

Відмітною рисою неоліберальної регіональної політики є децентралізація прийняття рішень. В основу покладений загальний принцип організації державного управління – принцип субсидіарності, що припускає, що верхні поверхи влади беруть на себе тільки ті функції, що не в змозі задовільно виконувати її нижні поверхи. Це дозволяє проводити політику відповідно до єдиних критеріїв, широко утягувати громадян у процес прийняття рішень і по можливості повно враховувати інтереси різних груп населення. Але стимулююча регіональна політика не ігнорує соціальні цілі. Найважливішими критеріями при визначенні регіонів, яким необхідна допомога, є ступінь розвитку виробництва, рівень безробіття і перспективи розширення зайнятості. Акцент при цьому робиться на стимулюванні саморозвитку регіонів. Отже, другим принципом сучасної регіональної політики стало заохочення самостійного розвитку.

У відповідності з принципами, що змінилися, сучасна регіональна політика віддає перевагу непрямим методам державного регулювання: фінансовим і податковим пільгам, грантам, субсидіям і цільовому фінансуванню. Це не означає відмови від прямого регулювання, яке здійснюється, наприклад, через державні регіональні корпорації, що реалізують програми, спрямовані на підйом відсталих регіонів.

Отже, із другої половини ХХ ст. регіональна економічна політика зазнає змін. Звільнена від задачі централізованого вирівнювання показників соціально-економічного стану різних регіонів, вона знаходить риси демократичності, реалістичності і раціональності і стає ефективною. Поступово вона відходить від системи пріоритетів, що централізовано задаються, і використовує децентралізований механізм забезпечення умов для більш повного використання внутрішніх ресурсів регіонів з урахуванням їх специфіки.

10.3. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави

Основними складовими елементами механізму державного регулювання регіонального розвитку є:

- нормативно-правова база;
- державне програмування;
- бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку та підтримка окремих регіонів;
- угоди щодо регіонального розвитку;
- розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва тощо.

Регіональна, економічна політика в Україні здійснюється на основі Конституції України, Законів України, Постанов, Ратифікованої Україною Європейської хартії місцевого самоврядування (1997р.). Фінансове забезпечення державної регіональної політики здійснюється відповідно до Бюджетного та Податкового кодексів України. Статтею 24-1 Бюджетного кодексу України встановлено, що обсяг коштів державного фонду регіонального розвитку визначається на рівні 1% від загального фонду державного бюджету. Фінансову підтримку розвитку регіонів України надає ЄС. Наприклад, Стратегія ЄС для Дунайського регіону охоплює 14 країн: 9 країн-членів ЄС та 5 країн-не членів ЄС, пов'язаних єдиним географічним простором, та спрямована на забезпечення інфраструктурного, екологічного, соціально-економічного та інституційного розвитку Дунайського регіону (українська частина: Закарпатська, Івано-Франківська, Одеська та Чернівецька області). Мінрегіон відповідає за координацію дій центральних органів виконавчої влади в рамках реалізації Стратегії в Україні.

У механізмі регіональної політики України відбулися зміни шляхом проведення реформи децентралізації. ***Децентралізація*** – процес за допомогою якого діяльність організації, особливо стосовно планування і прийняття рішень, делегується від центру до місцевих груп. Децентралізація

адміністративних та економічних функцій держави здатна зменшити нерівність у регіонах або між регіонами і центральними органами влади. Досягнення таких результатів залежить від характеру процедур демократизації суспільства, питомої ваги регіональних еліт у центральних законодавчих органах, порядку проведення виборів в органи місцевого самоврядування і призначень в органи виконавчої влади на місцях. Процеси децентралізації можуть бути ініційовані від центрального уряду («згори донизу») або від регіонів («знизу вгору»). Децентралізація «знизу вгору» обумовлена необхідністю врахування місцевих ініціатив, активізацією участі регіонів у прийнятті важливих для них рішень. Така децентралізація здатна підвищити політичну стабільність. Децентралізація «згори донизу» обумовлена бажанням змістити на нижчі рівні влади вирішення низки соціальних питань, пошуку ресурсів для оплати суспільних послуг.

До факторів, що перешкоджають досягненню очікуваних результатів децентралізації, належать: слабкий місцевий адміністративний або технічний потенціал, брак фінансових ресурсів або їх несправедливий розподіл для виконання власних функцій, особливо на початковому етапі, ускладнення координації національної політики, захоплення влади місцевими елітами і зменшення впливу виборців на прийняття рішень, підвищення витрат правозастосування за відсутності більш високого рівня повноважень. Окремі дослідники підкреслюють такі загрози як неефективність розподілу ресурсів, посилення нерівності між заможними і бідними регіонами особливо у період економічної кризи коли центральний уряд не в змозі допомогти регіонам.

Сучасна децентралізація в Україні відбувається у два етапи – 2014 - 2019 та 2020 - 2021 рр. відповідно. Перший етап розпочато прийняттям нормативно-правових актів, які створили законодавче підґрунтя децентралізації: Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового

кодексів України, «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики».

На першому етапі було створено 982 громади у яких проживало 11 млн мешканців, відбулася фінансова децентралізація, у 2018 р. об'єднані громади отримали у комунальну власність 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів. Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи зростає з 0,5 млрд у 2014 до 20,75 млрд грн у 2019 р. [20].

Другий етап децентралізації в Україні розпочато у 2020 р. Уряд затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня. Відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів, після місцевих виборів в Україні восени 2020 р. було утворено 1469 територіальних громад [20].

Проте кількісні процеси децентралізації суттєво не вплинули на рівень і якість життя мешканців громад. За результатами розрахунку індексу регіонального людського розвитку, який щорічно визначає Міністерство громад та територій, існують суттєві відмінності за показником людського розвитку серед регіонів. Згідно даних за 2018 р., у 9 регіонах (2017 р. – 13 регіонах) значення індексу є нижчим за середній показник в Україні. Аналогічна тенденція зберіглася і у 2019 р. [62]. За підсумками 2019 р. обсяг валового регіонального продукту (ВРП) у розрахунку на одну особу в Україні становив 94661 грн, найвищий показник ВРП був у Київській області – 123267 грн, найнижчий у Тернопільській – 54833 грн [11].

Зберігається суттєвий розрив у заробітній платі за регіональною ознакою: найвищою у квітні 2020 р. була середня заробітна плата в Донецькій області (12473 грн) та м. Києві (15278 грн), найнижчою – у Чернівецькій області (7560 грн). Нерівномірний рівень соціально-економічного розвитку регіонів поглиблюється на рівні міст, селищ, сіл.

Децентралізація виявила слабкість органів виконавчої влади на регіональному та місцевому рівні та органів місцевого

самоврядування, що проявляється у відсутності ініціативи, досвіду та компетенцій щодо розв'язання проблем регіонального та місцевого значення, оперативного реагування на виклики, що постають. Формування спроможних територіальних громад вимагає якісного кадрового оновлення органів місцевого самоврядування, посилення процесів демократизації.

Крім необхідності кадрового оновлення, нагальним є питання побудови ефективної системи документів стратегічного, програмного та бюджетного планування на центральному та місцевому рівні. З 2014 р. на державному рівні прийнято більше 72 концепцій та 52 стратегій, механізм взаємоузгодження таких документів особливо на рівні ОТГ практично відсутній. Існує потреба у посиленні на центральному рівні координації галузевих політик, що реалізуються у регіонах.

Основні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України

Поряд із конкурентними перевагами: покращенням умов ведення бізнесу (у 2020 р. Україна у рейтингу Світового банку Doing business піднялася до 64 місця), наявністю 18 ІТ-кластерів, які розміщені у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Дніпрі, Вінниці, Луцьку, Івано-Франківську та ін. містах; великим ринком, що розвивається та має широкий спектр можливостей, наявністю великої кількості вчених та інженерів, значною питомою вагою людей з вищою освітою (70 %), першим місцем у категорії «внесок у розвиток науки та технологій» в рейтингу «The Good Country Index»; вигідним географічним становищем; потужним транзитним та культурним потенціалом; доступною, у порівнянні з більшістю європейських держав, вартістю житла і продуктів харчування, існує низка проблем, які перешкоджають розвитку регіонів України:

Суттєві трансформації економіки регіонів Півдня та Сходу України внаслідок збройного конфлікту проти України та тимчасової окупації території АР Крим та м. Севастополя, територій у Донецькій та Луганській областях;

Поглиблення демографічної кризи: з 1991 р. населення скоротилося на понад 9 млн. осіб. Деякі регіони наблизилися до демографічної кризи, найбільших втрат зазнають сільські території. Посилюються тенденції старіння населення, особливо у Луганській, Донецькій, Чернігівській, Черкаській, Сумській, Запорізькій, Кіровоградській областях. Знижується щільність населення: у 2010-2018 рр. найбільшими темпами зменшувалася щільність населення в Чернігівській (- 8,3 %), Сумській (- 6,8 %), Кіровоградській (- 6,2 %), Черкаській (- 6 %) областях. Збільшення щільності населення відбулося у Рівненській, Закарпатській, Київській областях, м. Київ. Відплив молодих освічених людей до великих агломерацій або за межі держави зменшує людські ресурси та інтелектуальний потенціал регіонів;

Зміна клімату, погіршення екологічної ситуації: економічний розвиток регіонів супроводжується незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, що унеможлиблює збалансований (сталий) розвиток. За даними Світового банку, якщо не відбудеться кардинальних змін в економіці, середньорічна температура в Україні до 2100 підвищиться на 3,2-4,5°C. У такому разі посухи та спека, зменшення кількості опадів влітку призводитимуть до збільшення лісових пожеж та опустелювання південних і південно-східних регіонів України. Від повеней і підтоплень найбільш постраждають регіони Карпат, населені пункти у басейнах річок Дністра, Дніпра. Регіони на Півдні України можуть постраждати внаслідок підняття рівня Чорного і Азовського морів. За рівнем розораності території (53,9 %) Україна займає одне з перших місць у світі. Як наслідок, вітровій ерозії в Україні піддається понад 6 млн гектарів земель, а пиловим бурям – до 20 млн га, водній ерозії - 13,3 млн га сільськогосподарських угідь. В Україні щороку утворюється майже 53 млн куб. метрів побутових відходів, які захоронюються на 6 тис сміттєзвалищах площею 9 тис га. Тільки у 1462 населених пунктах впроваджується роздільне збирання побутових відходів, у 28 населених пунктах працюють 34 сміттєсортувальні лінії, а 94 % побутових відходів захоронюються на

сміттєзвалищах. Понад 60% населення України проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам, гостро екологічні проблеми спостерігаються у промислово розвинутих регіонах України: Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській та Івано-Франківській областях;

Погіршення якості людського капіталу: у 2019 р. із значенням 0,75 Україна зайняла 88 позицію із 189 у рейтингу ІЛР (індекс людського розвитку). За період з 1990 до 2018 року значення України збільшилося з 0,705 до 0,75, тобто на 6,3%. Очікувана тривалість життя при народженні в Україні збільшилась на 2,1 року, середня кількість років навчання збільшилася на 2,2 року, а очікувана кількість років навчання зросла на 2,7 року. Проте ВНД на душу населення України скоротився приблизно на 25,6 % протягом 1990-2018 років. Згідно з результатами розрахунку індексу регіонального людського розвитку, що проводиться щороку Мінрегіоном, існують значні відмінності за показником людського розвитку серед регіонів. Згідно з даними за 2018 рік, у дев'яти регіонах (2017 рік – 13 регіонах) значення індексу є нижчим за середній показник в Україні (Херсонська, Житомирська, Кіровоградська, Рівненська, Чернігівська, Черкаська, Дніпропетровська, Хмельницька, Сумська області). На рівень людського розвитку впливає низька мобільність населення регіонів та його адаптивність до перекваліфікації, що призводить до дисбалансу на регіональному ринку праці. Епідеміологічна ситуація в Україні пов'язана з поширенням COVID-19, свідчить про наявність проблем щодо матеріально-технічного забезпечення закладів охорони здоров'я, неефективність системи протиепідеміологічного захисту у регіонах;

Непродуктивність економіки та нерівномірність її розміщення посилює асиметрію міжрегіонального та внутрішньорегіонального розвитку. Зберігається значний розрив у обсягах валового регіонального продукту (ВРП) у розрахунку на одну особу, заробітній платі за регіональною ознакою: Тенденції

до збільшення диспропорцій спостерігаються і за показниками обсягів реалізованої промислової продукції, експорту, залучення інвестицій, рівнем залучення капітальних інвестицій на одну особу тощо. Зростання територіальних диспропорцій у рівні та якості життя населення посилює зовнішні та внутрішні міграційні процеси. Чинником регіональної нерівності стає інтенсивне зростання м. Києва та агломерацій: м. Київ забезпечував 50% сукупного приросту ВВП України в період 2004-2014 років, у 2014-2018 роках на м. Київ та Київську область припадало 61% загального економічного зростання. Водночас агломерації та великі міста мають проблеми: неефективне транспортне сполучення, високе навантаження на мережу інженерних комунікацій, незбалансованість темпів забудови житлових і соціальних об'єктів, загострення екологічної ситуації. За даними аналітично-дослідницького центру «Інститут міста», щодня на роботу в м. Київ приїжджають понад 560 тис жителів передмістя, тобто 32% населення Київської області. Дорожня інфраструктура не справляється з таким транспортним потоком. При цьому за оцінками розробників проекту нової Генеральної схеми планування території України, чисельність населення найближчого передмістя збільшиться з 980 тис до 2,5 млн осіб. Згідно із щорічним рейтингом Traffic Index 2019 серед міст з найбільш завантаженими дорогами виявилися м. Київ (12-те місце серед 416 міст з 57 країн світу), Одеса (18-те), Харків (29-те) і Дніпро (47-ме). Внаслідок руйнування інфраструктури, транспортних обмежень периферійні райони і території відрізаються від решти території України. Проблемою є хаотична забудова історичних населених місць, територій, об'єктів всесвітньої спадщини, пам'яток культурної спадщини, що призводить до втрат історико-культурного потенціалу та незбалансованого розвитку населених місць. На сьогодні лише 33% історичних населених місць України мають містобудівну документацію, що відповідає вимогам законодавства. Не розроблені ІАОП у Харкові Львові, Києві;

Невідповідність інфраструктури сучасним потребам людини та економіки, зношеність основних фондів промислових підприємств становить в середньому 69,4%. Ступінь зношеності мереж водопостачання, каналізації та поводження з відходами становить 60,5%. Аварійними є 33% водопровідних мереж. Найбільший показник аварійності у Луганській (58,9%) та Донецькій (54,6 %) областях. Серед каналізаційних мереж аварійними є 37,7%. Найбільший відсоток аварійних каналізаційних мереж у Харківській (63,8%), Донецькій (58,9%), Луганській (58,1%) та Запорізькій (49,9%) областях. Лише 30% сільських населених пунктів забезпечені централізованим питним водопостачанням. Цілодобове водопостачання населених пунктів та населення у 2018 р. забезпечувалося у 4 регіонах - Волинська, Рівненська, Харківська області та м. Київ. У 9 регіонах України для питних цілей використовується привізана вода – у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Херсонській областях.

Слабкість публічних інституцій на регіональному і місцевому рівні, що проявляється у відсутності ініціативи, досвіду та компетенцій щодо розв'язання проблем регіонального та місцевого значення, оперативного реагування на виклики, що постають, розроблення заходів щодо прискорення економічного розвитку території.

10.4. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону

Місцевий бюджет відповідно Бюджетного кодексу України містить надходження і витрати на виконання повноважень органів влади АР Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати становлять єдиний баланс відповідного бюджету.

Місцевий бюджет затверджується рішенням відповідного органу місцевого самоврядування.

Всі місцеві бюджети є самостійними, що забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету. Видатки та кредитування місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією програм та заходів згідно із статтями 89-91 Бюджетного Кодексу.

Бюджети об'єднаних територіальних громад, мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. В результаті забезпечено виконання одного із напрямків реформи міжбюджетних відносин – перехід від триступеневої до двоступеневої бюджетної системи.

Завдяки реалізації реформи міжбюджетних відносин:

– органи місцевого самоврядування отримали право самостійно встановлювати ставки місцевих податків в граничних межах, визначених законодавством, та надавати пільги з їх сплати;

– змінено систему міжбюджетного вирівнювання: механізм балансування видаткових повноважень замінено на новий, який дозволяє залишати більшу частину коштів на місцях, а саме горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів;

– змінено систему вертикального балансування видаткових повноважень на горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів.

Доходи місцевих бюджетів поділяють на власні (ті, які органи місцевого самоврядування можуть «заробити») та передані (ті, які місцевим бюджетам передають з державного бюджету на безповоротній основі – міжбюджетні трансферти). Питома вага власних доходів у місцевих бюджетах в останні роки коливається в межах від 45-47%. Власні доходи місцевих бюджетів формують:

– податкові надходження (забезпечують понад 88% загальної суми власних доходів місцевих бюджетів): частина від загальнодержавних податків та зборів (податок на доходи

фізичних осіб, податок на прибуток, рентна плата (за користування надрами, видобування корисних копалин і т. п.), акциз з пального та ін.), місцеві податки і збори (податок на майно, єдиний податок, туристичний збір та ін.);

–неподаткові надходження (становлять близько 10% загальної суми власних доходів місцевих бюджетів): плата за видачу ліцензій та дозволів, орендна плата, держмити, штрафи;

–інші надходження: кошти від продажу основного капіталу, цільові фонди, донорські кошти, отримані від ЄС та міжнародних організацій тощо.

Другу частину доходів місцевих бюджетів становлять кошти, які їм передають з держбюджету (чи іншого місцевого бюджету) у вигляді дотацій та субвенцій (тобто, міжбюджетних трансфертів). Головною відмінністю дотацій від субвенцій є відсутність обмежень щодо напрямів їх використання.

Загалом дотації є порівняно небагато: базова та реверсна, які призначені для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій; стабілізаційна, яка надається для компенсації диспропорцій бюджетів (в основному районів) у зв'язку із появою бюджетів ОТГ, які мають прямі взаємовідносини з державним бюджетом; додаткові дотації на окремі цілі.

Базова дотація перераховується з державного бюджету місцевим і служить основним інструментом підвищення фіскальної спроможності місцевих бюджетів.

Реверсна дотація перераховується в протилежному до базової дотації напрямку – з місцевих бюджетів до державного для горизонтального вирівнювання податкового потенціалу територій. Таким чином, кошти реверсної дотації в подальшому виступають фінансовим ресурсом для перерахування базової дотації.

Для субвенцій, які надходять з державного бюджету місцевим бюджетам, характерна конкретна мета і встановлений Кабміном порядок використання (наприклад, придбання ліків, формування інфраструктури ОТГ тощо). Основні види субвенцій – освітня субвенція, субвенція на виплату допомоги малозабезпеченим сім'ям, медична субвенція, субвенція на

надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату природного газу та субвенція на будівництво автомобільних доріг. Вони сумарно поглинають понад 90% усіх виділених на субвенції коштів.

Довідково

Основні параметри Держбюджету України на 2021 рік в частині місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин наступні:

- встановлення прямих міжбюджетних відносин між державним бюджетом та бюджетами територіальних громад, місцеві ради яких набувають повноважень за результатами перших місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

- здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів місцевого самоврядування на 2021 рік відповідно до вимог статей 99 – 100 та пункту 24² розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України.

Вирівнювання здійснено щодо 1438 бюджетів територіальних громад за надходженнями податку на доходи фізичних осіб з урахуванням таких параметрів:

- чисельність наявного населення станом на 01.01.2020р.;
- кількість облікованих внутрішньо переміщених осіб станом на 01.01.2020р.;
- надходження податку на доходи фізичних осіб, що зараховується до бюджетів територіальних громад станом на 01.01.2020р.

З урахуванням зазначених параметрів, середній рівень надходжень на 1 жителя, який використано під час розрахунку, складає для бюджетів територіальних громад 3120,80 грн. Базову дотацію отримують бюджети, у яких індекс податкоспроможності < 0,9 (надходження з податку на доходи фізичних осіб на 1 жителя є меншими, ніж 2808,72 грн). Таких бюджетів місцевого самоврядування у 2021 р. налічується 1075). Реверсна дотація передбачена для бюджетів, у яких індекс податкоспроможності > 1,1,

(надходження з податку на доходи фізичних осіб на 1 жителя більше 3432,88 грн). Таких бюджетів місцевого самоврядування у 2021 р. 206 (Додаток № 5 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік»).

За рахунок нагромаджених в дохідній частині місцевих бюджетів коштів (власних доходів і переданих з держбюджету), органи місцевого самоврядування мають змогу здійснювати видатки на соціальний та економічний розвиток територіальних громад.

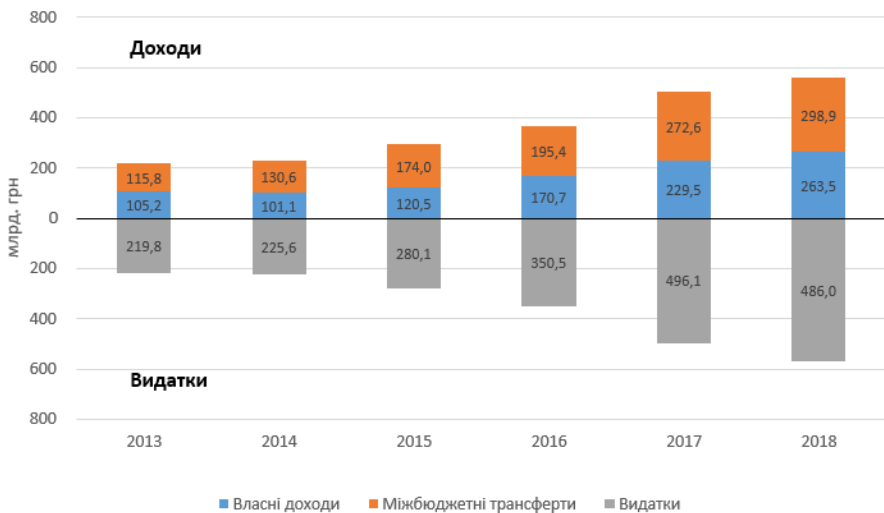

Рис. 10.1. Доходи та видатки місцевих бюджетів України

Питання

1. Охарактеризуйте зміст, мету, принципи регіональної політики держави.
2. Назвіть суб'єктів та об'єкти державної регіональної політики.
3. Проаналізуйте стратегічну мету, інструменти Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021-2027 рр.

4. Які показники відображають ефективність регіональної політики держави в Україні?
5. Порівняйте теоретичні підходи до побудови теорій регіональної економіки.
6. Що спільного і які відмінності існують у поглядах С. Деннісона і А. Леша на державну регіональну політику?
7. Наведіть аргументи на користь стимулюючого і неоліберального варіантів регіональної політики.
8. Які елементи є складовими механізму державного регулювання регіонального розвитку?
9. У чому зміст політики децентралізації в Україні?
10. Як формується доходна частина місцевих бюджетів?
11. На які цілі витрачаються кошти місцевих бюджетів?

Тести

1. Державна регіональна політика – це:

- а) система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням особливостей регіонів;
- б) заходи уряду по регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері;
- в) усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів;
- г) сукупність стратегічних і тактичних цілей розвитку регіонів.

2. Об'єктами державної регіональної політики є територія:

- а) регіонів;
- б) макрорегіонів;
- в) мікрорегіонів;
- г) всі відповіді вірні.

3. Показниками ефективності регіональної політики є індекс(и):

- а) конкурентоспроможності регіонів та регіонального людського розвитку;
- б) відносної податкоспроможності;
- в) людського розвитку;
- г) Ласпейреса і Пааше.

4. Теорії державного регулювання економічного розвитку регіонів відповідають на питання щодо:

- а) цілей, об'єктів та методів стимулювання економічного розвитку регіонів;
- б) історико-культурних особливостей регіонів;
- в) політичного устрою країни;
- г) ролі іноземного інвестування у розвитку регіонів.

5. Для першого періоду в історії регіональної економічної політики домінуючим був принцип:

- а) соціальної справедливості;
- б) економічної доцільності;
- в) першочергової необхідності;
- г) пріоритету потреб регіонів.

6. Неоліберальна регіональна політика не заснована на принципі:

- а) субсидіарності;
- б) заохочення самостійного розвитку регіону;
- в) міжрегіонального вирівнювання;
- г) ефективності.

7. Децентралізація – це процес:

- а) за допомогою якого діяльність організації, особливо стосовно планування і прийняття рішень, делегується від центру до місцевих груп;
- б) який може бути ініційований від центрального уряду («згори донизу») або від регіонів («знизу вгору»);
- в) який розповсюджується на всі функції держави у ринковій економіці;
- г) вірні відповіді а), б).

8. Органом місцевого самоврядування в Україні є...

- а) Комітет Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування;
- б) обласні державні адміністрації;
- в) місцеві рада;
- г) Міністерство розвитку громад та територій України.

9. Дотація вирівнювання — це...

- а) кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого;
- б) гарантований державою рівень фінансового забезпечення повноважень регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- в) доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань регіональними органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- г) міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

10. Доходну частину місцевих бюджетів в Україні формують:

- а) податкові та неподаткові надходження;
- б) кошти від продажу основного капіталу, цільові фонди, донорські кошти;
- в) міжбюджетні трансферти;
- г) всі відповіді вірні.

ТЕМА 11. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

11.1. Сутність і мета соціальної політики.

11.2. Основні завдання та показники ефективності соціальної політики. Боротьба з бідністю.

11.3. Регулювання доходів та обсягу споживання благ.

11.4. Регулювання ринку праці та зайнятості населення.

11.1. Сутність і мета соціальної політики

Соціальна політика – складова загальної політики держави, втілена у соціальних програмах та інших заходах, спрямованих на задоволення потреб та інтересів людей і суспільства.

Основні соціальні проблеми на глобальному рівні пов'язуються з нерівномірністю соціально-економічного розвитку країн, бідністю, високим рівнем безробіття, складнощами економічного розвитку, зростанням нерівності між країнами і всередині країн тощо. Соціальна політика має бути адекватною стану економіки, але ігнорування соціальних проблем може призвести до значних економічних втрат.

Метою соціальної політики держави є забезпечення стабільної, без заворушень і потрясінь, життєдіяльності суспільства, досягнення соціальної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня добробуту людей.

У формуванні та реалізації соціальної політики важливим є розуміння категорії соціальна справедливість. Платон у праці «Держава» визначає справедливість як вищу добродієність у державі, що побудована на принципах блага. У розумінні Платона справедливе суспільство – це те, в якому кожна людина може реалізувати природні здібності. Але при цьому Платон вважав, що справедливість залежить від соціального статусу [47].

З розвитком промислового виробництва та виробничих відносин поняття справедливості розповсюджується і на сферу економіки: справедливість може означати рівність або відповідність винагороди здійсненим витратам.

Теорія класичного лібералізму, у якій центральне місце посідають інтереси особистості, стверджує, що кожна людина

здатна сама ефективно реалізувати свої таланти, а суспільство має не заважати людям вільно реалізовувати свої приватні інтереси.

Теорія егалітаризму стверджує, що всі члени суспільства повинні мати не лише рівні можливості, а й рівні результати, що сприяє соціальній злагоді у суспільстві. Згідно з теорією егалітаризму, справедливим є лише рівний розподіл користі між членами суспільства.

Теоретичні погляди на розуміння справедливості започаткували *соціальний* та *ринковий підходи* до реалізації соціальної політики. *Соціальний підхід* виходить із того, що суспільство має гарантувати кожному громадянину доходи, не нижчі межі малозабезпеченості; *ринковий підхід* виходить з того, що суспільство бере на себе зобов'язання тільки створити умови кожній людині для виявлення економічної активності та одержання доходу.

На практиці у розвинутих країнах комбінуються обидва підходи, що забезпечує результативність соціальної політики та достойний рівень життя населення.

Довідково

Соціальна політика в її сучасному розумінні починає формуватися з переходом європейських держав на індустріальну стадію розвитку, з появою правової держави, демократичного устрою, громадянського суспільства, сучасної системи права.

На європейському рівні новий етап соціальної політики почався в лютому 1992 р. із підписанням Договору про Європейський Союз у Маастріхті, коли соціальну політику вперше було включено до переліку основних напрямів діяльності на рівні Європейського Союзу. Одинадцять держав-членів (крім Великобританії) підписали Протокол та Угоду щодо соціальної політики (The Agreement of Social Policy) як додаток до Договору. Процес утвердження соціальної політики як окремого напрямку діяльності Європейського Союзу був закріплений в Амстердамі в жовтні 1997 р. підписанням ревізованого варіанта Договору про Європейський Союз, до якого увійшов XI розділ «Соціальна політика, освіта, професійна підготовка, молодь». У статті 136

Договору, що стосується соціальної політики, з урахуванням основних соціальних прав, визначених Європейською соціальною Хартією (прийнята Радою Європи у 1961 р.) та Хартією Співтовариства про основні соціальні права працівників (прийнята ЄС у 1989 р.), встановлено цілі європейської соціальної політики, які стосуються сфер сприяння зайнятості, поліпшення умов життя та праці, належний соціальний захист, діалог між управліннями та працівниками, розвиток людських ресурсів для забезпечення довготривалого рівня зайнятості та боротьба зі звільненнями. Відповідно до ст. 138 договору перед запровадженням будь-яких заходів у сфері соціальної політики Європейська Комісія повинна консультиватися з соціальними партнерами щодо можливого напрямку дій ЄС та змісту передбачуваної пропозиції. Співпраця у галузі європейської соціальної політики здійснюється за методом «відкритої координації», який має такі складові: визначення завдань та рекомендації на рівні ЄС; встановлення кількісних та якісних показників і стандартів для моніторингу; розвиток національних планів дій; стимулювання процесу взаємного навчання через формальне та неформальне оцінювання. Значну роль у розробленні спільних підходів в цій сфері займає Європейський соціально-економічний комітет (European Economic and Social Committee) – дорадчий орган Європейського Союзу, створений 1958 р. згідно з Договором про заснування ЄС. Членами Комітету є роботодавці, профспілкові діячі та представники різних груп інтересів (професійних об'єднань, фермерів, захисників довкілля, споживачів тощо). Соціальна політика є невід'ємною частиною Європейських цінностей (European Values), визначених Комісією ЄС у 2005 р. Цінності характеризують європейську модель соціально-економічного розвитку і базуються на принципах вагомості ролі держави у наданні соціальних послуг, соціального діалогу та партнерства, стабільного економічного розвитку, солідарності, боротьби з будь-якими формами дискримінації, адекватних заходах безпеки праці, універсальному доступі до освіти та охорони здоров'я, забезпеченню якісних умов життя

та праці, залученості громадянського суспільства. Цінності становлять сутність європейського вибору щодо соціально-орієнтованої ринкової економіки. Головним інструментом визначення пріоритетів ЄС у сфері зайнятості є Європейська стратегія зайнятості (*European Employment Strategy*). Формування відповідних завдань пов'язане із Лісабонською стратегією у 2000 р. Зростання зайнятості було проголошено одним з ключових завдань ЄС, настільки ж важливим, як і макроекономічні цілі зростання й стабільності. Були взяті зобов'язання щодо розробки узгодженої стратегії зайнятості та формування кваліфікованої, підготовленої, динамічної робочої сили, і такого ринку праці, що може швидко пристосовуватись до нових економічних умов. Таким чином, незважаючи на уповільнення темпів розвитку «соціального виміру» ЄС, ця сфера залишається однією з пріоритетних. Держави ЄС все більше зазнають впливу принципів соціального захисту, прийнятих Європейською комісією. Тенденції розвитку соціальної політики пов'язуються зі збільшенням акценту на особистій відповідальності громадян за свій добробут шляхом власних зусиль. У зв'язку з цим принциповим моментом є те, що соціальна політика має складатися із двох частин – активної та пасивної. Активна складова полягає у боротьбі з безробіттям, забезпеченням зайнятості, тобто у створенні умов для того, щоб людина перш за все сама мала можливість заробити собі на життя. Через цю активну складову реалізуються принципи самозабезпечення та самозахисту громадян. Передбачається: якщо забезпечення мінімального рівня добробуту може бути досягнене самими громадянами через свою працю, то держава може меншою мірою використовувати механізм перерозподілу поза межами ринку праці. До того ж, підтримка солідарної та універсальної системи соціального захисту коштує дорого. Між тим як завдяки активній соціальній політиці збільшуються надходження в державну скарбницю і таким чином вирішуються певні соціальні проблеми. Пасивна складова соціальної політики – підтримка тієї категорії населення, яка неспроможна

підтримувати себе з поважних причин (через хворобу, втрату роботи, вік та ін.). Пасивна соціальна політика здійснюється шляхом виплати пенсій, соціальних допомог тощо; фінансування гарантованої безоплатної медичної допомоги; забезпечення права соціально незахищених осіб на соціальне житло; забезпечення безоплатної освіти в державних і комунальних закладах освіти [17].

Правову основу соціальної політики в Україні формують: Конституція України, Кодекс Законів про працю, Закони України, Постанови КМ та ін.

Суб'єкти соціальної політики в Україні: на державному рівні функції регулювання рівня життя і соціального захисту населення виконують Міністерство соціальної політики, Міністерство фінансів, Міністерство освіти та науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство культури України та ін. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод громадян здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У складі Верховної Ради України діє комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів.

Об'єкти соціальної політики в Україні: ринок праці та зайнятість; трудові відносини; оплата праці і доходи населення; система соціального забезпечення і захисту населення; елементи соціальної інфраструктури; громадяни.

Способом реалізації соціальної політики є ***система соціального захисту і соціальних гарантій***.

Соціальний захист – система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян. Соціальний захист передбачає наявність державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій.

Згідно Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»: ***Державні соціальні стандарти*** – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами ***соціальні норми і нормативи***, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [22].

Довідково

Міжнародною організацією праці у 2012 р. було прийнято Рекомендацію зі встановлення мінімальних рівнів соціального захисту – Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202). Recommendation concerning National Floors of Social Protection. Adoption: Geneva, 101st ILC session (14 Jun 2012) - Status: Up-to-date instrument [7]. Відповідно до Рекомендації № 202 загальне охоплення населення базовим соціальним забезпеченням передбачає встановлення мінімальних рівнів соціальних гарантії за такими напрямками: загальне охоплення медичними послугами (зниження ризику бідності у зв'язку з хворобою), встановлення гарантованих доходів на дітей (зниження ризику бідності у період догляду за дітьми, а також у зв'язку з витратами на дітей), надання гарантованих доходів особам працездатного віку, які опинилися у складних життєвих обставинах (у випадку безробіття, при тимчасовій непрацездатності або інвалідності), забезпечення гарантованими доходами осіб літнього віку, які втратили працездатність. За останніми трьома напрямками встановлення мінімальних рівнів соціальних гарантії повинне відбуватися з врахуванням прожиткового мінімуму.

В Україні чинним є Закон України «Про прожитковий мінімум» (1999), згідно якого:

прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору

непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність [28].

Набори продуктів харчування і набори непродовольчих товарів та послуг затверджені Постанова Кабінету міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [52] та Наказом МОЗ 03.09.2017 № 1073 «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» [43].

Держава повністю не покриває величину прожиткового мінімуму громадян. Відсоткова частка гарантованого забезпечення встановлюється щорічно при прийнятті бюджету. У ст. 9 Закону «Про Державний бюджет України на 2021 р.» зазначено, що рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить: для працездатних осіб – 35%, для дітей: – 130%; для осіб, які втратили працездатність, та осіб з інвалідністю – 100%.

11.2. Основні завдання та показники ефективності соціальної політики. Боротьба з бідністю

Основними завданнями соціальної політики України є:

- гарантування конституційних прав громадян на працю, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, культуру, житло;
- досягнення гідного рівня матеріального добробуту й умов життя людей;
- зниження рівня майнового розшарування населення, подолання бідності;
- забезпечення повної продуктивної зайнятості населення, підвищення якості і конкурентоспроможності робочої сили;
- орієнтація державної політики на сім'ю, забезпечення прав і соціальних гарантій сім'ям;
- забезпечення підтримки соціально найуразливіших верств населення;
- формування громадянського суспільства, забезпечення у ньому політичної стабільності та взаєморозуміння;
- розвиток духовності, культури, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу;
- збереження і зміцнення демографічного та трудового ресурсного потенціалу країни;
- розвиток соціальної інфраструктури;
- зміцнення фізичного здоров'я нації.

Пріоритетність виконання цих завдань може змінюватися, так згідно Стратегічного плану діяльності Міністерства соціальної політики України на 2021 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2022 – 2023 рр.), визначені такі завдання:

- гідне пенсійне забезпечення;
- забезпечення ефективної соціальної підтримки громадян;
- надання якісних соціальних послуг;
- формування, збереження та зміцнення сімейних цінностей та посилення захисту прав дітей;
- підтримка осіб з інвалідністю;

– захист прав і свобод людини.

Методи соціальної політики:

1. нормативно-правове регулювання (законодавче забезпечення реалізації соціальної політики, нормативи і гарантії, що визначають мінімальні стандарти споживання, життя, умов праці);

2. прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці, рівня життя;

3. державні соціальні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (подолання бідності, екологічні, житлові, медичні, освітні та інші);

4. прямі державні витрати з бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери (освіти, науки, медичного обслуговування, охорону навколишнього середовища тощо);

5. оподаткування індивідуальних доходів та майна громадян;

6. система соціальних трансфертів;

7. створення мережі центрів служб зайнятості;

8. індексація доходів;

9. обов'язкове державне соціальне страхування у різних формах;

10. пенсійне забезпечення.

Показниками результативності соціальної політики є рівень і якість життя населення.

Рівень життя населення – це міра задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, забезпечувана сукупністю матеріальних і соціальних умов життя.

Для визначення рівня життя в різних країнах використовують поняття *індекс людського розвитку (ІЛР)*. Показник запропонований ООН у 1990 р. як інтегрована оцінка рівня цивілізованості країни.

Індекс людського розвитку має такі складові:

– тривалість життя населення (тривалість життя – 25-85 років);

- рівень освіти 0–100 % (кількість років, які провів в режимі навчання після 15 років «середній громадянин»);
- обсяг ВВП на душу населення.

Довідково

Починаючи з 1990 р. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) в якості незалежного, аналітично і емпірично обґрунтованого обговорення найважливіших питань, тенденцій і політичних заходів в області розвитку публікує Доповіді про людський розвиток.

У Ювілейній тридцятій Доповіді про людський розвиток 2020 представлена поправка ІЛР з урахуванням планетарного навантаження. ІЛР, скоригований з урахуванням планетарного навантаження (ІЧРП), зберігає простоту і наочність вихідного ІЛР і в той же час приймає до уваги характер деяких найскладніших динамічних процесів, що відбуваються на системному рівні, про які йде мова в доповіді. З огляду на ключові планетарні навантаження, він вводить ІЛР в нову геологічну епоху. «Країни мають у своєму розпорядженні потенціал для того, щоб розширити людський розвиток, і в той же час знизити планетарне навантаження».

Значення ІЛР України на 2019 рік становить 0,779, що робить її належною до країн високого рівня людського розвитку (74 місце серед 189 країн і територій). Вона ділить цю позицію з Гренадою, Мексикою, а також із Сент-Кіттсом і Невісом. У період з 1990 по 2019 рік значення ІЛР України зросло з 0,725 до 0,779, збільшившись на 7,4% [57].

Економічна комісія ООН, оцінюючи життєвий рівень населення Європи, використовує такий показник, як *кількість товарів та послуг, які населення змогло отримати*. Еталонна величина складає 100 %.

Поняття *якість життя* конкретизує категорію «рівень життя (ІЛР)». В ООН було запропоновано комбінований показник – *індекс якості життя*, який характеризує:

- рівень освіти;

- рівень медичного обслуговування;
- тривалість життя;
- ступінь зайнятості населення;
- його платоспроможність;
- доступ до політичного життя тощо.

Конкретними показниками є: кількість автомобілів, телефонів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок тощо на 1 людину (на 1 тис населення), якість медичного обслуговування, рівень шуму (децибел), швидкість руху в години пік та ін.

У міжнародній практиці існують також інші показники.

До списку кращих міст світу за індексом якості життя за рейтингом дослідного сервісу Numbeo у 2020 р. входять українські міста: Львів (175 місце з 227), Київ (192), Одеса (195), Харків (196), Дніпро (202 місце). Рейтинг індексу якості життя сформовано з урахуванням восьми показників: індексу купівельної спроможності, вартості нерухомості щодо доходів населення, індексу безпеки, охорони здоров'я, вартості життя, індексу часу руху транспорту, забруднення і клімату.

Складовою соціальної політики є боротьба з бідністю. На думку фахівців Світового банку, бідність означає не тільки низький рівень доходів і споживання, але й низький рівень освіти, медичного забезпечення, недостатнє харчування. Причини, що викликали масову бідність – у ту або іншу епоху, різні. У минулому головними причинами були неврожаї, епідемії, повені, пожежі, а також війни, у сучасних умовах – це переважно економічні фактори. Бідні є як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Майже половина населення планети живуть менш чим на 2 дол. США на день за ПКС. З них 1,2 млрд живуть у злиденності (менш на 1 дол. США на день за ПКС).

Оцінки бідності припускають існування деякого визначеного та чітко встановленого рівня життя – межі бідності, досягнення якої необхідно, щоб людина не вважалася бідною. Уявлення про межу бідності неоднакові. Існують поняття *абсолютна й відносна* бідність.

Визначення абсолютної бідності передбачає можливість оцінити мінімальний рівень життя на основі фізіологічних потреб людини у їжі, воді, одязі, житлі. Абсолютна бідність виникає тоді, коли люди опускаються нижче цього рівня. Для визначення абсолютної межі бідності складається кошик товарів і визначається його вартість.

Відносна бідність визначається загально визнаним рівнем життя в конкретному суспільстві в конкретний період часу, а не тільки мінімальними фізіологічними потребами.

У країнах, що розвиваються, переважають абсолютні оцінки бідності, а в розвинених більше важливими вважаються підходи, засновані на відносній бідності. Хоча США використовують абсолютну межу бідності.

При визначенні відносної межі бідності використовується деяка пропорція (питома вага) від величини середнього арифметичного або медіанного рівня споживання або доходів. Наприклад, у багатьох дослідженнях межа бідності встановлювалася на рівні 75% від медіани. Результати порівняльного аналізу бідності в різних країнах свідчать, що межа бідності має тенденцію до підвищення в міру зростання загального життєвого рівня населення, але для самих бідних країн темпи цього підвищення повільні.

Довідково

Законодавчо в Україні бідність визначено як неможливість підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період;

Для оцінки бідності застосовуються такі критерії:

1) монетарні критерії бідності:

сукупні еквівалентні витрати особи нижче 75 % медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат (відносний критерій за витратами);

сукупні еквівалентні витрати особи нижче фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу (абсолютний критерій);

загальні еквівалентні доходи особи нижче фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу);

загальні еквівалентні доходи особи нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму в розрахунку на місяць у середньому на одну особу (абсолютний критерій).

2) інші монетарні критерії бідності:

еквівалентні витрати особи нижче межі бідності, визначеної ООН для країн Центральної та Східної Європи як гривневий еквівалент 5,05 дол. США відповідно до паритету купівельної спроможності;

середньодушові еквівалентні доходи особи нижче 60% медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів за шкалою еквівалентності ЄС;

3) немонетарний критерій бідності:

наявність у домогосподарства через нестачу коштів чотирьох з дев'яти ознак депривації (За методологією Європейського Союзу):

наявність у домогосподарства заборгованості з виплати іпотечного кредиту або орендних платежів, рахунків за комунальні платежі, платежів за придбання товарів та послуг на виплату або інших платежів за кредитами;

нездатність домогосподарства сплатити тижневу щорічну відпустку далеко від дому;

нездатність сплачувати за підтримання належної температури в житлі;

нездатність сплачувати за споживання страв з м'ясом, курятиною, рибою через день;

нездатність сплачувати неочікувані фінансові витрати за рахунок власних ресурсів;

нездатність дозволити собі мати телефон (у тому числі мобільний);

нездатність дозволити собі мати кольоровий телевізор;

нездатність дозволити собі мати пральну машину;

нездатність дозволити собі мати автомобіль.

Наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, НАН України «Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності» від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232 [42].

Розв'язання проблем подолання бідності та зменшення нерівності, підвищення рівня життя та забезпечення належного доступу до базових послуг для всіх верств населення є одних з пріоритетних завдань світової спільноти для реалізації Цілей сталого розвитку (2015-2030 рр.), схвалених на саміті ООН у вересні 2015 р. Для сучасної України бідність є не лише негативним соціальним явищем, що визначає спосіб життя значної частини населення, але і фактором поляризації суспільства та посилення соціальної напруженості. Результати щорічних національних моніторингових опитувань, що проводить Інститут соціології НАНУ, свідчать, що серед молодих людей у віці 18-29 років бідним себе вважають понад 30 % опитаних, людей віком 30-55 років – понад 40 % та осіб старше 56 років – понад 60 %

На відміну від розвинених країн, в Україні поширена бідність серед працюючого у режимі повної зайнятості населення, у тому числі з вищою освітою та високою кваліфікацією. Ця ситуація пояснюється низькою ціною робочої сили та заборгованістю з виплат заробітної плати. Утримання низької вартості робочої сили як конкурентної переваги перешкоджає формуванню середнього класу й стимулює трудову міграцію. За експертними оцінками, чисельність трудових мігрантів зростає з 2,1 млн осіб у 2005–2008 рр. до 2,7 млн осіб у 2015–2017 рр. Основний напрямок міграції українців – країни ЄС, в першу чергу Польща.

Заробітна плата більшості працюючих не виконує стимулюючої, мотиваційної та відтворювальної функцій. Продуктивність праці в Україні майже вдвічі відстає від середньосвітового рівня. За обсягами ВВП на одну особу (за паритетом купівельної спроможності) Україна у 3,5 рази поступається середньому рівню в ЄС, у 2,6 рази – Польщі, у 2,2 рази – РФ.

11.3. Регулювання доходів та обсягу споживання благ

Розрізняють номінальні та реальні доходи. **Номінальні доходи** – фактично отримані гроші. Одним з індикаторів економічного розвитку країни і найважливішим показником добробуту населення є реальні доходи населення.

Реальні доходи – кількість товарів і послуг, які можна придбати за одержані номінальні доходи. На реальні доходи населення впливають динаміка номінальних доходів і динаміка рівня цін. На основі даних про реальні доходи населення прогнозується загальний обсяг, структура і динаміка споживання населенням благ, склад і джерела доходів населення, розмір і рівень диференціації доходів окремих соціальних груп.

Основним джерелом доходів населення є оплата праці – винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. В Україні питома вага заробітної плати у доходах населення коливається у межах 41 - 46 %.

Таблиця 11.1

Структура доходів населення України

Доходи	Роки							
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Доходи всього (млн грн)	1457864	1548733	1516768	1772016	2051331	2652082	3248730	3744060
у тому числі:								
заробітна плата	609394	630734	615022	709590	898326	1209097	1529367	1758588
прибуток та змішаний дохід	224920	243668	254307	323506	378213	477854	572065	678217
дохід від власності	80769	87952	85114	80035	75452	78673	91164	117003
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	542781	586379	562325	658885	699340	886458	1056134	1190252

у тому числі:								
- соціальні допомоги	301621	323123	311360	342562	337773	391776	465776	558537
- інші одержані поточні трансферти	48333	58416	55084	79676	91007	112337	144165	193000

Джерело: Державна служба статистики України. Доходи та витрати населення України.

До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці в Україні відносяться авіаційний транспорт, фінансова діяльність, добування паливно-енергетичних корисних копалин, виробництво коксу, продуктів нафтопереробки, де заробітна плата працівників перевищує середній показник по економіці в 1,8 - 2 рази. Найнижчий рівень заробітної плати (60% від середнього по економіці) спостерігається у сільському господарстві, тимчасовому розміщенні й організації харчування.

Середня офіційна заробітна плата 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищує середні заробітки 50% найменш оплачуваних у 43,3 рази (в Європі – в 11,7 рази, США – у 24 рази); міжгалузева розбіжність становить 7,1 рази.

В Україні економічні, правові та організаційні засади оплати праці визначено Законом України «Про оплату праці» № 108/95-ВР від 24.03.1995 р. [33]. В Україні законодавчо встановлюється мінімальна заробітна плата та мінімальні ставки компенсаційних доплат (за роботу в несприятливих, шкідливих і небезпечних умовах) залежно від стану економічного розвитку країни, досягнутого рівня продуктивності праці, середньої заробітної плати.

Встановлюються норми оплати праці, визначено гарантії оплати щорічних відпусток, єдині тарифні умови оплати праці робітників і службовців за загальними професіями та посадами, порядок затвердження коефіцієнтів співвідношень мінімальної заробітної плати і мінімальних тарифних ставок.

Рис. 11.1. Зміни в середній заробітній платні в Україні в гривнях та доларах США у період 2014-2021 рр.

Джерело: [63]

Доходи домогосподарств складаються з двох частин: **первинних доходів** (отриманих внаслідок застосування власних факторів виробництва) та **вторинних доходів** (одержаних в результаті перерозподілу доходу через соціальні трансфери). Перший вид доходів – це доходи самостійного соціального захисту, другий – доходи зовнішнього соціального захисту. Основний внесок у зовнішній соціальний захист здійснює держава.

Основну частку в структурі доходів у 2020 р. склала зарплата – 45,9% (1,823 млрд грн), прибуток і змішаний дохід – ще 17,9%. Водночас значна частина припадала на соцдопомогу та інші одержані трансфери – 33,6%.

Низький рівень доходів значної частини домогосподарств України обумовлює і специфіку структури витрат: серед усіх витрат домогосподарств понад 90% становлять споживчі сукупні витрати, з яких на продовольчі товари припадає понад 50%.

До системи державного регулювання рівня життя входять:

1. індексація грошових доходів населення;
2. субсидування;
3. моніторинг загального рівня цін (інфляції).

Головна мета *індексації* – збереження життєвого рівня населення або, як мінімум, захист найменш забезпечених верств. Індексції підлягають грошові доходи громадян, що не мають одноразового характеру: державні пенсії, соціальна допомога, стипендії, оплата праці, відшкодування в разі втрати працездатності.

Субсидування – вид грошової допомоги населенню для оплати споживання окремих видів товарів або послуг (житлові субсидії).

Моніторинг рівня цін належить до системи державного регулювання цін та інфляції.

В Україні здійснюється *пенсійна реформа*, яка має на меті: забезпечити мінімально допустимий рівень життя всім особам похилого віку і запровадити безпечний механізм, завдяки якому працівники зможуть заощаджувати кошти на старість. Експерти ООН прогнозують, що в 2030 році в Україні житиме менше ніж 41 мільйон, у 2050 році — близько 35 мільйонів, у 2075 році – 28,5 мільйона, у 2100 – менше ніж 25 мільйонів осіб. Якщо зараз кількість осіб віком понад 65 років становить близько 17% загальної кількості населення України, то до кінця століття цей показник згідно з прогнозом ООН зросте до 28%. Демографічне старіння зумовлює виклики у сфері публічних фінансів (зокрема, збільшення потреб у пенсійних коштах) та передусім у соціальній сфері, зокрема на ринку праці.

Пенсійна система не здатна протистояти економічним і демографічним викликам (значним обсягам тіньової зайнятості,

браку кількості місць з гідною оплатою, впливом працюючого населення за кордон, дефіцитом бюджету Пенсійного фонду, який вимушено покривається з Державного бюджету), а зростання надмірного розриву доходів працівників і пенсіонерів порушує принцип соціальної справедливості.

Децентралізація соціального захисту та соціальної допомоги з переданням відповідних функцій на рівень ОТГ стикається з проблемами фінансового забезпечення, якості управління, забезпеченості кваліфікованим персоналом.

11.4. Регулювання ринку праці та зайнятості населення

Становлення ефективного та збалансованого ринку праці в Україні гальмується збереженням неефективних робочих місць; зниженням мотивації до праці внаслідок збереження моделі «дешевої робочої сили»; професійно-кваліфікаційною невідповідністю робочої сили потребам ринку; поширенням незадекларованої зайнятості. Середня офіційна заробітна плата 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищує середні заробітки 50% найменш оплачуваних у 43,3 рази (в Європі – в 11,7 рази, США – у 24 рази); міжгалузева розбіжність становить 7,1 рази. Професійно-кваліфікаційна асиметрія, неефективність систем профорієнтації, неналежна якість професійно-технічної та вищої освіти спричиняють низький рівень конкурентоспроможності випускників на ринку праці та різкі розриви у конкурентоспроможності різних груп робочої сили. Неефективність системи обумовлює обтяжливість соціальних видатків для бюджетів усіх рівнів і водночас не дозволяє знизити рівень малозабезпеченості. Через поширеність незадекларованої зайнятості й незареєстрованих доходів значна частина ресурсів системи соціального захисту потрапляє до небідного населення.

Ринок трудових ресурсів відрізняється від товарних ринків. Структура заробітної плати, умови праці, що формуються під впливом ринкових сил, визначають рівень

добробуту працівників і їх родин. Тому держава бере участь у регулюванні ринку праці, що обумовлено нездатністю нерегульованого ринку забезпечити оптимальне розміщення трудових ресурсів.

При обґрунтуванні такого регулювання наводять такі аргументи:

- нерівність сторін ринкового трудового контракту. Нерівноправне положення працівника стосовно фірми, призводить до відчуження працівника від його праці, почуття непевності в майбутньому та зниження зацікавленості у праці, що веде до втрат добробуту, оскільки працівники не бажають витратити свій час на освоєння навичок, що відповідають конкретним потребам підприємства;

- дискримінація. Дискримінація (будь-які обмеження для вільного входу в галузь нових працівників) на ринку праці означає не тільки несправедливість, але й зниження ефективності, оскільки обмежує внесок таких працівників у виробництво;

- недостатня інформація й проблеми з особистим страхуванням від несприятливих умов ринку праці. Втрати ефективності відбуваються й тоді, коли працівники й роботодавці не мають достатню інформацію про умови праці, зокрема в питаннях безпеки. Це може призвести до того, що «економія» для окремого підприємства обернеться значними витратами для суспільства в цілому. І, нарешті, ринок не дає можливість працівникам убезпечити себе від ризику тимчасової непрацездатності або настання старості. А це може виразитися у зростанні ціни пропозиції праці (у яку буде включена «премія за ризик») і до зворотного результату: росту нестабільності й скороченню зайнятості.

Майже у всіх країнах держава встановлює норми, певні умови праці, що забороняють дискримінацію. Перелік конкретних заходів різний, але майже скрізь він складається з наступних напрямків:

- законодавче оформлення й захист прав трудящих;

- захист уразливих груп населення;
- забезпечення мінімальної оплати праці;
- гарантування прийнятних умов праці;
- забезпечення стабільного доходу й соціальне страхування

трудоючих.

У країнах з ринковою економікою функціонують державні служби зайнятості, які здійснюють консультаційну й інформаційну допомогу при пошуках роботи, здійснюють навчання, виплачують допомогу.

В Україні діє Кодекс Законів про працю 1971р., який регулює відносини роботодавців і найманих робітників: порядок укладання трудових договорів, тривалість робочого часу (40 годин на тиждень), час відпочинку, оплату праці, регламентує порядок державного соціального страхування, види забезпечення по соціальному страхуванню. Кодекс також визначає порядок нагляду й контролю за дотриманням законодавства про працю.

Довідково

Необхідність прийняття Трудового кодексу України обумовлена змінами системи суспільних відносин, що відбуваються в Україні, ці зміни безпосередньо пов'язані з працею. Основу трудового законодавства України, на сьогодні, складає Кодекс законів про працю (КЗпП), який був прийнятий 10.12 1971 р. За останні 20 років було прийнято понад 120 законів про внесення змін до КЗпП, внаслідок цього із 265 статей та преамбули, що містились у першій редакції КЗпП, суттєво змінилися 235 статей кодексу.

Характерною особливістю сучасного трудового права є те, що до нього належить значна кількість підзаконних нормативно-правових актів, які містять тисячі норм трудового права, окремі з яких є суперечливими. Отже, КЗпП складається з прийнятих за різних історичних та економічних умов правових норм, певна частина яких відповідає вимогам

сьогодення, а інша – застаріла і не може адекватно регулювати сучасні трудові відносини.

Крім того, зазнав змін комплекс суспільних відносин з участю профспілок. З'явилися нові суб'єкти трудового права в особі організацій роботодавців. Стало необхідним послідовно відобразити в національному трудовому законодавстві положення міжнародно-правових документів з питань праці, що є обов'язковими для України, а також актів Європейського Союзу в зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

За таких умов виникла необхідність у комплексному та взаємопов'язаному вирішенні проблем законодавчого регулювання трудових відносин, спроба якого здійснена в проекті Трудового кодексу, який має на меті встановлення державних гарантій трудових прав і свобод громадян, визначення основних механізмів реалізації цих конституційних прав, створення належних, безпечних і здорових умов праці, забезпечення захисту прав та інтересів працівників і роботодавців. Проект Трудового кодексу складається із дев'яти книг (385 статей), а також прикінцевих та перехідних положень. Станом на 2020 р. знаходиться на розгляді у профільному комітеті Верховної Ради України [55].

Державне регулювання ринку праці в Україні здійснюється на підставі законодавчих актів, основним з яких є Закон України «Про зайнятість населення» (2012).

Основні функції з регулювання ринку праці в Україні здійснює Міністерство соціальної політики України, яке відповідає за реформування трудового законодавства і за роботу з питань зайнятості. Зокрема, воно несе відповідальність за формування державної програми зайнятості. Для реалізації програми зайнятості створено Державну службу зайнятості. Її обов'язком є: аналіз стану ринку праці, прогнозування попиту та пропозиції робочої сили; облік громадян із питань працевлаш-

тування; надання інформації про вільні робочі місця та вакантні посади; проведення професійної орієнтації і консультації населення; організація професійної підготовки та перепідготовки звільнених працівників; забезпечення в межах своєї компетенції соціального захисту незайнятих громадян; здійснення контролю за дотриманням підприємствами (установами, організаціями) законодавства про зайнятість населення. Для фінансування заходів, передбачених державною програмою зайнятості створено Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Четверта науково-технічна революція змінює принципи взаємодії суб'єктів на ринку праці. Наприклад, ланцюжок блоків, відомий як «розподілена база даних», створює основу для довіри, яка дозволяє взаємодіяти незнайомим між собою людям. Технологічні платформи забезпечують «економіку на вимогу» (або «економіку спільного споживання»). Платформи, які можна використовувати за допомогою смартфона, об'єднують людей, активи і дані, створюючи нові способи споживання товарів і послуг. Такий бізнес має особливість: поєднуючи попит і пропозицію на недорогій основі, пропонуючи споживачам різноманітні блага (від прання до покупок, від виконання доручень до паркування автомобіля), забезпечуючи взаємодію і зворотний зв'язок між сторонами, він створює основу для довіри. Це забезпечує використання активів, що раніше не використовувалися (наприклад, вільне місце в автомобілі, незайнята кімната в квартирі, комерційні відносини між роздрібним продавцем і виробником, професійні навички з надання послуг з доставки, ремонту або виконання адміністративних завдань) та залучення їх власників у соціально-трудова відносини.

Для регулювання ринку праці постає нове завдання: розробка нових форм соціальних і трудових контрактів, які відповідають сучасному характеру робочої сили і змін характеру роботи. Нові форми соціальних і трудових контрактів мають обмежити можливу експлуатацію праці, при цьому зберегти перспективи зростання ринку праці.

Питання

1. Охарактеризуйте зміст і мету соціальної політики держави.
2. Проаналізуйте підходи до розуміння справедливості і підходи до реалізації соціальної політики. Зробіть висновки.
3. Назвіть суб'єктів, об'єкти та способи реалізації соціальної політики в Україні.
4. Які завдання ставить соціальна політика держави і за допомогою яких методів їх розв'язує? Які показники відображають ефективність соціальної політики держави?
5. Назвіть підходи до визначення бідності. Які з цих підходів використовуються в Україні?
6. Проаналізуйте причини і особливості поширення бідності в Україні.
7. Поясніть відмінності самостійного соціального захисту і зовнішнього соціального захисту.
8. Проаналізуйте складові системи державного регулювання рівня життя.
9. Які аргументи існують на користь державного регулювання ринку праці?
10. Наведіть приклади конкретних заходів держави, спрямованих на регулювання ринку праці.

Тести

1. Метою соціальної політики держави є забезпечення:

- а) стабільної, без заворушень і потрясінь, життєдіяльності суспільства, досягнення соціальної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня добробуту людей;
- б) матеріального добробуту всіх бажаючих;
- в) надання субсидій соціально незахищеним верстам населення;
- г) виключно адресної фінансової допомоги.

2. Соціальний підхід до реалізації соціальної політики виходить з того, що:

- а) суспільство має гарантувати кожному громадянину доходи, не нижчі межі малозабезпеченості;
- б) суспільство бере на себе зобов'язання тільки створити умови кожній людині для виявлення економічної активності та одержання доходу;
- в) соціальні цінності важливіше за економічні;
- г) справедливість – це ідеальна конструкція.

3. Соціальний захист – це:

- а) декларування допомоги з боку держави;
- б) система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян;
- в) система державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій;
- г) вірні відповіді б), в).

4. Показниками результативності соціальної політики є:

- а) обсяг наданих трансфертів;
- б) питома вага населення, яке отримує субсидії;
- в) підвищення прожиткового мінімуму;
- г) рівень і якість життя.

5. Складовими індексу людського розвитку (ІЛР) є:

- а) рівень заробітної плати; тривалість життя населення; прожитковий мінімум;
- б) обсяг ВВП на душу населення; рівень освіти; тривалість життя населення;
- в) обсяг ВВП на душу населення; темпи інфляції, номінальні доходи;
- г) рівень освіти; прожитковий мінімум, соціальні стандарти.

6. Встановлена державою мінімальна заробітна плата – це:

- а) рекомендована нижня межа індивідуального доходу;
- б) розмір прожиткового мінімуму;
- в) показник, на основі якого визначається динаміка заробітної плати в країні;

г) законодавчо встановлена нижня межа заробітної плати робітника за повний робочий день (або у погодинному вимірі).

7. Визначення абсолютної бідності ґрунтується на:

- а) оцінці мінімального рівня життя з урахуванням фізіологічних потреб людини у їжі, воді, одязі, житлі;
- б) визначенні середнього рівня доходів у суспільстві;
- в) класифікації країн за рівнем розвитку;
- г) порівнянні середнього і нижчого рівня доходів.

8. Обсяг реальних доходів населення залежить від таких факторів як:

- а) чисельність працездатного населення та пенсіонерів;
- б) розмір офіційної та неофіційної заробітної плати;
- в) обсяг державних трансфертів;
- г) динаміка цін на споживчі товари та обсяг номінальних доходів населення.

9. Яке із тверджень є помилковим: «Державне регулювання оплати праці здійснюється через встановлення:

- а) мінімальної заробітної плати»;
- б) мінімальних ставок компенсаційних доплат за роботу в несприятливих, шкідливих та небезпечних умовах»;
- в) пропорційної форми оподаткування доходів громадян»;
- г) розмірів посадових окладів керівникам державних підприємств».

10. Які організаційні заходи щодо регулювання зайнятості населення належать до пасивних?

- а) грошова допомога для відшкодування безробітним втрати доходів;
- б) створення нових робочих місць;
- в) професійна перепідготовка населення;
- г) надання допомоги громадянам у випадку трудової міграції.

ТЕМА 12. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

12.1. Необхідність охорони навколишнього природного середовища.

12.2. Зміст, мета, інструменти державної екологічної політики.

12.3. Державне екологічне регулювання охорони навколишнього природного середовища.

12.1. Необхідність охорони навколишнього природного середовища

До 70-80-х років ХХ ст. основна увага в економічній науці, практиці господарювання та ДРЕ приділялася двом факторам економічного зростання – праці та капіталу, серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового розвитку домінував техногенний тип економічного розвитку. Техногенний тип економічного розвитку – природомісткий (природоруйнівний) тип розвитку, який базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень. Ознаками техногенного типу розвитку є швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів (перш за все, корисних копалин), надексплуатація відновлюваних ресурсів (грунти, ліси) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення.

Завдяки усвідомленню, небезпеки подальшого розвитку техногенної економіки, у 50-60-ті рр. ХХ ст. з'явилися концепції охорони навколишнього середовища, екоотії, антропоцентризму, екоцентризму, біоцентризму, ноосфери. Таким чином, концепт сталого розвитку формувався у суспільстві поступово. Термін сталий розвиток, запроваджений Міжнародною комісією з довкілля і розвитку (World Commission on Environment and Development також відома як Комісія Брунтланд Brundtland Commission) у 1987 р. Нова парадигма розвитку суспільства «сталий розвиток» (sustainable development), була розроблена за результатами аналізу причин катастрофічної деградації

оточуючого природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини. Сталий розвиток визначається як форма взаємодії суспільства і природи, при якій забезпечується виживання людства та збереження навколишнього середовища, нинішні покоління забезпечують свої життєві потреби, не позбавляючи майбутні покоління можливості також задовольняти власні потреби.

Україна підтримала міжнародні рішення щодо сталого розвитку, такі як «Повістка дня на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992), Декларація Тисячоліття ООН (2000), Йоганнесбурзька декларація та План реалізації рішень Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002), «Майбутнє, якого ми прагнемо» (Ріо-де-Жанейро, 2012), «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (Нью-Йорк, 2015).

Екологічні проблеми можна поділити на дві групи:

Перша об'єднує проблеми, викликані природним ходом змін умов життя – клімату, ґрунтів, водного режиму та інших природних явищ.

Другу групу проблем складають наслідки, що виникають в результаті господарської діяльності людини – нераціонального використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища.

Отже, деградація навколишнього середовища – негативна екстерналія економічної діяльності, нейтралізація якої потребує державного втручання.

12.2. Зміст, мета, інструменти державної екологічної політики

Державна екологічна політика – це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Екологічну політику також можуть мати окремі підприємства чи організації.

Розрізняють два типи екологічної політики: політика пасивна та активна. Пасивна політика виходить з ідеології стримування зростання забруднення і ґрунтується на використанні переважно адміністративних інструментів: екологічних стандартів і норм, дозвільних процедур. Активна політика передбачає використання економічних регуляторів (емісійні нормативи поетапного зниження забруднення, тимчасові дозволи на викиди).

Метою державної екологічної політики в Україні є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем.

В Україні правову основу екологічного регулювання становлять Конституція України, Земельний та Водний кодекси, Кодекс про надра, Закон України «Про охорону навколишнього середовища» (1991) «Про природно-заповідний фонд» (1992), «Про охорону атмосферного повітря» (1992), «Про тваринний світ» (1993), «Про оцінку впливу на довкілля» (2017), Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» (2018), Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (2019).

Розв'язання екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах міжнародного співробітництва, що зумовлено:

- глобальним характером екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення навколишнього середовища;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони довкілля;
- необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій.

Верховною Радою України ратифіковано значну кількість міжнародних екологічних угод (Бернська конвенція, Кіотський

протокол, Паризька угода (UNFCCC) щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р. та ін.).

Україна є учасником понад 20 міжнародних конвенцій та двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища впливають з положень вже ратифікованих а також тих, що знаходяться у стадії розгляду конвенцій та угод. Виконання Україною зобов'язань, що впливають із зазначених багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства у відповідність з нормами міжнародного права, адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (наближення до відповідних директив ЄС).

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища, визначеними Законом України «Про охорону навколишнього середовища», є:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства;

є) обов'язковість оцінки впливу на довкілля;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі міждержавного співробітництва;

л) встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України.

Об'єктами правової охорони довкілля в Україні є:

– навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів;

– природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економічному процесі в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);

– ландшафти та інші природні комплекси;

– території та об'єкти природно-заповідного фонду;

– здоров'я і життя людей.

Суб'єкти екологічної політики:

Головним органом виконавчої влади України з питань раціонального використання природних ресурсів є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, яке відповідає за розроблення екологічної політики України та визначення стратегічних завдань для впровадження її через свої місцеві підрозділи.

Міністерство формує та реалізує державну політику у сфері:

– охорони навколишнього природного середовища;

– екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, радіаційної, біологічної і генетичної безпеки;

– у сфері рибного господарства та рибної промисловості;

- охорони, використання та відтворення водних біоресурсів;

- регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства;

- лісового та мисливського господарств.

Разом з тим, забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері:

- розвитку водного господарства та гідротехнічної меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;

- геологічного вивчення та раціонального використання надр;

- управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;

- здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

- здійснення державного геологічного контролю, а також у сфері збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, Паризької угоди.

Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра і який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Основні завдання Держекоінспекції:

- 1) реалізація державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

2) здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства;

3) внесення на розгляд Міністра пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Держекоінспекція здійснює свої повноваження безпосередньо і через територіальні органи.

У складі ОДА функціонують Департаменти природних ресурсів [44].

В Україні крім державних органів існують і неурядові організації, діяльність яких пов'язана із захистом навколишнього природного середовища: МАМА-86, Національний екологічний центр України, Національне представництво «Green-Peace», Українська екологічна асоціація, «Зелений світ» та ін.

Довідково

Смарагдова мережа України (Emerald network) – українська частина Смарагдової мережі Європи, розробляється з 2009 року. Мережа Емеральд (Смарагдова мережа, Emerald Network) – це мережа, що включає Території Особливого Природоохоронного Інтересу (Areas of Special Conservation Interest, ASCI). Мережа Емеральд проєктується в державах, які є сторонами Бернської конвенції (всього 26 держав), відповідає за розбудову даної мережі Міністерство довкілля та природних ресурсів України.

Червона книга України – офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних, вразливих і зникаючих видів тваринного і рослинного світу у межах України, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів і заходи щодо їх збереження. Занесені до Червоної книги України види підлягають охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної морської економічної зони. Регулюється Законом України «Про Червону книгу України».

12.3. Державне екологічне регулювання охорони навколишнього природного середовища

Згідно закону України «Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей.

Ціль 1. Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва.

Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України.

Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України.

Ціль 4. Зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення.

Для виконання стратегії розроблено і затверджено Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року [59].

Основні інструментами реалізації державної екологічної політики:

- міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін (органів влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, науковців, громадськості);

- інформування та комунікація;

- науково обґрунтовані обмеження на використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища;

- стратегічна екологічна оцінка;

- оцінка впливу на довкілля;

- екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції;

- технічне регулювання та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища;

- освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку;
- економічні та фінансові важелі (зниження ставки екологічного податку або фіксована річна сума компенсації (відшкодування податку);
- комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах-членах Європейського Союзу;
- міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

В цілому при реалізації екологічної політики залишається значна питома вага інструментів прямого впливу, що відповідає закономірностям екологічного регулювання у розвинутих країнах.

Стратегічна екологічна оцінка – визначення, опис та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виправданих альтернатив, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків. Стратегічна екологічна оцінка включає визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки, складання звіту про стратегічну екологічну оцінку, проведення громадського обговорення, врахування у документі державного планування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення, інформування про затвердження документа державного планування.

Стратегічній екологічній оцінці підлягають документи державного планування, які стосуються сільського, лісового, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту, поводження з відходами, використання водних ресурсів,

охорони довкілля, телекомунікацій, туризму, містобудування або землеустрою.

Оцінка впливу на довкілля передбачає:

1) підготовку суб'єктом господарювання звіту з оцінки впливу на довкілля (вплив на довкілля - будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів);

2) проведення громадського обговорення;

3) аналіз державним органом інформації, наданої у звіті з оцінки впливу на довкілля та отриманої від громадськості під час громадського обговорення;

4) надання уповноваженим органом мотивованого висновку з оцінки впливу на довкілля;

5) врахування висновку з оцінки впливу на довкілля у рішенні про провадження планованої діяльності.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 22) передбачено створення державної системи моніторингу довкілля та проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. Виконання цих функцій покладено на Міндовкілля та інші центральні органи виконавчої влади, які є суб'єктами державної системи моніторингу довкілля, а також підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану довкілля. У межах екологічного моніторингу здійснюються: нагляд за якістю повітря, води, ґрунту; радіаційний моніторинг; нагляд за біологічними ресурсами.

До технічних інструментів екологічної політики належать стандартизація й нормування. Державні стандарти у сфері охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання. Вони містять: поняття й терміни, режим використання та охорони природних ресурсів; методи

контролю за станом навколишнього природного середовища; вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей; інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів.

Система екологічних нормативів включає:

- нормативи екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому середовищі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування);

- гранично допустимі норми викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднювальних хімічних речовин, рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть установлюватися жорсткіші нормативи гранично допустимих концентрацій забруднювальних речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Екологічні нормативи розробляються й запроваджуються в дію Міністерством охорони довкілля, Міністерством охорони здоров'я України, іншими уповноваженими державними органами.

Найважливішим засобом розв'язання екологічних проблем є програмно-цільове планування, розроблення та реалізація екологічних програм.

До засобів обліку природних ресурсів належать кадастри природних ресурсів – документи, які містять відомості про стан природних ресурсів. В Україні оприлюднений Кадастр земельних ресурсів, який містить документи про правовий режим земель, розподіл їх між власниками та землекористувачами за категоріями земель, відомості про якісну характеристику й цінність земель. Державний земельний

кадастр ведеться за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів.

Державному обліку підлягають об'єкти, що шкідливо впливають або можуть впливати на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види та розміри шкідливих фізичних впливів на нього.

Фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок державного бюджету, місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

Основним джерелом надходжень до бюджетів є плата за використання природних ресурсів. Плата за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів і лімітів використання ресурсів. Плата за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі лімітів викидів і скидів забруднених речовин у навколишнє природне середовище, захоронення (складування) відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та інших виробництв. Платежі підприємств (установ, організацій), а також громадян за викиди і скиди забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище, захоронення відходів та за інші види шкідливого впливу в межах лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств чи окремих громадян.

Платежі за погіршення характеристик природних ресурсів (зниження родючості ґрунту, продуктивності лісів, продуктивності водойм) у результаті володіння і користування ними встановлюються також на основі відповідних нормативів.

Платежі за використання природних ресурсів надходять до державного та місцевих бюджетів і спрямовуються на виконання робіт з відтворення цих ресурсів, підтримання їх у належному стані. Платежі за забруднення навколишнього природного середовища надходять до місцевих, обласних і

державного фонду охорони навколишнього природного середовища є складовою частиною Державного бюджету України.

Кошти місцевих і державного позабюджетного фондів охорони навколишнього природного середовища мають використовуватися тільки для цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також заходів, спрямованих на зменшення негативного впливу навколишнього природного середовища на здоров'я людини.

Довідково

Першопричинами екологічних проблем України є: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у нормативно-правових актах;

переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля;

неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища;

низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг сталого розвитку, недосконалість системи екологічної освіти;

низький рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян;

незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення відповідальності за його порушення, запобіганню катастроф техногенного та екологічного характеру.

Забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем. Основними причинами, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря в населених пунктах, спричиняють концентрацію парникових газів в атмосфері, є недотримання суб'єктами господарювання норм природоохоронного законодавства та низькі темпи впровадження новітніх технологій.

Світовою спільнотою визнано, що зміна клімату є однією з основних проблем світового розвитку. У грудні 2015 року в місті Парижі була прийнята нова глобальна кліматична Паризька угода до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Паризької угоди». Україна як сторона угоди зобов'язана зробити свій національно-визначений внесок для досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку: скоротити обсяги викидів парникових газів. Основними джерелами викидів парникових газів в Україні є промисловість, енергетика і транспорт.

Україна є однією з найменш водозабезпечених країн Європи. Внаслідок токсичного, мікробіологічного та біогенного забруднення відбувається погіршення екологічного стану річкових басейнів, а також прибережних вод та територіальних вод Чорного і Азовського морів. Основними джерелами забруднення вод є скиди з промислових об'єктів, неналежний стан інфраструктури водовідведення та очисних споруд, недотримання норм водоохоронних зон, злив та дренажу токсичних речовин із земель сільськогосподарського призначення. Останнім часом зростає забруднення медичними відходами та мікропластиком, яке на сьогодні не контролюється.

Забруднення вод призводить до зниження загальної резистентності організму і, до підвищення рівня загальної захворюваності, зокрема на інфекційні та онкологічні захворювання. Діюча нині система моніторингу вод є неефективною та застарілою, не відповідає сучасним європейським стандартам.

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Водною та вітровою ерозією уражені близько 57% території України, понад 12% території зазнають підтоплення. За різними критеріями забрудненими є 20% земель України. Більш як 150 тисяч гектарів земель порушені внаслідок

гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тисяч.

Лісистість становить 15,9% території України. Оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показчик 20%, для досягнення якого необхідно створити більше двох мільйонів гектарів нових лісів.

У сфері надрокористування в Україні існують системні проблеми, що становлять реальну загрозу економічній безпеці держави. На території України, яка становить 0,4% суходолу планети, виявлено до 5% усіх мінерально-сировинних ресурсів земної кулі. В Україні виявлено понад 20 тисяч родовищ і рудопроявів з 95 видів корисних копалин, з яких близько 8 тисяч родовищ мають промислове значення. Загальна кількість розроблених родовищ становить близько 3 тисяч. Неефективне державне управління, відсутність інвестицій, використання підприємствами обладнання, зношеність якого становить до 70%, відтік кваліфікованих спеціалістів призвели до зниження якості виконання робіт у галузі.

На території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Основними причинами виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні є: застарілість основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великий обсяг транспортування, зберігання і використання небезпечних речовин, аварійний стан значної частини мереж комунального господарства, недостатня інвестиційна підтримка процесу запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Ще однією з причин виникнення надзвичайних ситуацій є зміна клімату. Наслідки зміни клімату (потепління, зростання кількості та інтенсивності екстремальних погодних явищ) одночасно з високим рівнем вразливості окремих верств населення призводять до соціальних та економічних втрат.

Зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення потребує особливої форми управління, оскільки це землі, на яких виникло стійке забруднення природного середовища радіоактивними речовинами і які виведені з господарського обігу та відмежовуються від суміжної території.

Військовими діями, руйнацією інфраструктури та діяльністю екологічно небезпечних підприємств на тимчасово окупованій території України порушено екологічну рівновагу, що призвело до небезпечних змін стану довкілля, спричинило шкоду здоров'ю та порушило безпеку життєдіяльності населення на території близько 30 тисяч квадратних кілометрів.

Значні обсяги накопичених в Україні відходів та відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання їх утворенню, перероблення, утилізацію, знешкодження та екологічно безпечне видалення, поглиблюють екологічну кризу і стають гальмівним фактором розвитку національної економіки. У структурі загальних обсягів відходів, що утворилися в державі, відходи I-III класів небезпеки становлять менше як 2% загальної кількості. В Україні частка гірничопромислових відходів (розкритих порід та продуктів збагачення корисних копалин) є високою – понад 75 % усіх утворених відходів, з яких на відходи комунальної сфери припадає менше як 2%. Фактичні обсяги накопичених відходів перевищують ті, що відображені у статистичній звітності, оскільки непрацюючі підприємства, які раніше накопичили значні обсяги відходів, не враховуються під час проведення державних статистичних спостережень. Основною причиною такого стану є недосконала законодавча база, відсутність ефективної системи обліку та звітності, системи моніторингу у сфері управління відходами.

Займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє 35% її біологічного різноманіття. Біосфера України нараховує більше 70 тисяч видів флори і фауни. До складу природно-заповідного

фонду України входять 8246 територій та об'єктів площею 3,98 мільйона гектарів (6,6 % загальної площі країни) та 402,5 тисячі гектарів у межах акваторії Чорного моря. Частка земель природно-заповідного фонду в Україні залишається значно меншою, ніж у більшості держав – членів ЄС, де частка таких земель становить у середньому 21% площі держав-членів ЄС.

Необхідно збільшити площі земель екомережі, що є стратегічним завданням для досягнення екологічної збалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має відбуватися в результаті розширення існуючих та створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Основну загрозу біологічному різноманіттю становлять діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни. Спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів, яке відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів з подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Завдання з охорони біорізноманіття не вирішується під час приватизації земель, підготовки і виконання програм галузевого, регіонального і місцевого розвитку.

Питання

1. Порівняйте техногенний та сталий типи економічного розвитку. Чому міжнародна спільнота наголошує на важливості переходу до сталого типу економічного розвитку?
2. У чому полягає мета екологічної політики в Україні?
3. Які принципи покладені в основу екологічної політики держави?
4. Які суб'єкти відповідають за реалізацію екологічної політики в Україні?
5. Наведіть аргументи за та проти ефективності діяльності неурядових екологічних організацій в Україні.

6. Чому на ваш погляд важливим є Формування в суспільстві екологічних цінностей?

7. Проаналізуйте інструменти екологічної політики та зробіть висновки.

8. Які показники включає система екологічних нормативів?

Тести

1. Ознаками техногенного типу економічного розвитку є:

- а) швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів (перш за все, корисних копалин);
- б) надексплуатація відновлюваних ресурсів (грунти, ліси) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення;
- в) задовольняються потреби нинішнього покоління і не зменшуються можливості майбутніх поколінь;
- г) вірні відповіді а), б).

2. Сталий розвиток визначається як:

- а) форма взаємодії суспільства і природи, при якій забезпечується виживання людства та збереження навколишнього середовища;
- б) нинішні покоління забезпечують свої життєві потреби, не позбавляючи майбутні покоління можливості також задовольняти власні потреби;
- в) поєднання економічної, екологічної, соціальної складових розвитку;
- г) вірні відповіді а), б), в).

3. Екологічні проблеми – це результат:

- а) природного ходу змін умов життя – клімату, ґрунтів, водного режиму та інших природних явищ;
- б) господарської діяльності людини – нераціонального використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища;
- в) привертання уваги до навколишнього середовища;
- г) вірні відповіді а), б).

4. Метою державної екологічної політики в Україні є:

- а) прискорення темпів економічного зростання;
- б) забезпечення ресурсами промисловість;
- в) збільшення площі орних земель;
- г) досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України.

5. Розв'язання екологічних проблем в Україні за умов міжнародного співробітництва, зумовлено:

- а) глобальним характером екологічних проблем та транскордонним характером забруднення навколишнього середовища;
- б) міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони довкілля;
- в) необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій;
- г) вірні відповіді а), б), в).

6. Оцінка впливу на довкілля передбачас:

- а) підготовку суб'єктом господарювання звіту з оцінки впливу на довкілля та проведення громадського обговорення;
- б) аналіз державним органом інформації, наданої у звіті з оцінки впливу на довкілля та отриманої від громадськості під час громадського обговорення;
- в) надання уповноваженим органом мотивованого висновку з оцінки впливу на довкілля та врахування висновку з оцінки впливу на довкілля у рішенні про провадження планованої діяльності;
- г) вірні відповіді а), б), в).

7. Державні стандарти у сфері охорони навколишнього природного середовища:

- а) в сучасних умовах є недоцільними;
- б) є обов'язковими для виконання;
- в) поняття й терміни, режим використання та охорони природних ресурсів; методи контролю за станом навколишнього природного середовища; вимоги щодо запобігання шкідливому

впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей;

г) вірні відповіді а), б).

8. Фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок:

а) державного бюджету, місцевих бюджетів;

б) державного бюджету, місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів;

в) коштів підприємств, установ та організацій;

г) коштів міжнародних організацій та фондів.

9. Платежі за використання природних ресурсів спрямовуються на:

а) виконання планових робіт по збереженню екології;

б) виконання робіт з відтворення природних ресурсів, підтримання їх у належному стані;

в) виконання робіт по досягненню цілей сталого розвитку;

г) виконання робіт по ліквідації наслідків техногенних катастроф.

10. До технічних інструментів екологічної політики належать:

а) аналіз та контроль;

б) стандартизація та нормування;

в) сертифікація та стандартизація;

г) аудит та контроль.

Література

1. A Sustainable Europe by 2030. European Commission (europa.eu). URL: https://ec.europa.eu/commission/publications/reflection-paper-towards-sustainable-europe-2030_en
2. Brander J. A., Spencer B. J. Tariff protection and imperfect competition // Monopolistic Competition in International Trade / ed. by H. Kierzkowski. Oxford, 1984. P. 194–206
3. Doing Business 2020. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>.
4. **Mathews. Saving America.**
5. Pharr and Putnam. Disaffected Democracies: What’s Troubling the Trilateral Countries. Обсуждение этого вопроса применительно к США см. в книге Mann and Ornstein. It’s Even Worse Than It Looks: How the American Constitutional System Collided with the New Politics of Extremism.
6. Pippa Norris. Critical Citizens: Global Support for Democratic Government. URL: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/0198295685.001.0001/acprof-9780198295686>.
7. R202 - Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202). International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R202
8. Азаренкова Г., Шкодiна І., Гойман М. Вплив політики кількісного помякшення на фінансовий ринок. Вісник НБУ. Грудень 2013. С. 4-8. URL: <http://kbi.karazin.ua/wp-content/uploads/2015/10/13.Vpliv-politiki.pdf>
9. Базаров В. А. Принципы построения перспективного плана. О перспективах хозяйственного и культурного развития. К вопросу о хозяйственном плане. // Каким быть плану: дискуссии 20-х годов. Л., Лениздат, 1989. с. 166-222.
10. Бюджетний кодекс України, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 538-р від 14.09.2002 р.

11. Валовий регіональний продукт 2019. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/04/zb_vrp_2_019.pdf
12. Варналій З. Мале підприємництво: основи теорії та практики 4-те вид., стер. К.: Т-во Знання, КОО, 2008. 302с.
13. Господарський кодекс України. Документ № 436-IV від 16.01.2003р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
14. Государство в меняющемся мире: Всемирный банк. Отчет о мировом развитии. Вопросы экономики. 1997. № 7. С.4 –34.
15. Гоффе Н. Социальная составляющая региональной политики на Западе. Международная экономика и международные отношения. 2003. № 4. С. 63-70.
16. Грига В.Ю. Еволюція спільної науково-технічної та інноваційної політики в Європі у період 1945 — 1985 рр. Наука та наукознавство. 2017. № 1. С. 105-119.
17. Деріга В.В. Соціальна і гуманітарна політика: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 178 с.
18. Державна служба статистики України. Доходи та витрати населення України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm
19. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / За ред. Архієреєва С.І., Решетняк Н.Б. Харків: НТУ «ХПІ», 2004. 190 с.
20. Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/>
21. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» № 1602-III від 23.03.2000р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text.и>
22. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. № 2017-III від 5.10.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
23. Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

24. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ від 16.04.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
25. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-ІV від 04.07.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
26. Закон України «Про митний тариф» № 674-ІХ від 04.06.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text>
27. Закон України «Про Національний банк України» № 679-ХІV від 10.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
28. Закон України «Про прожитковий мінімум». № 966- від 15.007.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>
29. Закон України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII від 05.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n608>
30. Закон України «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19.03.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
31. Закон України «Про Фонд державного майна України» від 9.12.2011р. № 4107-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17#Text>
32. Закон України «Про ціни і ціноутворення» № 5007-VI від 21.06.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17#Text>
33. Законом України «Про оплату праці» № 108/95-ВР від 24.03.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>
34. Звіт про роботу Фонду державного майна України та хід приватизації державного майна у 2019 році. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit19_14800.pdf
35. Індекс споживчих цін: сприйняття та реальність: Посібник для користувачів / За ред. Ю. М. Остапчука. К.: Державний комітет статистики України, 2006. 56 с. Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від

- 05.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
36. К. Шваб Четвертая промышленная революция. К.: «Эксмо», 2016.
37. Кодекс України з процедур банкрутства № 2597-VIII від 18.10.2018р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n837>
38. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управлять сегодня нужно иначе *Мойзес Наим* Издательство: "Corpus", 2016.
39. Конституція України. Документ № 254к/96-ВР від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
40. Міністерство економіки України. Програми підтримки підприємців. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5dee0c19-31f9-4a56-9f86-c05dc322cbb4&tag=ProgramiPidtrimkiPidprintsiv>
41. Мойзес Наим. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управлять сегодня нужно иначе. Издательство: «Corpus». 2016. 512 с.
42. Наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, НАН України «Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності» від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text>
43. Наказ МОЗ 03.09.2017 № 1073 «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#n14>
44. Національна екологічна політика. Офіційний портал Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/timeline/Nacionalna-ekologichna-politika.html>

45. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>
46. Перший Добровільний національний огляд щодо Цілей сталого розвитку в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4abd-b65b-cb542c3d5b77&title=Dobrovolnii+NatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini>
47. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
48. Постанова Верховної ради України «Про Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції» від 21.12.1993р. № 3757-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3757-12#Text>
49. Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» № 1029 від 20.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF#Text>
50. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 6.08.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11>
51. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» № 695 від 05.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
52. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» № 780 від 11.10.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>
53. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» № 667 від

02.09.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>

54. Постанова Кабінету міністрів України «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» № 341 від 22.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2020-%D0%BF#n25>

55. Проект Трудового кодексу України Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331

56. Пурій Г.М Сучасний стан та основні тенденції залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Випуск 44. 2020 с. 199-203.

57. Резюме. Доклад о человеческом развитии 2020. Следующий рубеж. Человеческое развитие и антропоцен. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2020_overview_russian_0.pdf

58. Рішення Ради Національного банку України «Про Стратегію монетарної політики Національного банку України» від 13.07.2018 р. № 37-рд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr037500-18#Text>

59. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року» № 443-р від 21 квітня 2021р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-planu-dij-z-ohoroni-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-na-period-do-2025-roku-i210421-443>

60. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки» № 1017-р від 27.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#n13>

61. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку за 2017 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/Prezentatsiya-IRLR-2017.pdf>
62. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку за 2019 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku-za-2019-rik.pdf>
63. Средняя зарплата в Украине: как менялась последние 8 лет. Слово і діло. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/03/10/infografika/obshhestvo/srednyaya-zarplata-ukraine-kak-menyalas-poslednie-8-let>
64. Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 роки «Шляхом європейської інтеграції». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493%D0%B0/2004>
65. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34>
66. Указ Президента України «Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України» № 314/97 від 09.04.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314/97#Text>
67. Україна у цифрах 2019. Статистичний збірник. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_u.pdf
68. Урядовий портал. Розвиток електронних послуг. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug>
69. Цілі Сталого Розвитку 2030. Організація Об'єднаних Націй в Україні. URL: <https://ukraine.un.org/uk>
70. Чистов С. ДРЕ Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни — К.: КНЕУ, 2002. — 208 с.
71. Шваб К. Четвертая промышленная революция. Москва: «Эксмо», 2016. 138 с.
72. Що таке prozorro. URL: <https://prozorro.gov.ua/about>

Навчальне видання

ШИБАЄВА Наталія Володимирівна
БАБАН Тетяна Олександрівна

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник

Підписано до друку 24.06.2018. Формат 60x84x16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman. Умовн.друк.аркушів –
17. Обл.-вид. аркушів – 11. Наклад 100

Видавництво « »